

LIVSBANER GENNEM ANSTALTEN:

En undersøgelse af social arvs konstruktion og brud hos
eleverne på Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt



**AALBORG
UNIVERSITET**

Udarbejdet af: Mathias Aaby Bay & Malthe Grøn Hansen

Vejleder: Poul Duedahl

Aalborg Universitet, 17. december 2025

Abstract

This thesis investigates how patterns of negative social heritage manifested among students placed at Flakkebjerg and Landerupgaard Reformatory and which factors contributed to the reproduction or disruption of these patterns. The study describes a historical institutional case within sociological theories of social reproduction, habitus, capital and social mobility, thereby linking historical analysis with broader theoretical discussion on social heritage and pattern-breaking. The thesis applies a mixed-methods approach that combines quantitative and qualitative analyses of archival material from Flakkebjerg and Landerupgaard Reformatory. A quantitative analysis identifies general patterns and correlations between selected background factors and later life outcomes. This is complemented by qualitative analyses of individual life histories, which provide insight into how institutional experiences and personal resources shaped the students life during and after their placement at the reformatory. The conclusion demonstrates that negative social heritage emerges through a complex interaction of multiple factors rather than a single deterministic cause. While all examined background factors show some statistical correlation with the reproduction of negative heritage, parental neglect and parental occupational and social background display the strongest associations. In contrast, age at placement and parental civil status show weaker correlation.

Indholdsfortegnelse

Opdragelsesanstalten ved Flakkebjerg.....	1
Teoretiske perspektiver på social arv, mønsterbrydning og stempling.....	3
<i>Social arv og mønsterbrydning.....</i>	<i>3</i>
<i>Afvigelsesteori.....</i>	<i>6</i>
Opdragelsesanstalternes historiografi	10
Forskningsdiskussion.....	16
Metode	26
<i>Konstruktionen af en database.....</i>	<i>30</i>
Skabelse af social arv.....	34
<i>Alder ved ankomst på anstalten og betydning for social reproduktion</i>	<i>34</i>
<i>Familiens rolle i reproduktionen af sociale mønstre.....</i>	<i>37</i>
<i>Forældres omsorgssvigt som faktor for negativ social arv.....</i>	<i>40</i>
<i>Forældre erhverv og baggrund i forhold til etablering af social arv.....</i>	<i>48</i>
Brud med social arv	55
<i>Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt som muligt afsæt for brud med social arv</i>	<i>55</i>
<i>Forældres omsorgssvigt i forhold til brud med social arv</i>	<i>58</i>
<i>Social mobilitet gennem beskæftigelse og udvandring</i>	<i>66</i>
<i>Hvor sker brud?</i>	<i>70</i>
Konklusion.....	74
Litteraturliste.....	75
Anvendte kilder	77

Opdragelsesanstalten ved Flakkebjerg

I løbet af første halvdel af 1800-tallet voksede der i Danmark en forestilling frem om, at staten og de større samfundsinstitutioner måtte tage ansvar for de børn og unge, der ikke passede ind i datidens normer. Uro, fattigdom og dårlig moral blev betragtet som tegn på, at børnene risikerede at glide ud i et liv uden nytte for samfundet. Derfor etablerede man en række opdragelsesanstalter rundt om i landet, som på én gang skulle rette op på ungdommens mangler og hjælpe dem til at passe ind i et mere disciplineret samfund. Ét af disse steder lå i det sjællandske landskab syd for Slagelse, hvor man i år 1836 oprettede Flakkebjerg opdragelsesanstalt. I år 1867 blev Landerupgaard opdragelsesanstalt oprettet som en filial til Flakkebjerg opdragelsesanstalt, og dermed blev den mulige kapacitet af drenge forøget. Omgivelserne blev en vigtig del af projektet, hvor man var langt fra byens uro, og dermed mente, at børnene kunne få et miljø, der både kunne hele, forme og indgyde de rette værdier.¹

Flakkebjerg opdragelsesanstalt blev i de efterfølgende årtier hjemsted for et stort antal drenge, som her fik deres hverdag struktureret omkring faste rutiner, arbejde, undervisning og nøje overvågning. Udefra præsenterede institutionen sig som et sted, hvor man væk fra bylivet prøvede at skabe moralsk forbedring gennem en pædagogisk ambition, men hverdagen bag anstaltens mure tegnede et anderledes billede. Under ledelse af forstander Christen Christensen Møller, der tolkede og fulgte lov og orden meget stramt, blev drengene mødt af en form for opdragelse, hvor grænserne var klare, konsekvente, og afvigelser blev sjældent tolereret. Mange lærte hurtigt, at orden og lydighed ikke blot var idealer, men krav, som kunne mærkes på kroppen, hvis de ikke blev efterlevet.²

Drengene kom fra vidt forskellige hjem og baggrunde, men fælles for dem var, at opholdet på Flakkebjerg opdragelsesanstalt kom til at præge deres liv på afgørende måder. De indfandt sig med hverdagens rytmer, som indebar måltider, arbejde uden for anstalten og undervisningen, alt imens anstaltens regler stadig satte rammerne. For nogle blev anstalten et vendepunkt, for andre en byrde, der fulgte dem videre ud i voksenlivet. Når man i dag forsøger at forstå deres livsbaner, bliver det tydeligt, hvor kompleks sammenhængen mellem opvækst, social baggrund og senere identitet kan være. Social arv udgør en tung del af forklaringen på, hvorfor mennesker ender, hvor de gør, men samtidig viser enkelte skæbner, at brud med

¹ Hanne Budtz, Kresten Damsgaard, m.fl., *Beretning om driften af Flakkebjerg ungdomshjem, ungdomshjemmet Vitskøl Kloster og statsungdomshjemmet Skibbyhøj*, (J. H. Schultz - Universitets-bogtrykkeri, 1972), side 6-8

² Beth Grothe Nielsen, *Anstaltbørn og børneanstalter gennem 400 år*, (SOCPOL, 1986), side 42

forudbestemte livsforløb kan lade sig gøre. Det er netop disse brud, der hvor mennesker trods deres oprindelige vilkår og skaber en ny kurs, som kan skabe undren over, hvilke mekanismer der kan være med til at bryde med den sociale arv.

For ved at undersøge drengenes senere liv, herigennem deres familier, arbejde, fængselsophold og generelt de valg, de tog som voksne, så får man et indblik i en større fortælling om, hvordan institutioner former mennesker, og hvordan mennesker nogle gange formår at forme sig selv på trods af institutionerne. Flakkebjerg opdragelsesanstalt er dermed ikke kun en historisk institution, men et prisme, hvorigennem man kan se de kræfter, der skaber, begrænser og muligvis frigør individet. Det er denne sammenhæng mellem anstaltens rammer og drengenes livsforløb, der gør undersøgelsen relevant.³

Emnefeltet er relevant, fordi det forbinder et historisk institutionsstudie med centrale sociologiske teorier om social arv og mønsterbrydning. Flakkebjerg opdragelsesanstalt udgør et særligt materiale for analyse, idet alle ankomne drenge til anstalten havde mødt modstand og udfordringer i deres barn- eller ungdom. Derudover er der også detaljeret beskrivelser af, hvordan drengene klarede sig under deres tid på anstalten, og i nogle tilfælde bliver det også beskrevet, hvordan drengene havde klaret det efter deres tid på anstalten. Anstalten fungerede dermed som et socialt laboratorium, hvor samfundets bestræbelser på at korrigere marginaliserede børn blev koncentreret og institutionaliseret. At undersøge, hvordan social arv tilkendegav sig i den kontekst, giver mulighed for at afdække de mekanismer, der gjorde, at drenge blev fastholdt eller brød deres oprindelige sociale positioner. I den forbindelse åbner problemstillingen for at analysere, hvorvidt anstalten også kunne skabe betingelser, der muliggjorde brud med den negative sociale arv. Teorier om habitus og kapitalformer skaber en forståelse for, hvordan institutionelle rammer enten kan forstærke allerede etablerede mønstre eller skabe forvandling hos individet. I forlængelse heraf tilbyder mønsterbrydningsteori et supplerende perspektiv på, hvilke ressourcer, relationer og individuel adfærd der kan gøre det muligt for enkelte børn at bevæge sig uden for den livsbane, der synes forudbestemt af deres baggrund.

Endelig er historien om anstalterne og de anbragte drenge ikke blot relevant i en historisk kontekst, men også en nutidig. Diskussionen om anbringelsesinstitutioners betydning for udsatte børn er fortsat særdeles centralt i velfærdsforskning og socialpolitik. Ved at studere et historisk eksempel som Flakkebjerg opdragelsesanstalt kan man identificere forskelle og ligheder i måden, staten søger at regulere og forme børn i udsatte positioner. En dybere

³ Beth Grothe Nielsen, *Anstaltbørn og børneanstalter gennem 400 år*, side 62

forståelse af, hvordan social arv blev reproduceret eller udfordret i datidens institutioner, bidrager dermed til en mere nuanceret vurdering af de mekanismer, der fremmer eller hæmmer brud med den social arv i dag. Dette fører os frem til følgende problemformulering:

Hvordan kommer mønstre af negativ social arv til udtryk blandt drengene på Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt, og hvad bidrager til henholdsvis reproduktion og brud herpå?

Teoretiske perspektiver på social arv, mønsterbrydning og stempling

I undersøgelsen af opdragelsesanstaltene funktion og betydning i anden halvdel af 1800-tallet har vi fundet det nødvendigt at arbejde ud fra et teoretisk perspektiv, der kan indfange både de strukturelle og de individuelle aspekter af børnenes betingelser i livet. I denne sammenhæng fremstår begreberne social arv og mønsterbrydning samt afvigelsesteorien som centrale analytiske redskaber til denne undersøgelse. Vi vil i dette afsnit først introducere social arv og mønsterbrydning og her undersøge samspillet mellem disse to begreber og hvordan de kan hjælpe os til en skarpere forståelse for de anbragte på Flakkebjerg. Derefter vil vi introducere afvigelsesteorien og herunder stemplingsteorien.

Social arv og mønsterbrydning

Social arv betegner den proces, hvor sociale, økonomiske og kulturelle vilkår reproduceres fra en generation til den næste, og det sker ofte med den konsekvens, at børn fra udsatte familier fastholdes i marginaliserede positioner i samfundet. Det er altså tendensen til, at børns opvækst, karakteristika og livsforhold ligner deres forældres, hvilket kan føre til gentagelse af både positive og negative mønstre på tværs af generationer.⁴ Mønsterbrydning henviser derimod til de tilfælde, hvor individer bryder med negative, etablerede mønstre eller social arv i et individs liv for at opnå et andet og ofte bedre resultat end den oprindelige vej i livet.⁵ Social arv og mønsterbrydning kan med fordel anvendes i en historisk analyse, hvis deres anvendelse

⁴ Steen Elsborg, Trine Hansen & Vagn Hansen, *Den sociale arv og mønsterbrydere*, (Danmarks Pædagogiske Institut, 1999), side 18-19

⁵ Ulla Søgaard, *Mønsterbrud - teorier, forskning og eksempler*, (Billesø & Baltzer, 2002), side 9

tilpasses datidens samfundsmæssige og institutionelle rammer. Det skal ses i perspektivet af, at social arv og mønsterbrydning ikke er samtidige begreber med den periode, vi arbejder med, men de blev først udviklet op gennem 1900-tallet.⁶ Opdragelsesanstalterne, herunder Flakkebjerg og Landerupgaard, var tiltag, der eksplicit havde til formål at gribe ind i en formodet negativ social arv. Det skulle gøres ved hjælp af disciplin, religiøs opdragelse og erhvervsrettet oplæring, og gennem disse tilgange søgte opdragelsesanstalterne at omdanne børn fra fattige og "forfaldne" hjem til nyttige og moralske samfundsborgere. Spørgsmålet er imidlertid, om opdragelsesanstaltnernes bestræbelser lykkedes og havde potentiale til at skabe mønsterbrydning, eller om de snarere medvirkede til at reproducere marginalisering i nye former.

På den baggrund vil vi i det følgende først redegøre for social arv og mønsterbrydning separat fra hinanden med det formål at tydeliggøre deres teoretiske fundament og analytiske potentiale til vores undersøgelse. Derefter vil vi redegøre for, hvordan de to begreber har en indbyrdes sammenhæng, idet mønsterbrydning kun lader sig forstå meningsfuldt i relation til social arv. På den måde vil vi både have sat en teoretisk ramme for vores undersøgelse og samtidig have afklaret begrebernes betydning og relation til hinanden. Og netop dette vil blandt andet danne grundlaget for undersøgelsen af eleverne på Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt i slutningen af 1800-tallet.

Begrebet social arv anvendes i sociologien til at betegne de processer, hvor sociale og kulturelle mønstre går videre fra en generation til den næste generation. Social arv er et meget omfattende begreb og rummer mange forskellige aspekter, der er nødvendig at tænke over i anvendelsen af begrebet. Dette omhandler økonomiske ressourcer men blandt andet også normer, værdier og livsbetingelser, der overføres fra forældre til børn. Den klassiske forestilling af social arv er, at børn fra udsatte familier med ringe materielle og kulturelle ressourcer har større sandsynlighed for selv at havne i tilsvarende position. Dermed vil man forstå det som, at man altså forbliver i den udsatte, marginaliserede gruppe, som ens forældre også har været en del af. På den måde kan social ulighed have tendens til at blive selvforstærkende.⁷ Social arv knyttes også ofte sammen med Pierre Bourdieus teori om social reproduktion, hvor begreber som habitus og kapital anvendes til at forklare, hvordan samfundets strukturer indlejres i individers handlingsmønstre og videreføres på tværs af generationer. Det beskriver altså, hvordan et samfunds sociale uligheder videreføres fra én

⁶ Niels Ploug, *Social arv og social ulighed*, (Hans Reitzels Forlag, 2017), side 11

⁷ Niels Ploug, *Social arv og social ulighed*, side 14-15

generation til den næste, som sker primært gennem uddannelsessystemet, familie og brugen af forskellige typer af kapitaler.⁸ Dette kan anvendes som relevante analytiske redskaber, selvom disse teoretiske rammer er udviklet senere end den periode, som denne undersøgelse beskæftiger sig med. Social arv kan altså anvendes og forstås som en forklaring på, hvorfor børn fra fattige og “moralsk forfaldne” hjem i samtiden blev betragtet som særligt udsatte for at videreføre forældrenes vaner og livsmønstre.⁹

Mønsterbrydning kan beskrives som en modpol til social arv. Hvor social arv blev beskrevet som en videreførelse af sociale og kulturelle mønstre fra generation til generation, så beskriver mønsterbrydning de situationer, hvor individer på trods af en mulig vanskelig opvækst formår at ændre deres livssituation og dermed etablere sig i nye sociale positioner. Mønsterbrydning forbindes ofte med opadgående social mobilitet, som eksempelvis kan finde sted, når børn af forældre i en marginaliseret position bevæger sig til en ny social position i samfundet, og dermed har fået en højere social status end forældrene.¹⁰ I forbindelse med denne undersøgelse kan det vise sig relevant at konkretisere, hvordan vi forstår mønsterbrydning i sammenhæng med forholdet mellem familierne, eleverne på opdragelsesanstalterne og opdragelsesanstalterne i sig selv. I konteksten af 1800-tallet og tiden med opdragelsesanstalterne var det ikke et spørgsmål om at bryde med klassebaggrund i moderne forstand, men det var snarere at blive omdannet som person. Her skal man se det som at blive omdannet fra “forfaldne” eller “forbryderiske” børn til “arbejdsomme”, “nyttige” og “moralske” personer i samfundet. Begrebet mønsterbrydning kan i denne sammenhæng derfor defineres som det forhold, at børn på opdragelsesanstalterne formåede at etablere et liv, der brød med forældrenes sociale position og marginalisering.

Som det er vist ovenstående, kan social arv og mønsterbrydning defineres særskilt fra hinanden, men i vores undersøgelse vil det give en større mening i det analytiske perspektiv, hvis de forstås i relation til hinanden. Det skal ses på baggrund af, at mønsterbrydning forudsætter netop eksistensen af social arv. Hvis man ikke havde en antagelse om sociale relationer og sociale mønstre, og at disse videreføres fra generation til generation, ville der ikke være noget at bryde med. Dermed vil man kunne se et samspil mellem social arv og mønsterbrydning, hvor social arv udgør baggrunden, mens mønsterbrydning repræsenterer undtagelsen eller modbevægelsen.¹¹ For undersøgelsen af eleverne på opdragelsesanstalterne

⁸ Pierre Bourdieu, *Af praktiske grunde*, (Hans Reitzels Forlag, 1997), side 21-23

⁹ Steen Elsborg, Trine Hansen & Vagn Hansen; *Den sociale arv og mønsterbrydere*, side 21

¹⁰ Ulla Søgaard, *Mønsterbrud - teorier, forskning og eksempler*, side 59-60

¹¹ Ulla Søgaard, *Mønsterbrud - teorier, forskning og eksempler*, side 67-69

Flakkebjerg og Landerupgaard indebærer dette, at disse opdragelsesanstalter kan ses som samfundsmæssige eksperimenter, der forsøgte at arbejde med social arv og modarbejdede den negative sociale arv. Det kom til udtryk gennem disciplin, religiøs moral samt erhvervsrettet opgaver og oplæring, og dermed blev eleverne formet med det formål at blive mønsterbrydere i samtidens forståelse. Hvorvidt dette lykkedes, eller om eleverne blev fastholdt i samme sociale relationer og marginalisering, vil denne undersøgelse tage fat i gennem en anvendelse og sammenkobling af de præsenterede teorier i form af social arv og mønsterbrydning.

Afvigelsesteori

Et andet teoretisk værktøj som vi mener er relevant at fremhæve er afvigelsesteorien. Denne teori er med til at hjælpe os med vores forståelse af hvordan negativ social arv skabes og vedligeholdes. Den skal dermed, ligesom de forrige begreber, forstås i den samlede kontekst og derigennem skabe en dybere og rigere forståelse af, hvad mønsterbrud reelt er. Afvigelsesteori stammer fra sociologien og har til formål at undersøge og forsøge at forstå, hvad det vil sige at afvige, hvorfor individer afviger, og hvilke konsekvenser, der er tilknyttet med afvigelsen. Det handler om, hvad en afviger er. Før vi er i stand til at arbejde dybere med, hvad en afviger er, og hvordan vi har tænkt os at forstå og anvende dette begreb i denne undersøgelse, er vi først nødt til at introducere de grundlæggende træk i afvigelsesteorien.

Når dette er gjort, vil vi afslutningsvist fremhæve specielt en gren inden for afvigelsesteorien kaldet stempelingsteori. Denne teori vil vi uddybe mere, og det vil vi gøre med det formål, at den kan anvendes som et supplerende værktøj til både vores kvantitative og kvalitative analyse.

Social afvigelse som forskningsfelt opstår i sociologimiljøet i Chicago i starten af det 20. århundrede. I første omgang er det et forsøg på at forstå afvigelse i konteksten af kriminalitet. De første undersøgelser omhandlede folk i de ekstreme udkanter af samfundet såsom bander, prostituerede, stofmisbrugere og hjemløse. Forskningsfeltet spredtes for alvor efter 2. verdenskrig, hvor afvigelse for alvor tages op som et tema i sociologien.¹² De to sociologer Michal Hviid Jacobsen og Søren Kristensen har skrevet en oversigt over afvigelsesteorien. I deres bog *Social Afvigelse* introduceres de mest centrale problemstillingerne i afvigelsesteori ved at udfordre ideen om det ”normale” menneske. Herefter listes alle de mulige tilgange, vi kunne bruge til at beskrive noget som mærkeligt eller unormalt hos et menneske:

¹² Joel Best, *The Deviance Bubble*, (Palgrave/Macmillan, 2014), side 55

“Deres karaktertræk, ufrivillige reaktions- og handlemønstre, udseendemæssige kendetegn, personlige laster, dybtliggende lidenskaber og passioner, seksuelle præferencer eller andre aspekter af deres væsen”¹³

De pointerer, at der er mange elementer, som er mulige punkter for abnormalitet, hvoraf graden af afvigelse også kan variere enormt. Desuden er der ting, som et givent samfund eller kultur ser på som mere “normalt” end andet. Afvigelsesteori er på mange måder lige så meget en analyse af normalitet, som det er en analyse af afvigelse, og det er disse to begreber, som hele afvigelsesteorien bygger på.¹⁴ De forskellige grene af afvigelsesteorien opstår ofte af forskellige måder at forstå begreberne i forhold til hinanden. Fastlæggelsen af disse begreber er dog ikke helt så ligetil, som man ellers kunne forestille sig. For eksempel kan vi differentiere mellem normer, normalitet og normativitet, som på trods af deres ligheder stadig indeholder enorme forskelle. Et eksempel af Jacobsen og Kristensen er:

“... at mens kernefamilien i det danske samfund ofte omtales som en norm, så er den i dagens samfund med eksistensen af en mangfoldighed af forskellige familieformer og høje skilsmisseprocenter næppe normal.”¹⁵

Kompleksiteten i afvigelsesteorien og dens begreber er en af årsagerne til, at feltet har så stor en splittelse og så mange underkategorier, men det er også årsagen til, at feltet er oplagt for os at anvende. Det store udvalg af teorier og tilgangsvinkler muliggør en fleksibilitet og tilpasningsevne, som er utrolig relevant for vores analyse, da vi anvender afvigelsesteorien på en ny måde. Ligesom meget andet sociologi, har afvigelsesteoriens fokus været på samtidige samfund, og især nyere forskning har den moderne socialforsorg som sit emnefelt. Vi skal derimod forsøge at bruge begreberne og teorien til at give os en forståelse for fortiden.

Normalt opdeler man begrebet afvigelse i to generelle grupper. På den ene side er den konstruktivistiske opfattelse, og på den anden har vi den essentialistiske. Hver af disse kan selvfølgelig opdeles i flere subgrupperinger, men vi vil i dette afsnit blot give en kort oversigt for at skabe forståelse. Den konstruktivistiske opfattelse er centreret omkring interaktionen mellem den afvigende og deres samfund, hvilket især kom til udtryk i de tidligere afvigelsesteoretiske værker og deres fokus på nogle subkulturers opgør og kamp mod autoriteter og normer. Siden 70'erne er den konstruktivistiske tilgang blevet videreudviklet og

¹³ Michael Hviid Jacobsen & Søren Kristiansen, *Social Afvigelse*, (Samfundslitteratur, 2018), side 9-10

¹⁴ Michael Hviid Jacobsen & Søren Kristiansen, *Social Afvigelse*, side 10-11

¹⁵ Michael Hviid Jacobsen & Søren Kristiansen, *Social Afvigelse*, side 10-11

tilføjet en mere socialkonstruktivistisk vinkel ved især at bygge videre på Foucault og queer-bevægelsen. Interaktionen er stadig central, men der kommer fokus på, at afvigelse både skabes og skaber. Den essentialistiske tilgang lægger sig mere op ad naturvidenskaber, og har derfor en meget positivistisk vinkel. Her undersøges psykologiske og fysiske træk af afvigere i et forsøg på at definere, kategorisere og forklare afvigelse. Essentialistisk afvigelsesteori er meget til stede i det ældste af kriminologi-faget, hvor man forsøger at kunne forudsige, hvilke typer af mennesker, der begår kriminalitet. Til tider har essentialismen også bevæget sig over i en mere religiøst betonet vinkel, hvor afvigelsesteorien ofte bliver sammenknyttet med en religiøs bevægelse eller ideologi. Eksempel herpå er anvendelsen af afvigelsesteorien hos den protestantisk-calvinistiske forståelse af menneskers prædisposition. Fra et teoretisk perspektiv er den helt store forskel på den konstruktivistiske og essentialistiske opfattelse, hvordan vi helt grundlæggende forstår afvigelse som objekt. Konstruktivismen ser afvigelse som noget, der skabes i et samspil mellem afvigeren og det eller dem, som bestemmer, hvad afvigelse er. Derimod ser essentialismen afvigelse som en objektiv sandhed, der findes, og derfor også kan præciseres.¹⁶

Til at komme tættere på, hvordan vi i denne undersøgelse vil forstå afvigelse, vil vi nu præsentere et centralt værk, som vi låner vores tilgang til afvigelsesbegrebet fra. Bogen *Outsidere: Studier i afvigelsessociologi* af Howard S. Becker er skrevet i 1963. I sin bog introducerer Becker en tilgang, som senere er begyndelsen på det, vi kalder stempelingsteori. Denne teori tager afstand fra både, hvad Becker opfatter som naive videnskabelige definitioner af afvigelse, men også for snævre konstruktivistiske opfattelser. I sin bog opstiller Becker den unikke distinktion, som stempelingsteorien ser som central, nemlig “*at sociale grupper skaber afvigelse ved at opstille regler, som skaber afvigelse, når de bliver overtrådt.*”¹⁷ Selvom stempelingsteorien ikke var banebrydende i forhold til dens fokus på interaktionen, så er det stadig et signifikant ryk væk fra den traditionelle afvigelsesteori. I stempelingsteorien er afvigelse derfor ikke en konsekvens af en persons handling eller væsen, men derimod udelukkende en konsekvens af, hvordan samfundet omkring personen stempler det, og deraf navnet på teorien. Becker fremhæver også, at to identiske handlinger ikke nødvendigvis begge medfører samme stempeling som afvigende. Dette kan være tilfældet grundet variationer i tid, hvor personen begår handlingen, eller hvad resultatet af den handling er.¹⁸ På sådan et grundlag kan en given handling derfor aldrig siges som værende afvigende, da det først er når andre

¹⁶ Michael Hviid Jacobsen & Søren Kristiansen, *Social Afvigelse*, side 30-31

¹⁷ Howard S. Becker, *Outsidere: Studier i afvigelsessociologi*, (Hans Reitzels Forlag, 2005), side 29

¹⁸ Howard S. Becker, *Outsidere: Studier i afvigelsessociologi*, side 32-34

mennesker reagerer, at vi kan begynde at kategorisere. I forlængelse af denne definition bliver man så også nødt til at fastslå helt præcist, hvem der bestemmer reglerne. Givet eksistensen af en gruppe “outsidere”, Beckers term for folk stemplet som afvigere, må der derfor også være en gruppe “normale”. Problematikken opstår, hvis vi overvejer afvigerens perspektiv. Det er muligt at den “normale” gruppe i virkeligheden er “outsiderne” i deres optik. Det bliver derfor en kamp om, hvem der er i stand til at definere deres regler som normen og dermed deres gruppe som normalen. Becker beskriver kernespørgsmålet som “*Hvem kan rent faktisk tvinge andre til at acceptere deres regler, og hvad er årsagerne til succes?*”. Ifølge stemplingsteorien er svaret, at det er de grupper, som besidder den største politiske og økonomiske magt.¹⁹

Afslutningsvis vil vi også kort snakke om, hvordan Møller forstår afvigelse. Selvom dette har sine udfordringer, da afvigelsesbegrebet ikke var opfundet, kan vi stadig godt prøve at undersøge Møllers forståelse. Vi må antage, at de ideer, som ligger til grund for teorien og dens begreber, har været en del af Møllers forståelsesramme. De opdragelsesanstalter, som oprettes på landet i løbet af 1800-tallet, var med dobbeltfunktion. Som tidligere anstalter skulle de også uddanne børn, så de kunne blive arbejdsdygtige borgere senere i livet, og derudover skulle de fjerne børn fra byerne, som i mange af samtidens øjne havde en fordærvende effekt. Dette, koblet med det fokus Møller lægger i sine beretninger, er med til at give os en indsigt i, hvordan han og samtiden ville have forstået afvigelse. Som vi også vil undersøge med dette værk, er det meget vigtigt for Møller, hvorvidt et barn har begået kriminalitet. Derudover fokuseres der også meget på børnenes forældre, og hvorvidt børnene er fødte kriminelle. Det vil altså sige, at Møller primært anvender et afvigelsesbegreb, som er essentialistisk. Møllers opfattelse af afvigelse er oftest essentialistisk, og som er noget, der kun kan begrænses ved opdragelse og tugtelse. Det er dog også interessant at se på, hvad der specifikt gør en given person til en afviger. Her må vi kigge på opdragelseanstaltens formål for at få en forståelse. 1800-tallet er en periode med kraftig urbanisering og en reducerende arbejdsstyrke i landbruget. Midler blev investeret i disse anstalter til blandt andet også at sikre en tilstrømning af arbejdskraft på landet.²⁰ Dette giver os et indtryk af en afviger som værende en person uden for beskæftigelse. Samfundet var interesseret i at reducere omkostninger og øge indtjeningen, og af den årsag giver det mening at stemple og forsøge at opdrage børn, som er i risiko for at ende i fattigdom og uden arbejde.

¹⁹ Howard S. Becker, *Outsidere: Studier i afvigelsessociologi*, side 37

²⁰ Beth Grothe Nielsen, *Anstaltbørn og børneanstalter gennem 400 år*, side 43

Opdragelsesanstaltene historioграфи

Opdragelsesanstalterne udgør en central del af den danske børneforsorgs historie og afspejler de skiftende samfundsmæssige forestillinger om barndom, moral men også statens ansvar. Fra midten af 1800-tallet og frem blev opdragelsesanstalterne etableret som et led i en bredere social disciplinering.²¹ Op gennem 1900-tallet oplevede man et samfund i markant udvikling, som fik stor betydning for institutionerne, men også gik ind og påvirkede statens og individets rolle og placering i samfundet. Udviklingen stoppede ikke i 1900-tallet og er fortsat helt frem til nutidens samfund, hvor rettigheder, inklusion og de anbragtes egne stemmer spiller en langt større rolle end tidligere set.²² Samfundets udvikling har derfor altid haft en betydning for institutionernes funktion og den samtidige opfattelse af deres legitimitet. I dette afsnit vil vi først gennemgå nogle af de centrale strømninger i forskningen omkring opdragelsesanstalter. Gennem et historisk overblik vil vi identificere centrale positioner, som har været afgørende for områdets udvikling, som kan være relevante i forhold til et analytisk fundament for vores videre arbejde. Derefter vil vi introducere og diskutere forskellige værker, som er specifikt relevante for vores præcise problemstilling og præsentere, hvorfor de er relevante for vores undersøgelse. Disse værker er valgt både for deres faglige betydning for forståelsen af opdragelsesanstaltene placering i samfundet og for deres specifikke relevans i forhold til vores emnefelt.

Vi vil nu begynde at gennemgå de forskellige strømninger, som vi identificerer i studiet om opdragelsesanstalter. Den første af disse er en meget central tilgang til undersøgelser af anstalterne, som vi vælger at kalde institutionshistorie. Altså forskning, hvis primære målsætning er at beskrive udviklingen og tilstanden af opdragelsesanstalter som institutioner. Tidsrammen for sådan forskning er ofte længere, og der ses tit på udviklingen af institutionerne i et større perspektiv. Helt centralt for differentieringen af denne form for forskning er, hvor fokus placeres. Institutionshistorien har naturligvis institutionen i den centrale rolle, og det bliver derfor også institutionen og dens dele, som får mest spaltepads. Et eksempel herpå er *Brikker i et spil eller: Om behandling på institutioner* (1972) af Britt-Mari Blegvad. Hendes forskning bygger på spørgeskemaer udfyldt over tre omgange af elever på to institutioner, som hun blot kalder "Herregården" og "Byen".²³ Dette kildemateriale giver i princippet indgangsvinkel til mange forskellige perspektiver og tilgange, men allerede første linje i bogen

²¹ Cecilie Bjerre, *Børneloven 1905*, (Aarhus Universitetsforlag, 2023), side 20-23

²² Inge M. Bryderup, *Børneloven og socialpædagogik gennem hundrede år*, (Klim, 2005), side 10-11

²³ Britt-Mari Blegvad, *Brikker i et spil eller: Om behandling på institutioner*, (Gyldendals Pædagogiske Bibliotek, 1972), side 20

slår fast, hvad formålet med forskningen er, “*Denne bog handler om en undersøgelse af to danske behandlingshjem.*”²⁴ Det er institutionen, som er kernen af undersøgelsen. Hvilke aspekter af institutionen, der er mest relevante, kan dog godt variere. Andre værker i perioden har i stedet lagt fokus på samfundsmæssige og politiske aspekter, som ligger til grund for udviklingen og formen af institutionen. Den overordnede tilgang er dog stadig den samme, og det er institutionen, som er det centrale i denne slags forskning. Værkerne er interesserede i de aktører på en anstalt, som står for driften, de politiske tiltag, som skaber anstalterne og de samfundsmæssige strømninger, der ligger til grund for det hele. Det betyder også fravalg, såsom rollen af børnene på institutionen. Disse nævnes sjældent i denne slags forskning, og hvis de gør, er det ofte perifert med det formål at fortælle os noget om institutionen. Det giver også god mening i konteksten af socialhistorien og dens udvikling. Denne gren af forskningen stammer fra 1970’erne og 80’erne, hvor for eksempel forskere som Foucault ville have fyldt meget i socialhistorien. Foucault skrev især om institutioner og deres rolle i samfundet som værende totale. Han bruger begrebet “*Un Dispositif*”, oversat til “*Apparat*”, som et centralt begreb i sin analyse af historien om det strafferetlige. Det skal ikke forstås som den mekaniske definition, som vi i vores nuværende brug af apparat forstår det. Nærmere handler Foucaults apparater mere om den sociale disposition til at bestemte institutioner virker på en bestemt måde, og det skal ses i forhold til dens udseende, indhold og formål.²⁵ I forbindelse med fængsler og børneanstalter er der to specifikke apparater, som Foucault fremhæver. Det er først og fremmest udelukkelsesapparatet, som Foucault mener var det primære apparat anvendt på det, samfundet vurderede som unormalt. I bogen fremhæves især spedalskhed i analysen, men den vigtige pointe er det binære skel, som udelukkelsesapparatet frembringer og pålægger de udelukkede individer. I tilfældet af spedalskhed er det normal - ikke normal, men vi skelner også mellem sindssyg - ikke sindssyg og farlig - ikke farlig. Ved siden af udelukkelsesapparatet står det disciplinære apparat. Disciplinen er til for at skabe orden. Foucault skriver, “*Den foreskriver hver enkelt sin plads, hver enkelt sin krop, hver enkelt sin sygdom og død.*”²⁶ Foucault analyserer en by og dens bekæmpelse af et pestudbrud som grundlag for hans beskrivelse af disciplinapparatet. De to apparater kan ikke ses som værende ens eller at udspringe fra den samme politiske drøm. Den ene er et ønske om det rene samfund, og den anden er et ønske om det disciplinære samfund. Den ene er en binær opdeling, mens den anden er en hierarkisk, individuel og skematisk opdeling af alle mulige informationer og tilstande.

²⁴ Britt-Mari Blegvad, *Brikker i et spi eller: Om behandling på institution*, side 9

²⁵ Michel Foucault, *Overvågning og Straf*, (DET lille FORLAG, 2002), side 7-8

²⁶ Michel Foucault, *Overvågning og Straf*, side 214

Foucault fremhæver de to sygdomme, spedalskhed og pest, som eksempler på ting, der kan være med til at forme apparater og forme udviklinger i samfundet. Spedalskhed giver anledning til en stor indespærringsbølge, mens pest giver anledning til disciplinære skemaer. Denne interesse for de komplekse sociale udviklinger, som ligger til grund for en institutions form og formål, er kernen for den socialhistoriske institutionsforskning. Derudover er denne forskning også med til at lægge et fundament for fremtidige undersøgelser af opdragelsesanstalter og socialhistorie i sin helhed. Denne interesse for institutionerne er ikke et nyt fænomen, og meget er tidligere skrevet om dem. Denne forskning skiller sig dog stadig ud ved, at undersøgelserne af institutionerne også interesserer sig i den sociale kontekst, der skaber institutionerne. Institutionerne forstås som et værktøj, hvorigennem samfundets strømninger kommer til udtryk. Dette sker også til tider på en kritisk måde. Foucault er selvfølgelig meget kritisk i hans syn på institutioner. I Blegvads værk fremhæves denne kritik også ved for eksempel følgende citat:

“Det store spørgsmål er vel her, om institutionsophold ikke er så skadeligt i sig selv, at det virker invaliderende snarere end socialt helbredende.”²⁷

På den måde er denne socialhistoriske tilgang et signifikant skridt væk fra tidligere forskning, da det ikke kan beskrives som “hurra-historie”. “Hurra-historie” skal forstås som det udelukkende positivistiske narrativ, der bliver lagt ned over opdragelsesanstalterne og deres gøremål i samfundet. Institutionshistorien fremstiller institutionerne på en anden måde. Forskningen er ikke nødvendigvis skabt for at fejre opdragelsesanstalterne, og den er heller ikke bange for at kritisere de institutioner, mennesker og socioøkonomiske situationer, som skaber dem. Dog kan kritikken i denne gren af forskningen dog ikke siges at være så kritisk, at vi kan kalde det “indignationshistorien”, eller som en direkte modpol til “hurra-historie”. Værkerne har ofte stadig beskrivelser og forståelse af institutionerne som det primære formål, og som tidligere nævnt er børnenes oplevelser ofte ikke fremtrædende. Et kig på indholdsfortegnelsen hos Blegvad ville tydeliggøre, at for eksempel afsnittene ”eleverne” og ”ansatte” er af omtrent samme længde og derfor får disse to grupper den samme spaltepads.

Omkring årtusindeskiftet opstår der en ny tilgang til historieskrivning om opdragelsesanstalter. Den forskning, der opstår, har som sit primære formål at skabe et mere samlet og nuanceret billede af de vilkår og omstændigheder, som har været gældende for de mennesker anbragt i forskellige anstalter og institutioner. En af de første værker, man kan sige,

²⁷ Britt-Mari Blegvad, *Brikker i et spi eller: Om behandling på institution*, side 120

der har været med til at skabe denne genre er *Vildfarne Børn - om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920* af Anne Løkke, udgivet i 1990. På mange måder minder bogen meget om den forskning, som ligger få årtier forinden. Bogen har børneinstitutionerne og deres udvikling som interesse, og det er også heri, at meget af fokuset ligger. I Løkkes grundtese kan man også se, hvordan de sociale samspil stadig fylder meget:

”... *forsorgen tog form gennem et samspil mellem bevidste beslutninger og mere grundlæggende normer og forestillinger, som ikke blev diskuteret i samtiden.*”²⁸

Her er stadig en interesse for, hvordan samfundets skjulte normer er med til at skabe institutionerne. Værket har derfor også mange af de samme store socialhistoriske tilgangsvinkler som tidligere og forsøger at skabe sammenhæng mellem det, der foregår i et givent delområde af samfundet, og det som foregår i et bredere perspektiv. Årsagen til, at vi dog stadig mener, at *Vildfarne Børn* er med til at skabe en ny forskningstilgang, skal ses i konteksten af et altafgørende skift i genstanden for analyse. I modsætning til tidligere tilgange, er børnene det centrale element i denne forskning, og det er igennem dem, at institutionen forsøges forstået. Dette skift i fokus er meget tydeligt, hvis man kigger på mange af værkerne, som udgør denne forskning. En af de helt store værker af denne type er *På kanten af velfærdsstaten - Anbragte og indlagte i dansk socialforsorg 1933-1980* (2016), hvor hver anden afsnit har titlen “*Livshistorie*”, og som har til formål at give de anbragte en stemme. Dette gør, at analysen af institutionerne baseres på andet end bare institutionernes egne kilder. Udvalget af kilder er den fundamentale forskel mellem de forskellige tilgange, og hver tilgang bidrager til forskningen på sin egen måde. Bøger som *På kanten af velfærdsstaten* afviser ikke traditionelt kildemateriale, såsom institutionernes egne arkiver, men benytter dem aktivt i samarbejde med interviews, breve og lignende af tidligere anbragte.²⁹ Værket *Historisk udredning vedrørende børn, unge og voksne anbragt i særforsorgens institutioner 1933-1980* (2022) har samme tilgang og beskriver i sin kildepræsentation begge disse to slags kilder som “*de to hovedtyper.*”³⁰ Dette muliggør en nuance, som ikke tidligere var tilgængelig. Ved at introducere de anbragtes egne oplevelser, bliver det muligt at stille de to kildetyper overfor hinanden og derigennem skabe et mere komplet billede over institutionerne. I praksis er det

²⁸ Anne Løkke, *Vildfarende Børn – om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920*, (SocPol, 1990), side 11

²⁹ Jesper Vaczy Kragh, Stine Grønbæk Jensen & Jacob Knage Rasmussen, *På kanten af velfærdsstaten - Anbragte og indlagte i dansk socialforsorg 1933-1980*, (Syddansk Universitetsforlag, 2016), side 7

³⁰ Klaus Petersen, Mette Seidelin m.fl., *Historisk udredning vedrørende børn, unge og voksne anbragt i særforsorgens institutioner 1933-1980*, (Danmarks Forsorgsmuseum, 2022), side 25

dog sværere. Det enorme kildemateriale er en udfordring at arbejde med, og det bliver til tider svært at skabe sammenhæng. I *På kanten af velfærdsstaten* har den enkelte livshistorie svært ved at passe helt ind i den analyse af institutionernes historie, som foregår i separerede afsnit. Bogen varierer derfor mellem to forskellige typer af afsnit, der ikke er helt i stand til at integrere sig med hinanden. På den måde skabes der ikke et fuldstændigt og komplet billede. Samme problemer er gældende ved andre bøger i denne genre, som forsøger at inddrage alle kilderne i deres fuldstændighed. Uafhængigt af dette, så lykkedes det dog stadig denne form for forskning at komme frem til mange spændende perspektiver. Selv uden en total sammenhæng, så bidrager inkluderingen af de anbragtes egne vidnesbyrd en ny vinkel, som ikke tidligere er blevet udforsket.

Den seneste forskning, der er kommet frem inden for opdragelsesanstalter, fortsætter i samme retning som forskningen, der lå forinden, men bare i mere ekstrem grad nu. De anbragtes stemme kommer i endnu større grad frem i lyset og får en hovedrolle, som de ikke havde tidligere. Her bevæger forskning og undersøgelser sig særligt mod de anbragtes hverdag på institutionen, og emnefeltet kommer derfor ofte til at handle om, hvordan de erindrer deres barndom og tiden på institutionen. *Livtag med fortiden - når børnehjemsbørn erindrer* (2022) af Stine Grønbæk Jensen og *Anbragt - Stemmer fra børneforsorgen fra 1900 til i dag* (2023) af Jeppe Wichmann Rasmussen har et fælles udgangspunkt i ønsket om at give tidligere anbragte en stemme i den historiske og nutidige debat om børneforsorgen. Begge værker tager som udgangspunkt del i en bredere forsknings- og samfundsmæssig bevægelse, hvor fokus rettes mod de anbragtes egne erfaringer og erindringer, snarere end institutionernes egen fremstilling deraf.

I *Livtag med fortiden* er erindringsprocessen det primære omdrejningspunkt. Grønbæk Jensen viser, hvordan tidligere anbragte bearbejder, fortolker og formidler deres oplevelser i lyset af nutidens samfundsmæssige rammer.³¹ *Anbragt* bevæger sig i samme retning ved at samle et bredt spektrum af fortællinger fra 1900-tallet og frem til i dag, men i et mere kronologisk og tematisk organiseret format.³² Overordnet er formålet for begge værker at få de tidligere anbragtes stemme frem, men hvor *Livtag med fortiden* analyserer erindringsprocessen og praktikken deromkring, fungerer *Anbragt* snarere som en redigeret samling af flere stemmer, der tilsammen giver indblik i den mangfoldighed af erfaringer, der kendetegner anbringelseshistorien i Danmark. Gennem de tidligere anbragtes stemmer, vil man langt hen

³¹ Stine Grønbæk Jensen, *Livtag med fortiden - når børnehjemsbørn erindrer*, (Aarhus Universitetsforlag, 2022), side 26-30

³² Jesper Wichmann Rasmussen, *Anbragt - Stemmer fra børneforsorgen fra 1900 til i dag*, (Turbine, 2023)

ad vejen også opleve en kritik af datidens opdragelsesanstalter og deres metoder til opdragelse. Begge værker er altså eksempler på den nyeste forskning inden for dette felt, som bærer præg af politiske undskyldninger og et stærkere fokus på retfærdighed for marginaliserede grupper i samfundet. Samtidig kan denne forskning karakteriseres som en form for "indignationshistorie", da fremstillingerne tydeligt tager afstand fra opdragelsesanstaltens praksisser og de vilkår, som de tidligere anbragte blev underlagt. Denne tilgang har den styrke, at den synliggør tidligere tiders uretfærdigheder og giver stemme til grupper, der historisk har været marginaliserede. Modsat indebærer denne tilgang samtidig en risiko for, at forståelsen af opdragelsesanstaltens funktion og virke i deres samtid reduceres til et entydigt udtryk for undertrykkelse. På den måde kan det blive muligt at anstalterne ikke bliver analyseret som en del af den bredere sociale og samfundsmæssige kontekst som eksisterede i dens samtid.

For dette speciale, der undersøger Flakkebjerg og Landerupgaard, er det afgørende at reflektere over forskellene mellem nutidige erindringsbaserede kilder og de arkivalier, rapporter og beretninger, som udgør det centrale kildemateriale for 1800-tallet. Værkerne *Livtag med fortiden* og *Anbragt* har adgang til de anbragtes egne stemmer, mens man i 1800-tallet oplever et fravær af disse stemmer, idet materialet primært er formidlet gennem institutionens egne repræsentanter. I forhold til dette speciale er det en relevant afvigelse til disse to værker. Det sammenlignende potentiale er dog stadig til stede, da der gennem *Livtag med fortiden* og *Anbragt* åbnes for en refleksiv sammenstilling af anbringelseserfaringer på tværs af tid. Selvom man ikke direkte kan sammenligne 1800-tallets børneforsorg, med den man oplevede op gennem 1900-tallet og frem til i dag, så kan begge værker belyse generelle problemstillinger knyttet til børns liv og hverdag på institutioner. Det kommer til udtryk gennem oplevelsen af kontrol samt tabet af en kontrol over eget liv, følelsen af marginalisering.

Godhavnsrapporten - en undersøgelse af klager over overgreb og medicinske forsøg på Dreng- og Skolehjemmet Godhavn samt 18 andre børnehjem i perioden 1945-1976 (2011) af Maria Rytter omhandler primært Dreng- og Skolehjemmet Godhavn og er endnu et eksempel på, hvordan moderne forskning begynder at udfolde sig indenfor dette felt. Der ligger også en forhistorie til dette værk, da DR tilbage i 2005 bragte et dokumentarprogram, hvori tidligere anbragte og medarbejdere fremlagde en række anklager om overgreb, vanrøgt og medicinske forsøg på Dreng- og Skolehjemmet Godhavn. Den trækker i en lidt anden retning end værkerne *Livtag med fortiden* og *Anbragt*, da den prøver at bevæge sig mellem

institutionen og de tidligere anbragte.³³ *Godhavnsrapporten* repræsenterer en grundig, systematisk undersøgelse, hvor den forsøger at afdække institutionelle praksisser og dokumentere konkrete overgreb og forsømmelser, der kan tilskrives de 19 danske institutioner, der er med i denne undersøgelse. Denne undersøgelse af Dreng- og Skolehjemmet Godhavn kombinerer institutionens kilder og samtidige vidnesbyrd, som kan danne et bredere narrativ af, hvordan forholdene var, når der gives et indblik i fortidens institutioner med anbragte unge.³⁴

Forskningsdiskussion

I de følgende afsnit vil vi foretage en mere dybdegående analyse af udvalgte værker, der opererer inden for samme problemfelt, som det vi undersøger i dette speciale. Formålet med denne gennemgang er ikke alene at etablere en tydelig kontekst for vores egen undersøgelse, men også for nemmere at definere vores plads i forskningen. Det gøres ved at analysere og skabe en forståelse for disse værker i deres faglige og historiske sammenhæng. Denne proces gør det muligt for os at vurdere, hvor vores studie placerer sig i forhold til eksisterende forskning, og hvilke videnskæssige huller vores arbejde potentielt kan udfylde.

Værket *Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1936* (1936) udgør et væsentligt kildeskrift i forskningen i 1800-tallets opdragelsesanstalter og deres rolle i forhold til social arv og mønstrebrydning, som er omdrejningspunktet for dette speciale. Gennem hele værket er der en underforstået bøn til samfundet og dets borgere, at opdragelsesanstalterne skal have plads og tid, hvis de skal kunne hjælpe drengene på anstalten, og dette bliver så udpenslet sidst i værket:

"Og lad os saa til slut blive enige om endnu engang, at vi mennesker udvikler os meget forskelligt og med højest forskelligt tempo, og at netop ungdomshjemmets drenge har saa uendelig meget at lære og oftest er saa langt tilbage efter saa forsømte, at de skal have megen tid for at overvinde de forudgaaende seksten aar i storbyens baagaarde og astaltsbelægninger og blive frie, stærke og normale individer, som med held kan tage

³³ Maria Rytter, *Godhavnsrapporten - en undersøgelse af klager over overgreb og medicinske forsøg på Dreng- og Skolehjemmet Godhavn samt 18 andre børnehjem i perioden 1945-1976*, (Syddansk Universitetsforlag, 2011), side 13-16

³⁴ Maria Rytter, *Godhavnsrapporten - en undersøgelse af klager over overgreb og medicinske forsøg på Dreng- og Skolehjemmet Godhavn samt 18 andre børnehjem i perioden 1945-1976*, side 32-38

kampen op i samfundet. Man kan ikke paa eet eller to aar oprette seksten aars spild eller forvildelse. Liv kræver tid for at udvikle sig. Og det er liv, man tilstræber på et ungdomshjem.”³⁵

Det kommer i forbindelse af, at opdragelsesanstalter længe har følt, at de skulle ”overbevise” samfundets borgere om, at drenge på opdragelsesanstalter ikke nødvendigvis behøver at være en problematik for samfundet.³⁶ Værket blev udgivet i anledning af Flakkebjergs 100-årsjubilæum, og det præger tydeligt tonen, formålet og selve fremstillingen af dette værk. I anledningen af den jubilæumsmæssige kontekst indebærer det, at værket i høj grad fungerer som en mindeskriftlig hyldest til institutionens virke og dens grundlæggere, snarere end som en kritisk eller sociologisk analyse. I den henseende skal man være opmærksom på, hvordan værket benyttes. På trods af disse metodiske udfordringer er værket særdeles brugbart og interessant som kilde til forståelsen af sam- og eftertidens egen opfattelse af opdragelsesanstaltens betydning. Dermed repræsenterer værket snarere en del af anstaltens selvforståelse og den ideologiske ramme, de opererede indenfor, end et bidrag til den moderne forskning i social arv og opdragelse.

Værket er opdelt meget systematisk og særligt begyndelsen, hvor det indledes med en redegørelse for Flakkebjerg opdragelsesanstalts grundlæggelse og formål, men også et portræt af forstander Christen Christensen Møller. Med hensyn til værkets beskrivelse af Flakkebjerg opdragelsesanstalts formål, så lægger vægten på den pædagogiske og moralske mission, som også var grundlaget for institutionens oprettelse. I dette værk kommer 1800-tallets borgerlige og kristne opdragelsesidealer frem, hvor formålet med anstalten var at redde børn fra fattige eller ”moralsk” svage forældre gennem arbejde, disciplin og religiøs dannelse. Den grundlæggende antagelse synes at være, at anstalten kunne være en løsning til drenge, der havde behov for at ændre deres livsstil, og at det kunne kun ske gennem en systematisk og institutionel omformning af drengen.³⁷ Bogen fremstiller således mønsterbrydning som en moralsk og religiøs proces snarere end en social eller strukturel. I den forstand bekræfter værket de normative opdragelsesidealer, som samtidens filantropiske og religiøse miljøer repræsenterede.

Kapitlet om forstander Møller er et centralt element i bogen, særligt med hensyn til vinklen på vores speciale, da det er i Møllers periode som forstander, at vores speciale spænder

³⁵ P. K. Thomsen, P. Jensen, m.fl; *Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1936*, (Handelstrykkeriet, 1936), side 98

³⁶ P. K. Thomsen, P. Jensen, m.fl; *Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1936*, side 43

³⁷ P. K. Thomsen, P. Jensen, m.fl; *Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1936*, side 13

over. Møllers liv og virke skildres, men mere interessant fremhæves forholdet mellem Møller og drengene på Flakkebjerg opdragelsesanstalt. Han havde en stærk vision om Flakkebjerg, som var præget af en stærk tro på disciplin, arbejdsmoral og frygt som midler til forbedring, og netop dette blev drengene udsat for.³⁸ Dette kan læses og forstås som et vidnesbyrd for ideen om, at børn fra socialt belastede hjem kunne omdannes til nyttige borgere gennem korrekt opdragelse og isolation fra deres oprindelige opholdssted. Tanken om, at social arv kan brydes gennem opdragelse og institutionel kontrol, adskiller dette værk fra senere forskning, der betoner andre faktorer som afgørende for brydning med social arv, eksempelvis strukturelle og socioøkonomiske faktorer.

Nyere forskning om opdragelsesanstalterne anlægger i stigende grad en socialhistorisk og magtkritisk tilgang. I forhold den nyere forskning fremstår *Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1936* som et eksempel, der søger at legitimere opdragelsesanstaltens placering i samfundet, og ligeledes hjælpe samfundet mod disse drenge, som havde det svært i storbyen. Udover blot at informere om hverdagen på og omkring Flakkebjerg opdragelsesanstalt, prøver værket også at skabe en sammenhængende fortælling om fremskridt og moralsk forbedring. Derfor kan man læse dette værk gennem to perspektiver. På den ene side giver det en detaljeret og nyttig beskrivelse af institutionens hverdag, værdier og personale på opdragelsesanstalten, som kan være relevant for at forstå Flakkebjerg opdragelsesanstalt som institution. På den anden side skal disse oplysninger også læses med en kritisk forståelse, idet teksten i høj grad er skrevet for at bekræfte institutionens berettigelse. Dette gør værket metodisk interessant for en historisk analyse om social arv og mønsterbrydning, fordi det viser, hvordan 1800-tallets opdragelsesanstalter så sin egen placering og rolle i samfundet. Den bliver dermed et vidnesbyrd om den ideologiske oprindelse til den institutionelle strategi, der prægede børneforsorgen gennem 1800-tallet, og udgør på den måde et vigtigt referencepunkt for studiet af Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt.

Erik Nørgaards *En 32-åriges forbryders livshistorie* (1975) repræsenterer et væsentligt bidrag til forståelsen af, hvordan unge drenge kunne have svært ved at finde sig til rette i et samfund, og derfor konstant måtte søge nye grænser. Yderligere kan det være et relevant værk til vores speciale, i forhold til forståelsen af social arv, og hvilken betydning ens omgivelser har på det enkelte individ. Nørgaards værk er bygget op i to dele, hvor den ene del er en selvbiografi af personen Carl, og den anden del rummer Nørgaards egne samfundsanalytiske refleksioner og ligeledes prøver at sætte rammen for Carls selvbiografi. Denne dobbelte

³⁸ P. K. Thomsen, P. Jensen, m.fl.; *Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1936*, side 9-20

struktur placerer værket i et felt mellem socialhistorisk fremstilling og reflektiv samfundsanalyse, hvor individets erfaring bruges som indgang til bredere sociale problemstillinger.

Carls livsberetning, der er hoveddelen af dette værk, spænder over tre årtier, hvor der dannes et narrativ af en vagabond, der kommer gennem en række institutioner, fængsler og kortvarige opholdssteder. Et af disse ophold finder sted på Flakkebjerg opdragelsesanstalt, som spiller en symbolsk, men betydningsfuld rolle i hans livshistorie. Opholdet beskrives ikke som en vej ud af afvigelsen, men som et led i en længere kæde af tvangsmæssige forsøg på opdragelse, hvor Carl oplever disciplin, ensretning og følelsen af ikke at høre til.³⁹ Derigennem vil Nørgaards værk være særligt relevant for vores undersøgelse, da det giver et sjældent blik på institutionens virke, handlinger og gøremål set fra individets perspektiv. Og netop individets perspektiv må ikke tages som en selvfølge i forhold til tiden, hvor værket blev udgivet, og derfor kan dette værk ses som et tidligt eksempel på en fremgangsmåde, der senere er blevet central indenfor socialhistorien. Det er først i nyere forskning, hvor individet har fået en markant større rolle, at narrativet også dannes gennem deres erindringer, og ikke kun gennem institutionernes eget perspektiv ved hjælp af institutionsarkiver eller myndighedsrapporter.

I forlængelse af Carls livsberetning om livet som vagabond, er Nørgaards tilgang gennemgående humanistisk og socialkritisk:

”Men hans liv var blevet ødelagt af dårlige sociale forhold, en autoritær skole, tæv hos politiet, en hård opdragelsesanstalt, forskellige arbejdsgivere, der kun var interesseret i at pine arbejde ud af ham uden at yde ret meget til gengæld, tvang og menneskelig kulde ... Dybest set er Carl N.s historie et indlæg i diskussionen om skyld og straf, og det spiller i den forbindelse ingen rolle, at Carl N. levede for et par menneskealdre siden. Tværtimod, vil jeg næsten sige.”⁴⁰

Nørgaard ser individets handlinger som formet af samfundsmæssige vilkår snarere end et udtryk for at være medfødt med en moralsk skyld. Dette perspektiv afspejler den socialhistoriske tilgang, hvor forskningen i stigende grad interesserede sig for de socialt udsatte og marginaliserede klassers livsvilkår. Fokus bliver derfor flyttet fra institutionens selvforståelse til dens virkning på mennesket. I forhold til forskningen om opdragelsesanstalter

³⁹ Erik Nørgaard, *En 32-årig forbryders livshistorie*, (Nordisk Bogforlag, 1975), side 39-42

⁴⁰ Erik Nørgaard, *En 32-årig forbryders livshistorie*, side 83

tilbyder Nørgaard et vidnesbyrd, der understøtter nyere kritiske fortolkninger af institutionernes virkning. Hvor den ældre institutionsforskning ofte har beskrevet anstalterne som nødvendige redskaber i dannelsen af nyttige samfundsborgere, fremhæver Nørgaards fortælling de utilsigtede konsekvenser af institutionernes tilgang til opdragelse.⁴¹ Det bliver tydeliggjort af Carl, der fremstår som et menneske, som netop gennem institutionaliseringen mister evnen til at indgå i samfundet på egne præmisser. Sammenfattende kan værket *En 32-årige forbryders livshistorie* læses som et socialhistorisk værk, der gik forud for sin tid med det individbaseret perspektiv. Værket synliggør yderligere, at grænsen mellem hjælp og kontrol, mellem opdragelse og udstødelse ofte var langt mere porøs, end samtidens idealer gav udtryk for.

Alfred Heys bog *Christen Christensen Møller: 'Gamle Møller' fra Flakkebjerg* (1891) udgør en væsentlig kilde i forskningen om 1800-tallets opdragelsesanstalter, og den viser sig relevant til at skabe en forståelse af datidens syn på opdragelsesanstalterne og mennesker omkring dem. Denne kilde er skrevet mere eller mindre samtidig med Møllers levetid, og denne samtidsskildring fremstår som en hyldest til Christen Christensen Møller, der fra 1836-1890 var forstander på Flakkebjerg opdragelsesanstalt:

*"Det er sikkert umuligt med Pen at skildre Møllers Liv saaledes, at man faar Indtryk af, i hvor høj Grad det var et Liv i Kamp, Kamp for at vinde sine Drenge for deres Folk og for alt, hvad godt er, Kamp imod Modstand, Misforstaaelse, osv. udenfra; det maa meget mere umiddelbart føles eller forstaas. Ja, har der været Tale om Sejre i hans Virksomhed, saa er det kun, fordi der bag ved laa et Menneskeliv, som har rummet mere Kamp end de flestes. Derfor er han en af de Fredens Helte, som fortjene at blive bevarede i et smukt Eftermæle i vort Folk; til at dette kunne ske, dertil vilde denne Bog gjerne bidrage."*⁴²

Samtidig repræsenterer dette værk et vigtigt vidnesbyrd om datidens pædagogiske idealer, hvor den moralske og religiøse forståelse havde en stor betydning for social og åndelig forbedring. Heys fremstilling af Møller er ligeledes præget af et stærkt personligt engagement, da Hey selv var præst ved Almind Kirke, hvor Landerupgaards drenge blev konfirmeret, og deraf kommer

⁴¹ Erik Nørgaard, *En 32-årig forbryders livshistorie*, side 84-86

⁴² Alfred Hey, *Christen Christensen Møller 'Gamle Møller' fra Flakkebjerg*, (Lehmann & Stages Forlag, 1891), side 4-5

også det tætte forhold til Møller.⁴³ Dette giver værket en levende nærhed og dybere forståelse for mennesket, men samtidig rejser spørgsmålet om objektivitet og troværdighed.

Helt lavpraktisk er værket struktureret kronologisk i tre kapitler, der tilsammen tegner et livsforløb, der bevæger sig fra barn- og ungdommens år over Møllers tid som forstander på Flakkebjerg til hans sidste år, og hvilken betydning han havde haft for Flakkebjerg opdragelsesanstalt. Hoveddelen og tyngdepunktet af dette værk skildrer Møllers tid som forstander, hvor der bliver lagt tydeligt vægt på hans pædagogiske visioner, arbejdsmetoder og de udfordringer, der fulgte med ledelsen af opdragelsesanstalten. Her skildres Møller som en dedikeret og faderlig figur, der med fast hånd søgte at opdrage drengene til nyttige og moralsk ansvarlige borgere. Samtidig er det dog vigtigt for Hey at fremhæve, at alt dette er gjort med et stort hjerte fra Møller, fordi han ønsker det bedste for drengene.⁴⁴ Selvom omfanget af Møllers sidste år og hans eftermæle er mindre i dette værk, så ønsker Hey ikke at negligere denne betydning. Det er særligt her, at fortællingen om Møller fremstår som en hyldest, og hvilken anerkendelse han modtog blandt de personer, Møller havde beskæftiget sig med på sin vej. Dermed formår Hey gennem dette værk at være med til at danne et narrativ af Christen Christensen Møller som en særdeles fremtrædende og vigtig person over godt 50 år på Flakkebjerg opdragelsesanstalt.

I forhold til den øvrige litteratur om 1800-tallets opdragelsesanstalter repræsenterer Heys værk et tidligt og personbåret forsøg på at skabe et samlet portræt af en forstanderfigur. Hvor senere værker forsøger at fremstille og analysere anstalterne som en del af samfundets disciplinerende institutioner, står Heys værk som et produkt af sin tid med fremstillingen af personen Møller som et idealmenneske. Sammenfattende kan det konkluderes, at værket *Christen Christensen Møller 'Gamle Møller' fra Flakkebjerg* frem for alt fremstår som et mindeskrift og en moralsk levnsskildring, der søger at fastholde narrativet af Christen Christensen Møller som et godt menneske og en betydningsfuld person. Værkets værdi for forskningen ligger ikke i dens objektivitet, men i dens evne til at formidle samtidens selvforståelse om 1800-tallets idealer om opdragelse og personlig dannelse.

Anstaltsbørn og børneanstalter gennem 400 år (1986) er skrevet af Beth Grothe Nielsen, som på daværende tidspunkt var lic.jur. og lektor i strafferet ved Aarhus Universitet. Genstandsfeltet for Nielsens forskning har tidligere primært været retshistorie, men dette forhindrer ikke, at værket kan give et bidrag til vores undersøgelse.⁴⁵ *Anstaltsbørn og*

⁴³ Alfred Hey, *Christen Christensen Møller 'Gamle Møller' fra Flakkebjerg*, Forord

⁴⁴ Alfred Hey, *Christen Christensen Møller 'Gamle Møller' fra Flakkebjerg*, side 106-107

⁴⁵ Beth Grothe Nielsen, *Anstaltsbørn og børneanstalter gennem 400 år*

børneanstalter gennem 400 år er et socialhistorisk værk, hvilket Nielsen også selv påpeger. Værket passer ret præcist ind i den skole af forskningen, som vi i vores oversigt kaldte for institutionshistorie. Dette er både tidstypisk for værket, men er også tydeligt igennem det faktum at Nielsens bogs primære fokus er på anstalterne, deres historie og deres udvikling.

Projektet er i sin helhed utrolig ambitiøs og forsøger at behandle 400 års institutionshistorie i en bog på 160 sider. Det betyder også, at der er prioriteringer, som sker i form af både fravalg og tilvalg. Nielsen vælger kort at snakke om selve anstalterne, men primært at fokusere på de udviklinger i samfundet, der er definerende for udviklingen af anstalterne. Som eksempler fremhæver Nielsen flere af disse anstalter, heriblandt Flakkebjerg. Til at beskrive formålet og fokuset i bogen, skriver Nielsen i indledningen, at formålet ikke er at beskrive det faktiske indhold i institutionerne men, at *"Formålet er derimod at belyse denne officielle målsætning og dermed den ideologi, der har ligget bag."*⁴⁶ Denne prioritering betyder også, at børnene ikke fylder særlig meget i Nielsens analyse. Dette forklares ved, at deres historie, ifølge Nielsen, kan skrives meget kortfattet,

*"Den handler nemlig ikke om forskelligartede børn til forskellige tider, men om almindelige børn, der er sat i verden af de til enhver tid mest underprivilegerede forældre. Historien bliver imidlertid lang, fordi institutionernes historie er lang."*⁴⁷

Ovenstående citat er et godt eksempel på netop den metode, som anvendes i bogen, især sidste sætning. Det er i sidste ende en historie om institutioner og årsagerne til deres udvikling. Det er kun gennem denne forståelse af anstalterne selv, at vi til tider får indblik i børnenes forhold.

Tidsrammen, som Nielsen anvender i hendes værk, starter ved børneinstitutionernes fødsel ved oprettelsen af Christian IV's børnehus i 1600-tallet og frem til hendes egen samtid omkring 1980'erne. Dog er prioriteringen for Nielsen den samme på tværs af hele hendes tidsramme. Vi kan derfor godt anvende dele af værket, på trods af at det hele ikke handler om vores tidsperiode. Både tiden inden Flakkebjerg opdragelsesanstalts oprettelse og tiden efter forstander Christen Christensen Møllers død er stadig relevant for vores forståelse og analyse af Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt i slutningen af det 19. århundrede.

Bogen er inddelt i 11 kapitler. Det er især det tredje kapitel, som vi finder interessant at fremhæve her, da dette kapitel omhandler landbrugsanstalterne, der opstår i 1800-tallet. I dette afsnit fremhæves Flakkebjerg opdragelsesanstalt også som et eksempel på netop sådan en type

⁴⁶ Beth Grothe Nielsen, *Anstaltbørn og børneanstalter gennem 400 år*, side 7

⁴⁷ Beth Grothe Nielsen, *Anstaltbørn og børneanstalter gennem 400 år*, side 9.

anstalt. Nielsen snakker her kort om oprettelsen af disse anstalter. Hun fremhæver, hvordan de eksisterende anstalter i samtiden stod for skud og blev kritiseret for at medvirke skabelsen af fordærvede mennesker frem for at hjælpe børn. Disse landbrugsanstalter, som Nielsen kalder dem, blev derfor oprettet som et modsvar på de tidligere perioders anstalter. Samtidig vendte man blikket mod udlandet og blev inspireret af erfaringer fra andre lande, hvor børnene blev fjernet fra byens fristelser og i stedet fik en dagligdag på landet.⁴⁸

Den primære grundtese, som Nielsen arbejder med udgangspunkt i, er, at der altid har eksisteret grupper i samfundet, som er så dårligt stillet, enten socialt eller økonomisk, at de har udfordringer ved at opdrage deres børn. Dette har medført, at denne opgave måtte påtages af andre grupper, for at sikre samfundets interesser. Det, der så undersøges på baggrund af denne tese er, hvordan dette er blevet gjort, og hvilke interesser det er gjort med. Dette er interessant for os, da det på mange måder også handler om, hvordan den negative sociale arv bekæmpes. Det er også et forsøg på at undersøge, hvad negativ social arv reelt er for en størrelse, også på et historisk plan. Social arv er selvfølgelig et moderne samfundsvidenskabeligt term, men ideen om at utilpassede mennesker skaber utilpassede børn, som selv vokser op og bliver utilpassede mennesker, er ikke ny. Det, som kan variere, er, hvad det vil sige at være utilpassede. Nielsen fremhæver her Christian IV's børnehus som et eksempel. Børnehuset var den første børneanstalt i Danmark. Den blev oprettet i 1605 og optog ikke hjælpeløse eller syge børn, men derimod børn, som var i stand til at arbejde. Pointen var tosidet, da det både skulle holde de vagabonderende børn væk fra gaden, mens man øgede den danske produktion, både ved det arbejde børnene udførte i selve huset, men også gennem de færdigheder børnene lærte.⁴⁹ På dette tidspunkt ansås et brud på den sociale arv som at forme børn, der kunne bidrage til den enevældige magts statskasse, og det var derfor også med det formål anstalterne blev oprettet. I 1800-tallet ændrede samfundets behov for arbejdskraft sig, og man begyndte i stedet at anbringe børn i privat pleje og senere på private landbrugsanstalter. Børnene skulle indgå i landbrugsarbejdet, men også modtage undervisning.⁵⁰ Produktion er derfor stadig et forhold, der er relevant i anstaltens formål, men skolegang og opdragelse begynder også at få en rolle. Det er disse overvejelser i Nielsens bog, der er utrolig relevante for os. Som vi også snakker om i vores teoriafsnit, så er det meget afgørende at være opmærksom på både, hvordan vi forstår social arv og afvigere, men også at forsøge at forstå, hvordan den samtidig vi undersøger, forstår koncepterne, som begreberne dækker over. På den måde er *Anstaltsbørn og*

⁴⁸ Beth Grothe Nielsen, *Anstaltsbørn og børneanstalter gennem 400 år*, side 38.

⁴⁹ Beth Grothe Nielsen, *Anstaltsbørn og børneanstalter gennem 400 år*, side 140.

⁵⁰ Beth Grothe Nielsen, *Anstaltsbørn og børneanstalter gennem 400 år*, side 153.

børneanstalter gennem 400 år vigtig for vores arbejde i dette projekt, da den bidrager med forståelse til, hvordan vi skal tilgå de informationer, vi finder i vores kilder.

Et andet værk, vi kan anvende til at hjælpe med at besvare vores problemstilling, er bogen *Ondskabens øjne - En biografi om Jens Nielsen*. Bogen er skrevet af professor i historie fra Aalborg Universitet Poul Duedahl i 2016. Værket er skrevet som en biografi og følger personen Jens Nielsen fra sin fødsel til hans død og fortæller, hvordan Jens Nielsen var med til at påvirke samfundet både i sit liv og efter døden. Jens Nielsen er interessant i et historisk perspektiv, da han er ofret for Danmarks sidste henrettelse i fredstid.⁵¹ Bogen følger Jens Nielsen igennem hele sin barndom, hvilket også inkluderede et ophold på anstalterne Flakkebjerg og Landerupgaard. Deres medvirken bidrager til at tydeliggøre værkets relevans i forhold til vores speciales problemstilling. Biografien fortæller om Jens Nielsens opdragelse, den vold han oplevede i hele sin barndom, og de oplevelser han senere har som kriminel voksen. Bogen er lidt svær at placere i forhold til den resterende forskning. Det faktum, at den er skrevet som en biografisk oversigt over et enkelt menneskeliv, ville placere den nærmere den nyeste forskning om opdragelsesanstalter, hvor anbragte ofte selv fortæller om deres liv. Men dette ville ikke være fuldstændigt korrekt, da det selvfølgelig ikke er Jens Nielsen selv, som fortæller hele historien. Selvom fortællingen i stor grad bygger på Jens Nielsens egne breve, så indeholder værket også Duedahls analyse af Jens Nielsens liv. På mange måder er det derfor simplificerende at sige, at værket blot præsenterer en anbragt persons historie. Fortællingen om Jens Nielsen bruges også som et tydeligt eksempel på overgangen i straffesystemet, fra det tidligere system med fysisk afstraffelse til en mere moderne frihedsberøvelse. Bogen har tydelige arbejdsspørgsmål, der giver den en bestemt retning, og som afslører de til- og fravalg, som Duedahl har taget som historiker. Overgangen i straffeloven styrer, hvor fortællingen tages hen, men biografien har også en interesse i at undersøge, hvad ondskab er for en størrelse, og hvordan, hvis vi kan, definerer vi det.⁵²

Gennem værket bliver vi fortalt om de mange gange Jens Nielsen var i konflikt med loven i forbindelse med en bred vifte af forskellige forbrydelser. Lidt unikt, vælger Duedahl dog ofte at lade disse forbrydelser stå for sig selv i værket. Der følger en beskrivelse af begivenhederne, men ikke et forsøg på at forklare, hvad årsagen kan være til, hvorfor Jens Nielsen begår dem. Bogen indeholder til tider vinkler, som kan give læseren et indblik i mulige grunde til, hvorfor Jens Nielsen bliver til den mand, han gør, men man gives ingen afgørende

⁵¹ Poul Duedahl, *Ondskabens øjne - En biografi om Jens Nielsen*, (Tyskland: Gads forlag, 2016) s. 315

⁵² Poul Duedahl, *Ondskabens øjne - En biografi om Jens Nielsen*, s. 9-10

konklusioner. Duedahl skriver selv i starten af bogen følgende, "*Bogen følger et centralt livsforløb i ondskabens danmarkshistorie, så må læseren selv fælde dommen.*"⁵³ Her lægges der op til, at læseren selv må fortolke på historien og derigennem skabe deres egen konklusion om Jens Nielsen. Igennem hans livsfortælling bliver Jens Nielsen brugt som et eksempel på, hvordan livet så ud for en kriminel i Danmark, både i forhold til den økonomiske og sociale elendighed. Derudover skaber bogen også et indtryk af mangfoldighed, da den også fremviser, hvordan kriminalitet ikke er en hårdt defineret boks, som man nemt kan placere alle lovbyggere i. Der er en enorm forskel, og Jens Nielsen og andre kriminelle er ikke nødvendigvis alle ens.⁵⁴

På trods af, at Duedahl ofte undlader at inkludere sin egen årsagsforklaring, så indeholder værket ofte datidens forklaring. I forbindelse med en af Jens Nielsens forbrydelser skriver Duedahl, "*Fåretyven var over alle bjerge og kunne ikke påvirke ham, men der var alligevel dem i sognet, som frygtede, at Jens havde arvet farens disposition for tyveri.*"⁵⁵ Kort efter følger Duedahl op med et lignende citat fra sognefogedens søn, "*Tyvetilbøjelighederne lå i den grad familien i blodet.*"⁵⁶ Begge citater viser fint de aspekter af *Ondskabens øjne* som bliver utrolig relevant for vores projekt. Det giver en indsigt i, hvordan samfundet har set på den negative sociale arv og på afvigere i samtiden. På den måde hjælper det os med at danne et nødvendigt billede af, hvordan vi kan forstå vores begreber korrekt i en historisk kontekst. Denne forståelse af fortidens syn på social arv er altafgørende for, at vi kan have en chance for at beskrive den sociale arv hos de anbragte børn. Uden denne nuance risikerer vi, at vores analyse og fortolkning bliver anakronistisk og dermed også fagligt mindre relevant. Derudover bidrager bogen også på flere andre måder. Værket er et af de eneste, der har en tidligere elev fra Flakkebjerg opdragelsesanstalt som det primære fokus. Selvom anstalten i sig selv ikke behandles som hovedpunktet, så har anstalten stadig en central rolle i Duedahls fortælling om Jens Nielsen og hans liv. Afslutningsvist giver det os også et indblik i, hvordan man kan tilgå en undersøgelse af en enkelt elevs liv i denne tidsperiode. Historien om Jens Nielsen er et eksempel på en person, som ikke er i stand til at bryde med deres sociale arv og ender derfor også i forbryderlivet i hele sit liv. Da vi også undersøger netop, hvilke elementer, der muliggjorde og umuliggjorde, at mennesker brød med deres negative sociale arv, er det også relevant for os at læse og forstå andre værker, som gør noget lignende.

⁵³ Poul Duedahl, *Ondskabens øjne - En biografi om Jens Nielsen*, s. 10

⁵⁴ Poul Duedahl, *Ondskabens øjne - En biografi om Jens Nielsen*, s. 9

⁵⁵ Poul Duedahl, *Ondskabens øjne - En biografi om Jens Nielsen*, side 28

⁵⁶ Poul Duedahl, *Ondskabens øjne - En biografi om Jens Nielsen*, side 28

Metode

I dette speciale har vi valgt at rette fokus mod social arv og mønsterbrydning i 1800-tallet med udgangspunkt i Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt. Valget af netop disse to institutioner begrundes af både faglige og praktiske overvejelser. Et centralt argument har været tilgængeligheden og omfanget af kildemateriale. Sammenlignet med flere andre samtidige opdragelsesanstalter er det gældende for både Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt, at der er bevaret en omfattende samling af årsberetninger og deres fælles stambog. Disse er offentligt tilgængelige, og de muliggør tilsammen en analyse af de to institutioners praksisser og vigtig viden til at finde information om elevernes sociale baggrund. Tilgængeligheden af kilder har dermed ikke blot været et praktisk hensyn, men også et fagligt valg, idet årsberetningerne spænder fra midten af 1800-tallet op tidligt i 1900-tallet. Ligeledes giver stambogen også et solidt empirisk grundlag, hvor den giver information som blandt andet navn, fødselsdag, dato på optagelse hos opdragelsesanstalten, konfirmation og dimission fra opdragelsesanstalten. Alt dette skaber fine forudsætninger for at kunne arbejde systematisk med spørgsmålet om social arv i et historisk perspektiv.

Tidsmæssigt er specialet afgrænset til perioden 1857-1890. År 1857 markerede året for første offentligt tilgængelige årsberetning hos Flakkebjerg opdragelsesanstalt. Det vides ikke præcist, hvorfor årsberetningen fra år 1857 er den tidligst offentligt tilgængelige, men det er muligt, at årsberetningerne før år 1857 er gået tabt, eksempelvis brændt ned. Valget af året 1890 som øvre grænse falder sammen med Møllers død. Da årsberetningerne kan indeholde meget subjektive holdninger om eleverne, synes vi ikke, det vil give mening at inddrage mere end én forstanders holdninger om eleverne. Ligeledes kan årsberetningerne være bygget op på forskellige måder over flere forstandere, samt der også opstår ukorrekte angivne numre for drengene, så man kan blive i tvivl om, hvilken dreng der egentlig bliver refereret til. Fravalget af senere perioder er således foretaget for at sikre analytisk stringens og for at undgå at blande forskellige forstandere, og dermed institutionelle praksisser, sammen.

I forlængelse af ovenstående, er vi opmærksomme på, at arbejdet med årsberetningerne og stambogen fra Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt rejser en række metodiske og kildekritiske overvejelser. Det er væsentligt at understrege, at Møllers årsberetninger ikke kan betragtes som objektive dokumenter, men snarere som samtidige fremstillinger, hvor forstanderen formidler et narrativ af institutionen og dens resultater, som han ønskede, at samfundet skulle se det. Årsberetningerne indeholder derfor et væsentligt element af subjektive holdninger og fortolkninger, der nødvendigvis må medregnes i analysen. Selvom Møller ofte

er grundig i sine sammenligninger og begrundet sine beskrivelser af elever, så må man antage, at han ikke er komplet fastlåst på sine forståelser på tværs af vores tidsperiode. Dette er selvfølgelig et benspænd, når vi forsøger at tilgå kilderne statistisk. Det giver os ikke en endegyldig definition til et givent datapunkt, men tvinger os derimod til at have en mere bred forståelse. På den anden side, så er dette aspekt af kilderne brugbare, når vi prøver at undersøge, hvordan Møller forholder sig til social arv, stempling og børnenes fremtidige muligheder.

Et andet centralt forbehold angår forholdet mellem årsberetningerne og stambogen. Under arbejdet med materialet er det blevet tydeligt, at tallene i Møllers beretning ikke altid stemmer overens med oplysningerne i stambogen. Nogle gange fremgår det, at det angivne tal for en elev i årsberetningen er -1 i stambogen, altså eksempelvis elev nr. 271 i årsberetningen er nr. 270 i stambogen. Andre gange fremgår det dog anderledes, hvor tallene mellem årsberetningerne og stambogen stemmer overens med hinanden. Dette kan medvirke til en usikkerhed om, at man ikke kan være sikker på, hvilken tilgang der er gældende for det enkelte nummer. I disse tilfælde har vi været opmærksomme på at dobbelttjekke information fra årsberetning og stambog, så vi sikre, at informationerne stemmer overens. For at sikre at der ikke opstår forvirring, har vi altid valgt at anvende det nummer, som en elev har fået i årsberetningerne. Derfor understreger dette nødvendigheden af at anvende årsberetningerne og stambogen i samspil, hvor de kan korrigere og supplere hinanden, snarere end at betragte den ene som en direkte sandhed.

Derudover må det anerkendes, at årsberetningerne er institutionelle kilder af Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt. De belyser derfor primært, hvordan anstalten selv ønskede at registrere og forstå drengene, og derfor vil vores analyse også tage højde for, at kilderne afspejler institutionens perspektiv. Dermed kommer denne undersøgelse til at omhandle, hvordan fremstillingen af social arv i samspil med mønsterbrydning dannes ud fra anstaltens perspektiv.

For at kunne bevæge os mellem en kvalitativ forståelse af opdragelsesanstaltens fremstilling, som kommer gennem årsberetningerne, til en mere systematisk undersøgelse af drengenes sociale baggrunde og livsforløb, har vi valgt også at have en kvantitativ tilgang til kildematerialet. Den kvantitative bearbejdning giver mulighed for at identificere mønstre og større linjer i kildematerialet. Den kvantitative tilgang skal ikke forstås som et alternativ til den kvalitative analyse, men som et analytisk supplement. På denne baggrund har vi valgt at anvende udvalgte oplysninger fra kildematerialet i en database, der danner grundlaget for specialets empiriske analyser.

For at systematisere og kvantificere de mange informationer i kildematerialet har vi opbygget en database, som danner grundlaget for de empiriske analyser i specialet. Databasen er skabt gennem en proces over flere trin, hvor årsberetningerne har fungeret som udgangspunkt for dannelsen heraf. I første omgang har vi læst årsberetningerne fra år 1857 og frem til år 1890, og i den mellemliggende periode har vi noteret samtlige numre, som Møller har nævnt deri. Der er dog gjort undtagelser, hvis nummeret er blevet nævnt uden videre uddybning, som eksempelvis kan komme til udtryk, når Møller remser en masse numre uden videre at komme med kontekst til disse numre. Her har vi vurderet, at vi ikke får en grundig nok information og kontekst om nummeret til, at vi kan have det med i databasen. Derefter har vi fundet nummeret i Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalts fælles stambog for at finde oplysningerne om drengen i form af fødeby, navn, konfirmationsår og fødselsdag. Samlet rummer vores database 327 elever, alle af varierende detaljeniveau. På baggrund af disse oplysninger, har det været muligt at finde information om drengenes forældre i hjemstavns kirkebøger. Mange af drengene er konfirmeret i forbindelse med deres ophold på opdragelsesanstalten, og her har vi fundet informationer om forældrenes erhverv og baggrund i kirkebøgerne i Flakkebjerg Sogn (Slagelse Amt) og Sønder Vilstrup Sogn (Vejle Amt). I kirkebøgerne har vi set under kategorien “konfirmerede mænd”. Har det ikke været muligt at finde information om forældrenes baggrund og erhverv gennem oplysningerne om drengenes konfirmation, så har vi taget skridtet videre og set på drengenes fødeby og fundet de tilhørende kirkebøger dertil. Her har vi set under kategorien “fødte mænd”. Samspillet mellem årsberetningerne og stambogen har altså muliggjort en anvendelsen af kirkebøgerne og dermed åbnet for at skabe en mere detaljeret rekonstruktion af drengenes baggrund. Ved at forbinde de to kildetyper har det været muligt at spore forældrenes erhverv og dermed sociale status. Disse oplysninger har været centrale i undersøgelsen af, hvorvidt anstaltens drenge kom fra bestemte sociale lag.

I opbygningen af databasen har vi lagt vægt på at bevare kildematerialets struktur og terminologi, men samtidig standardisere oplysningerne i et format, der muliggør statistisk bearbejdning. Databasen fungerer således både som et redskab til at afdække kvantitative trends og som et fundament for kvalitative fortolkninger af mønstrene bag social arv og mønsterbrydning. Selvom databasen er dannet på baggrund af et godt fundament mellem årsberetningerne, stambogen og flere forskellige kirkebøger, vil den også rumme metodiske begrænsninger. Da ikke alle drenge kan identificeres med fuld sikkerhed, som tidligere berørt, og fordi nogle oplysninger i stambøgerne og kirkebøgerne er ufuldstændige eller ulæselige, må

vi acceptere, at databasen ikke kan udfyldes fuldstændigt. Dette har medført “Ingen Data” i nogle kategorier, der skal forstås som, at det ikke har været muligt at finde data på det pågældende. Databasen skal derfor ikke betragtes som en fuldstændig gengivelse af virkeligheden, men som et analytisk redskab, der kan pege på trends og sammenhænge i materialet.

For at besvare vores problemstilling har vi valgt at gøre analysen todelt. Den første del handler om at etablere, hvordan negativ social arv konstrueres. Dette gør vi ved at sammenligne vores statistiske datapunkter, og undersøge hvilke af disse baggrundsfaktorer, som har en større statistisk sammenhæng med negativ social arv i forhold til vores teoretiske grundlag. Det kvantitative statistiske arbejde suppleres af kvalitative historier for at danne et nærmere billede af, hvordan datapunkterne kunne have udspillet sig i det virkelige liv. Den anden del bygger videre på første del, og her analyseres de punkter, som havde en fremvist sammenhæng. De analyseres for at undersøge, hvordan der kan brydes med negativ social arv. Med samme tilgang som første afsnit, undersøger vi vores baggrundsfaktorer i forhold til fremtidsmuligheder og forsøger at konkludere noget om sammenhænge. Ligesom i første del suppleres det også med kvalitative historier, der findes i kilderne. Afslutningsvist samles alt dette op i et forsøg på at skabe en generel ramme for, hvordan mønsterbrud egentlig sker. Vi undersøger, hvilke faktorer, der spiller ind, og om man kan sige noget overordnet om det levede liv og de muligheder og udfordringer, som drengene på Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt oplevede. Dette gøres på baggrund af en kombination af det statistiske arbejde med en kvalitativ kildeanalyse. Her inddrages udvalgte numre fra Møllers årsberetninger i analysen. Dette skal fungere som en ekstra dimension, der giver indblik i hverdagen på og omkring Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt. Formålet er ikke blot at underbygge de statistiske resultater, men at belyse drengenes udvikling, mens de befandt sig på opdragelsesanstalten. Dermed vil den kvalitative analyse fungere som et narrativt supplement til den kvantitative del. Det er netop i dette samspil, at vi kan forsøge at identificere, hvordan et liv for et barn anbragt i slutningen af 1800-tallet kunne have udspillet sig.

Den metodiske tilgang i dette speciale kombinerer således en klassisk kildekritisk analyse med en kvantitativ og databaseret bearbejdning af historiske kilder og ligeledes inddraget fortællinger om det enkelte individ. Ved at sammenholde Møllers årsberetningerne, stambogen og flere forskellige kirkebøger søger vi at skabe en analyse, der indeholder mere kontekst og har mere dybde end blot Møllers perspektiv gennem Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt. Valget af opdragelsesanstalterne, samt afgrænsningen i

perioden 1857-1890, muliggør en fokuseret og empirisk undersøgelse, hvor både kildematerialets potentiale og begrænsninger anerkendes til denne undersøgelse.

Konstruktionen af en database

Ved skabelsen af databasen, er det vigtigt, at der er en meget klar og stringent ramme til at skabe en forståelse af, hvordan databasens indhold og dens kategorier skal læses. For at sikre, at der er fuldstændig forståelse for, hvad vi analyserer på baggrund af, finder vi det her nødvendigt også at gennemgå vores database og de datapunkter, som vi fremhæver i den. På den måde sikrer vi, at der ikke opstår tvivl om, hvad den enkelte kategori reelt betyder. Derudover er det her også muligt at forklare de teoretiske årsager til forskellige til- og fravalg, som vi har taget i skabelsen af vores database, samt hvordan disse påvirker vores analyse.

Vores første kolonne er "Elevens nummer". Vi har valgt at identificere eleverne ved deres nummer og derfor fravalgt at tilkendegive navnet på drengen. Dette er gjort primært, da navnet ikke bidrager noget relevant til vores forståelse af dataene og det faktum, at eleverne altid kun beskrives med deres nummer i årsberetninger. Som tidligere nævnt beskrives eleverne ofte med forskellige numre. Vi har i vores database altid valgt nummeret fra årsberetningerne.

Kolonnen "Oprindelse" har forskellige og varierende grader af detalje. Dette er udelukkende et udtryk for, hvor præcise kilderne har givet os mulighed for at være. Som udgangspunkt har vi altid det mest præcise geografiske område, som har været tilgængeligt for os. Det vil sige, at vi ofte kan indskrive det specifikke sogn, som en elev er født i, mens vi andre gange er nødt til blot at skrive i større skala, eksempelvis København eller Sjælland. Nogle gange anvender vi en parentes efter bynavnet. Dette gør vi for at differentiere mellem flere byer med samme navn, eller fordi den ekstra information også fremhæves i kilderne.

De næste to kolonner er "Alder ved ankomst" og "Alder ved afgang". Til tider gives en præcis alder ikke for en elev, og det sker også, at kilderne ikke er konsekvente med, hvilken alder en elev tilskrives. Langt oftest er tallet derfor udregnet ved at trække fødselsåret fra optagelsesåret og tilsvarende for afgang. Dertil kommer også en komplikation mere, da elever ofte udtræder af anstalten for derefter at vende tilbage senere. Hvor muligt har vi her altid valgt den seneste afgang eller det årstal, som Møller har indskrevet i stambogen. Af disse to datapunkter bruger vi primært den første. Alderen ved ankomsten har stor betydning i forhold til, hvor meget af elevernes barndom, og dermed også opdragelse, er foregået på anstalten. Man kan derfor bearbejde disse data statistisk og på den måde undersøge, om der for eksempel er korrelation mellem alder ved ankomst og elevens opførsel. Til sidst er denne kategori også et

godt eksempel på en overordnet tilgang, vi har til vores dataindsamling. Nemlig, at hvis Møller synes, det er interessant, så gør vi det også, og derfor har vi valgt at inkludere alder i databasen.

Kolonnen derefter er navngivet "Forældre gift", og det er gjort for at kigge på drengens families konstruktion som en helhed. Af denne årsag vil kategorien kun indeholde "Ja" og "Nej" til forældrenes ægteskab, og vi tager derfor ikke højde for, hvorfor et forældrepar ikke er sammen. Det kan eksempelvis komme til udtryk ved, at en eller flere forældre er døde, så vil det betegnes som "Nej" i databasen. Det eneste praktiske at fremhæve her er, at vores datasæt kun kan sige noget om biologiske forældre. Dataene, som fremstår i denne kolonne, kan derfor ikke kommentere på, hvorvidt barnet potentielt er vokset op hos et andet familiemedlem eller på en anden anstalt. Denne kategori har stor indflydelse på vores analyse af den sociale arv og stemplingen, som en elev på Flakkebjerg opdragelseanstalt kunne være offer for. Det fremstår oftest i kirkebøgerne, hvis et barn er født uden for ægteskab, og denne stempling som uægte kan derfor følge et barn fra fødslen og videre i livet.

Vi har valgt at navngive den efterfølgende kolonne som "Forældrene svigtende". Svigtende er i princippet et utroligt bredt og derfor også uspecifikt ord. Som udgangspunkt har vi her skrevet "Ja", når Møller fremhæver, at en elevs forældres behandling har haft en negativ indflydelse på eleven og deres opvækst. Dette kan både være direkte eller indirekte, men det dækker i sidste ende over en bred vifte af svigt. Det centrale at pointere her er, at det er et forsøg på at definere svigt i en samtidig kontekst. Det dækker over ting, som vi i nutiden ville se som svigt, såsom forældres fravær, mishandling eller anvendelse af børn i kriminalitet. Derudover er der også ting med, som vi ikke nødvendigvis ville kategorisere som svigt. Møller fremhæver til tider manglende fysisk afstraffelse som en svigt, og nogle gange beskrives den opførsel, der stammer fra forældres civilstatus, religion eller etnicitet også som et svigt. Alt dette er samlet til et begreb, som fortæller os om, hvordan Møller og hans samtid har set på en forældres opgave, og hvorvidt de enkelte forældre i vores database har udført denne. I forlængelse heraf er kategorien "Nej" også meget interessant. Det, at et barn ender med at anbringes på en anstalt og væk fra deres forældre, har en implicit fortælling om forældre, der ikke kan varetage barnets bedste interesser. Dog sker det ved mange elever, at Møller skriver, at forældrene har givet barnet de bedste vilkår, eller gjort det bedste, de kunne for barnet. Nogle gange er det bedste, en forælder kan gøre for sit barn at indse, at man ikke har mulighed for at passe på dem, og at de derfor er bedre stillet andetsteds. I disse tilfælde har vi noteret "Nej".

Den næste kategori er "Forældre baggrund/erhverv". Den er primært udfyldt med information om forældrenes erhverv, men vi har valgt at inkludere baggrund. Mange forældre

til de anbragte elever beskrives som værende en del af fattigforsorgen eller som værende en del af forbryderverdenen. Hvis dette er den information, der fremstår af årsberetningerne, stambogen eller kirkebogen, så har vi indtastet det her. Der differentieres ofte ikke mellem forskellige former for kriminalitet, og vi har derfor valgt blot at skrive ”Kriminel” hvis dette er tilfældet. Lignende skriver vi ”Fattigvæsen” som en bred betegnelse for flere ting, som alle har det tilfælles, at de er en offentlig forsørgelse. Udover dette har vi valgt at skrive erhvervet, som det står skrevet i vores kilde, og medmindre andet er gjort tydeligt, er det altid farens erhverv, som vi har indtastet. Derudover har vi også en underkategori, som opdeler de forskellige erhverv i grupperingerne ”Faglært erhverv”, ”Ufaglært erhverv” og ”Uden for beskæftigelse”. Disse er dannet på baggrund af en statistisk oversigt over fordelingen af erhverv fra 1896.⁵⁷ Grupperinger er derefter dannet på følgende måde: ”Uden for beskæftigelse” dækker over ”Almissenydende” og ”Hensatte i Fængsler og Straffeanstalter”. Årsagen til, at disse to sættes sammen, er, at vi derfor definerer den laveste klasse i samfundet som dem, der er en udgift for staten. ”Ufaglært erhverv” dækker over ”Arbejdsfolk uden specificeret Næring” og ”Anden og ubestemt Næring”. De resterende erhvervsgruppe placeres i ”Faglært erhverv”. Denne kategori har til formål at give et indtryk af familiens økonomiske tilstand. Det er ud fra denne data, vi er i stand til at analysere, hvordan en elevs barndom har været, og hvorvidt de er vokset op i fattigdom.

Kolonnen ”Kriminalitet inden anstalt” har til formål at danne oversigt over, hvorvidt eleven har begået en form for forbrydelse inden deres anbringelse. Her har vi været så specifikke, som kilderne tillader os. Det vil sige, at vi har betegnet med ”Ja”, når vi ikke kender den lovovertrædelse, som eleven har lavet, men blot at de har brudt loven på en eller anden måde. Hvis cellen ikke har data, fordi der ikke nævnes nogen forbrydelse i kilderne, har vi ikke valgt at betegne det med ”Nej”. Man kunne godt lokkes til at danne en sådan sammenhæng, men da vi ikke kan bekræfte, hvorvidt det er gældende, har vi valgt at blot efterlade cellerne tomme. Undersøgelser af barndomskriminalitet er centrale i forbindelse med social arv og stempling. Det, at man som ung er en del af et kriminelt miljø, har mulighed for at bidrage meget til den stempling, man kan være udsat for i et samfund, og det er klart, at det afspejler en masse i forhold til den negative sociale arv, man har modtaget i sin opvækst.

De næste tre kolonner har meget med hinanden at gøre. ”Opførsel, anstalt” er en indsamling af data over, hvordan Møller beskriver en elevs opførsel i den tid, hvor de er anbragt

⁵⁷ Danmarks Statistik, ”Fordeling efter Næringsvej og Stilling af det egentlige Danmarks Befolkning ved Folketællingen i 1890” i *Statistisk Årbog*, 1896.

på Flakkebjerg eller Landerupgaard opdragelsesanstalt. Tilsvarende er ”Opførsel, tjeneste”, hvad Møller beskriver, mens eleven er anbragt i tjeneste i et erhverv som en del af deres opdragelse på anstalten. I disse to kategorier differentierer vi mellem ”God” og ”Dårlig” opførsel. Vi har valgt at opdele kategorierne, da vi synes, det er potentielt interessant, at nogle elever har god opførsel under Møllers tætte overvågning, men så ændrer sig, når de kommer ud i tjeneste, eller omvendt. Den tredje kolonne er ”Forbedring af opførsel”. I denne kolonne har vi enten tastet ”Ja” eller ”Nej” alt efter, om der er forskel på, hvordan elevernes opførsel beskrives i starten og i slutningen af deres anbringelse. I alle tre kolonner gør vi opmærksom på, at ”God” eller ”Ja” ikke nødvendigvis betyder, at en elev opfører sig godt eller har forbedret sig, men blot at Møller beskriver det sådan. Det er altså hans fortolkning, og vi skal tage forbehold for, at denne ikke altid stemmer overens med virkeligheden. Når det så er sagt, så vælger vi stadig at analysere og fortolke på disse data, da det stadig kan give os et indblik i en elevs opførsel og deres udvikling på og efter anbringelse på opdragelsesanstalten.

De to sidste kolonner er ”Senere i fængsel” og ”Job”. Den første af disse har vi valgt at forsimple til blot at kunne indeholde et ”Ja” eller ”Nej”. Det vil sige, at vi ikke differentierer mellem forskellige former for fængselsstraf. Årsagen til dette er, at vi ikke er interesseret i hvilken form for kriminalitet i forhold til vores statistik. Vi er blot interesseret i at undersøge, hvor mange af eleverne som også efter deres anbringelse på Flakkebjerg eller Landerupgaard opdragelsesanstalt ender med at bryde loven. I kategorien ”Job” har vi derimod valgt at skrive hvilke job, hvis muligt, da det også er relevant, hvilket samfundslag eleven ender i. Der er forskel på, om en elev ender som arbejdsmand, som sin far, eller får et mere prestigefyldt faglært job. Derudover har vi også noteret, om eleven udvandrer til et andet land. Dette er gjort som en parentes efter jobbet, hvis vi ved, hvad erhverv de får i udlandet eller ved blot at skrive ”Udvandret”, når vi ikke har yderligere information. Det er i disse kategorier, at vi for alvor kan begynde at analysere, hvorvidt en elev har kunne bryde med deres sociale arv. Vi kan her undersøge, om en person har kunne komme ud af kriminalitet og væk fra deres stempling i lokalsamfundet, for dermed at kunne skabe sig et ikke-afvigende liv.

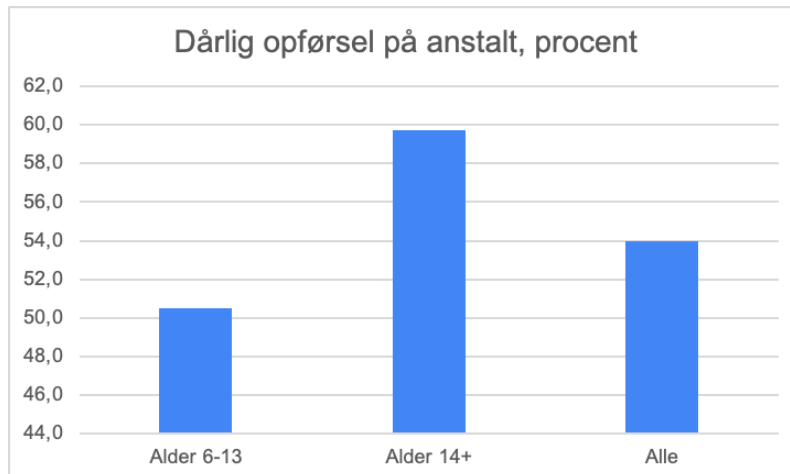
Skabelse af social arv

I det følgende afsnit rettes fokus mod skabelsen og reproduktionen af den negative sociale arv. Formålet er at analysere, hvordan sociale, økonomiske og familiære baggrundsfaktorer kan bidrage til, at sociale positioner videreføres på tværs af generationer. Med udgangspunkt i databasen undersøges statistiske sammenhænge mellem opvækstvilkår og senere følger i livet, herunder særligt betydningen af forældres erhvervsmæssige tilknytning og former for omsorgssvigt. Denne kvantitative tilgang suppleres med kvalitative historier om eleverne på Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt, der bidrager til et mere nuanceret indblik i, hvordan den negative sociale arv kommer til udtryk i konkrete livsforløb. Dette afsnit søger altså at identificere overordnede mønstre i kildematerialet, der kan forklare, hvorfor og hvordan den negative sociale arv opstår og fastholdes, og dermed danne et analytisk fundament for det efterfølgende afsnit om brud med den sociale arv.

Alder ved ankomst på anstalten og betydning for social reproduktion

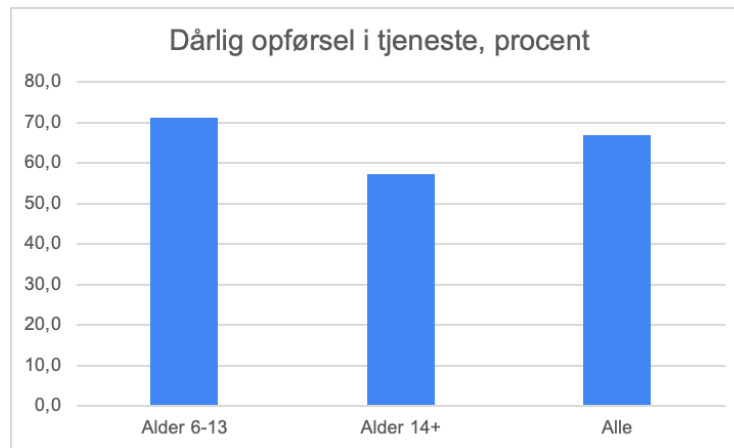
I forhold til etableringen af social arv vil vi starte analysen med at se mod betydningen af alder ved ankomst til Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt. Derfor vil vi benytte databasen til at undersøge alderen sat op mod opførslen på anstalten. Dette gør vi med det formål at undersøge, hvorvidt der er en sammenhæng mellem sen anbringelse og dårlig opførsel. Vores teoretiske grundlag giver os en antagelse om, at det er positivt for børn at komme væk fra deres hjem. Dette skyldes, at de voksne, som har ansvaret for at opdrage barnet, er en af de mest centrale elementer i skabelsen af den sociale arv. Derudover peger vores stemplingsteori også på, at det er afgørende for et barn at komme væk fra deres stempling, sådan at denne ikke følger dem og påvirker deres selvforståelse. Jo længere tid man er placeret i et miljø, hvor man ses ned på grundet sin opførsel eller lignende, jo mere ville det rent teoretisk påvirke et barn og barnets evne til at bryde med den negative sociale arv. Den statistik, som vi vil undersøge, er udarbejdet ved at tage alle elever, som var 13 år og yngre, ved deres anbringelse og undersøge, hvor mange af dem, der havde dårlig opførsel på anstalten og i tjeneste. Bagefter sammenligner vi dette med samme data for elever som var 14 år og ældre. For at vi kan se, om alderen påvirker dataen, sammenligner vi også dette med procenten på tværs af alle aldre. Dette skel er sat mellem 13 og 14 års alderen, med det formål at skille omkring konfirmationsalderen. Dette betyder, at de elever, som falder i den yngre gruppe, som udgangspunkt alle er konfirmeret på enten Flakkebjerg eller Landerupgaard opdragelsesanstalt, mens de ældre elever er konfirmeret inden deres ankomst på opdragelsesanstalten. Helt

overordnet er der 230 elever, som er anbragt på Flakkebjerg eller Landerupgaard opdragelsesanstalt i alderen 6 til 13, mens der kun er 91, der er anbragt ældre end 13 år. Dette tyder i første omgang på, at anbringelse i en ung alder var mere almindeligt. Vi starter med at se på dataen for opførsel på anstalt.



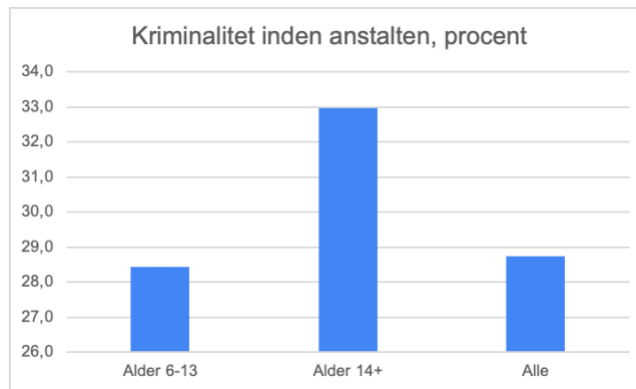
Vi ser, at både den yngre og ældre aldersgruppe er over 50%, altså det gælder for begge aldersgrupper, at der er større chance for, at de har en dårlig opførsel end god. Vi kan dog se, at den yngre gruppe er lavere end vores baseline. I alderen 6-13 er det 50,5%, som beskrives som værende dårlige i deres opførsel på anstalten, mens dataen for alle elever er på 54%. Tilsvarende kan vi se, at for eleverne over 13 år er procenten på 59,8. Helt grundlæggende indikerer dette, at elever, som ankommer på anstalten senere i livet, oftere beskrives som værende dårligere i opførsel. Dette stemmer overens med den teoretiske baggrund for social arv og vores forudantagelse. Jo tidligere man kan fjerne et barn fra deres omgivelser i hjemmet, jo bedre. Det er nemlig især i hjemmet, at den sociale arv skabes, man danner sin habitus og videregives ens forældres kapital. Derfor giver det også mening, at når det miljø man vokser op i, er negativt for din vækst som menneske, så er det positivt at fjernes derfra og komme i et andet miljø. Det skal dog også lige pointeres her, at forskellen er relativ lille i procentpoint, og at der derfor ikke nødvendigvis er noget absolut og endegyldigt resultat.

For at give mere kontekst til denne statistik, giver det mening at sammenligne det med den statistik, som vi har udarbejdet i forhold til alder og opførsel i tjeneste. Herigennem ville vi kunne sammenligne de to statistikker og derfra undersøge, om der reelt er nogen sammenhæng mellem alderen ved optagelse og negativ social arv.



Her ser vi nemlig det modsatte billede udspille sig. På tværs af alle aldre beskrives 66,9% som havende dårlige opførsel, mens de er i tjeneste. For den yngre gruppe stiger procenten op til 71,3, og for den ældre gruppe er den kun på 57,1%. Det vil altså sige, at den yngre gruppe oftere beskrives som værende dårlige i opførslen når de er ude i tjeneste. Der kan selvfølgelig godt være lidt variation i alderen ved anbringelse, der kan spille ind i denne statistik, men de fleste elever anbringes i tjeneste omkring samme alder, altså når de er blevet konfirmeret. Statistikken afspejler derfor primært, hvor lang tid en elev har været på anstalten, inden de sendes ud i tjeneste. Det er lidt modsigende i forhold til den teoretiske antagelse. Denne statistik ville nemlig indikere, at længere tid på anstalten faktisk er negativt for den opførsel, når man anbringes i tjeneste. En potentiel årsag kunne være, at eleverne, som har været på anstalten længe, kun lærer at opføre sig godt i konteksten af anstalten. Grundet den behandling, som de modtager på anstalten, så tilpasser de sig og begynder at være på den måde, Møller forventer af dem. Det er så muligt, at dette ikke stemmer overens med, hvordan de skal være i tjeneste. Det er også muligt, at de drenge, der ankommer til anstalten i en mere avanceret alder, er mere selvstændige grundet deres opvækst, og derfor også er bedre egnede til den tjeneste, som forventes af dem. En sidste mulighed, for at disse to statistikker giver os modsigende udfald, er også, at der ikke er nogen tydelig sammenhæng med alder og deres opførsel.

Til at komme tættere på, hvorvidt det gør en forskel, hvor tidligt en elev fjernes fra hjemmet, har vi også undersøgt sammenhæng mellem alder ved anbringelse og kriminalitet begået inden de anbringes i anstalten.

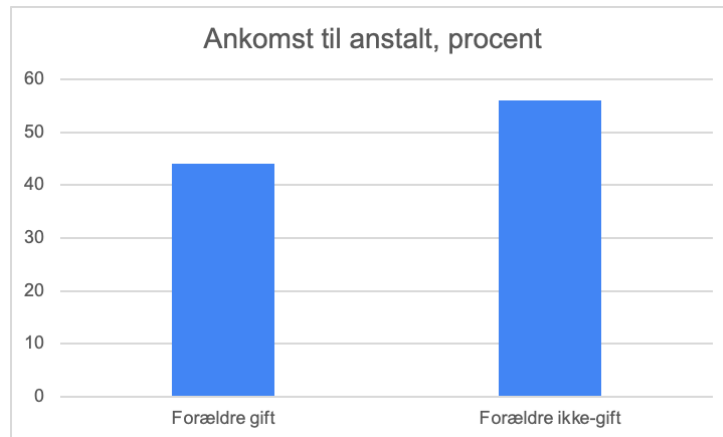


Statistikken viser os, at de ældre elever oftere har begået kriminalitet, inden de ankommer på anstalten. Hos dem er kriminalitet beskrevet ved 33%. For den yngre gruppe er procenten 28,4, mens den er 28,7% for alle elever. Det betyder altså, at elever, som anbringes senere i livet, oftere har begået kriminalitet, inden de anbringes. Dette kan igen sige noget om den sociale arv, og hvordan det muligvis er bedst for et barn at fjernes så hurtigt som muligt, men der er dog også andre aspekter, som vi skal overveje her. En elev, som ankommer til Flakkebjerg eller Landerupgaard opdragelsesanstalt i en senere alder, har også helt simpelt haft flere år til at begå kriminalitet. Ligesom med de to foregående statistikker er forskellen i procentpoint dog så begrænsede, at det er svært at sige noget endegyldigt.

Baseret på vores teori, ville det være vigtigt for et barn at kunne fjerne sig selv fra det miljø, hvor de har modtaget deres stempeling og komme væk fra negative sociale strukturer, der kan ødelægge en hensigtsmæssig konstruktion af deres kapitaler og habitus. Statistikken viser også, at der er en stor procentdel af eleverne, der anbringes i en mere avanceret alder, som beskrives med dårlig opførsel, eller som begår kriminalitet inden anbringelsen. På samme tid ser vi dog også det samme for de elever, der anbringes i en yngre alder. Det vil altså sige, at vi ikke kan se nogen umiddelbar sammenhæng, og at man derfor må konkludere, at alderen ved anbringelse rent statistisk ikke har en påviselig effekt i skabelsen af den negative sociale arv.

Familiens rolle i reproduktionen af sociale mønstre

Det følgende afsnit vil tage udgangspunkt i forældrenes civilstand, altså om forældrene er gift, og derfra se, om det kan have en betydning for drengenes adfærd inden og på anstalten, men også når de kommer i tjeneste. Dette vil blive sat i en kontekst af vores teorier, som omhandler social arv og mønsterbrydning. En gennemgang af databasen viser, at der er 149 drenge, hvor vi har en viden om forældrenes civilstand. I blandt de 149 drenge kommer 56% fra en familie, hvor forældrene ikke er gift, hvorimod forældrene er gift hos de resterende 44%.



Helt overordnet kan denne fordeling allerede i sig selv ses som et udtryk for, at familier uden for ægteskabelig ramme havde større sandsynlighed for at opdrage drenge, der endte på en opdragelsesanstalt. I en socialhistorisk kontekst er det relevant at forstå, at ægteskabet i perioden 1857-1890 ikke blot var et juridisk, men også et moralsk og socialt ideal. Kernefamilien blev i høj grad betragtet som den legitime ramme for børneopdragelse og dannelse af en god morale, mens børn uden for ægteskabelige forhold ofte blev opfattet værende i social risiko.⁵⁸ Det er her relevant kort undersøge, hvad der egentlig menes, når vi snakker om moral. Møller bruger oftest begrebet i konteksten af manglen på moral, eller hvis nogle har dårlig moral. Det er nødvendigt at have overvejelser over, hvad han egentlig mener, når dette skrives. Møller bruger begrebet til at kritisere og udskamme folk for en bred vifte af forskellige normbrud. På den måde bliver “god moral” derfor et begreb, som på mange måder minder rigtig meget om stemplingsteoriens begreb “normal”. Begrebet konstrueres mest af alt ud fra, hvad det ikke er, og “dårlig moral” er derfor de mennesker, hvis eksistens ikke opfylder alle de normer og forventninger, som Møller, og resten af samfundet, har til en person. Moral bliver på den måde et centralt begreb i Møllers forståelse af, hvornår nogen kan siges at afvige. Med disse overvejelser bliver forældrenes civilstand derfor også en relevant faktor i databasen, da det både kan ses som en variabel i forhold til andre kategorier, men ligeledes danner det også en forestilling om samtidens sociale orden og uorden.

Ser man på sammenhængen mellem forældrenes civilstand og kriminalitet inden optagelse på opdragelsesanstalten, tegner der sig et interessant, men ikke entydigt mønster. Blandt de 66 drenge, der kommer fra familier, hvor forældrene er gift, har 42% af drengene begået kriminalitet inden optagelse på anstalten, mens det tilsvarende tal blandt de 83 drenge fra ikke-gifte forældre er 39%. Tallene viser således, at kriminalitet før opholdet på anstalten næsten er lige hyppigt blandt drenge fra gifte og ikke-gifte forældre. Denne observation

⁵⁸ Cecilie Bjerre, *Børneloven 1905*, side 6-8

udfordrer antagelsen om, at børn fra ikke-ægteskabelige familier nødvendigvis skulle være mere tilbøjelige til afvigende adfærd. I et teoretisk perspektiv kan dette forstås gennem Bourdieus begreb om habitus og kapital. Den ægteskabelige ramme fungerer i datidens samfund som en symbolsk markør for social orden, men tallene indikerer, at denne formelle struktur ikke nødvendigvis omsættes i en praksis, der forebygger kriminalitet. Altså må det indikere, at ægteskabet ikke i sig selv garanterer overførsel af social og kulturel kapital i en grad, der beskytter barnet mod afvigelse. Derfor må man antage, at der er andre faktorer, der har en større betydning end forældrenes ægteskabelige status. Disse faktorer kunne eksempelvis være forældrenes sociale position og deraf tilgængeligheden af ressourcer, som vi vil komme ind på senere.

Når man bevæger sig fra kriminalitet inden optag på anstalten og over til opførsel på anstalten, fremtræder et mønster, hvor drengene fra ikke-gifte forældre i højere grad vurderes som havende dårlig opførsel på anstalten. Blandt drengene fra gifte forældre har 59% dårlig opførsel mod 41% med god opførsel, mens tallene for drenge med ikke-gifte forældre viser 53% med dårlig opførsel og 47% med god opførsel. Selvom forskellene her ikke er markante, indikerer det, at fraværet af den stabile familieramme korrelerer med en højere grad af problemadfærd. Dette kan forstås gennem habitusbegrebet, hvor drengene fra ikke-gifte familier kan have tilegnet en habitus præget af ustabilitet, manglende forståelse af autoriteter og svag social kontrol. Dette kan vanskeliggøre tilpasningen til anstaltens stramme disciplin og hierarkiske struktur. Går man videre fra anstalten til deres tjeneste uden for anstalten, tegner der sig et mønster af, at den udfordrende adfærd fortsætter, særligt blandt dem fra ikke-gifte forældre. Af drenge med gifte forældre udviser 78% dårlig opførsel i tjeneste mod blot 22% med god opførsel, mens tallene for ikke-gifte forældre er 84% med dårlig opførsel og 16% med god opførsel. Dette indikerer, at de adfærdsmønstre, der kendetegnede drengenes tidlige liv, i høj grad reproduceres i tjenesteopholdet. Anstalten har altså i mange tilfælde ikke formået at bryde de sociale mønstre. Fortolker man på sammenhængen mellem opførsel på anstalten og i tjeneste, kan man se en tydelig forskel på opførslen blandt drengene på anstalten og i tjeneste. På et generelt plan er der en markant dårligere opførsel i tjeneste end på anstalten. Dette kan indikere, at livet på anstalten og livet uden anstalten fremstår som to forskellige ”rum”, og flertallet af drengene har svært ved at overføre adfærden derimellem. Det kan skyldes, at anstalten har sine egne regler, hierarkier og dannelse af disciplin, som drengene lærer at navigere i, men når de forlader anstalten og kommer i tjeneste, bliver de konfronteret med en anden struktur af forventninger og magtrelationer. Har de ikke tillært sig et solidt og nødvendigt

fundament fra tiden på anstalten til at overføre deres adfærd i tjeneste og derfor ender med at vise en dårlig adfærd. Deraf fremstår anstalten i denne kontekst ikke som et sted, hvor mønsterbrydning finder sted, men mere fastholder drengene i deres sociale position.

Vi har også prøvet at se på nogle mere detaljerede kombinationer i databasen, som indebærer kriminalitet inden anstalt, opførsel på anstalt og opførsel i tjeneste. Umiddelbart fremgår der ikke nogle klare mønstre i denne sammenhæng. Vi kan eksempelvis nævne, at der er en mindre gruppe drenge fra gifte forældre, som både havde begået kriminalitet inden anstalt og har udvist dårlig opførsel på anstalt og i tjeneste. Det antyder, at selv blandt drenge fra ægteskabelige familier reproduceres afvigende adfærd, og det understreger pointen, vi tidligere er kommet ind på, nemlig at ægteskabets tilstedeværelse ikke er en garant for social succes.

Sammenfattende viser materialet, i konteksten af forældrenes civilstand, et lidt utydeligt og komplekst mønster, men stadig at drenge fra gifte forældre har en overordnet bedre adfærd end drenge fra forældre, der ikke er gift. Alligevel er korrelationen så lav, at der ikke ses nogen større sammenhæng mellem forældrenes civilstatus og videreførsel af social arv. Dette kan indikere, at forældrenes civilstand i sig selv ikke udgør den afgørende faktor for drengenes sociale og adfærdsmæssige udvikling. I et teoretisk perspektiv peger det på, at social reproduktion ikke først og fremmest sker gennem familiens formelle struktur, men derimod gennem den kapital, familien besidder og fører videre til drengen. Dermed kan manglen på et tydeligt mønster udfordrer tanken om en forenklet forståelse af social arv, hvor ægteskabet automatisk betragtes som redskab mod afvigelse.

Forældres omsorgssvigt som faktor for negativ social arv

Årsberetningerne og stambogen fra Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt har givet en mængde data, der kan bruges til at se, hvilken betydning forældrenes ageren kunne have på drengen i deres barndom. Dette data giver et sjældent indblik i, hvordan sociale og familiære baggrunde kan præge drengenes livsforløb, lige fra opvæksten i hjemmet, over deres ophold på anstalten og tjeneste uden for anstalten. Det følgende afsnit analyserer forældrenes rolle i drengenes liv med udgangspunkt i spørgsmålet om, hvorvidt de har en svigt fra forældrenes side, kan have påvirkning på drengenes senere adfærd i livet. Dette gælder i forhold til, hvordan sådan et svigt relaterer sig til kriminalitet inden optagelsen på anstalten, til adfærden under opholdet på anstalten og frem til drengenes opførsel i tjeneste. Alt dette bliver analyseret i lyset af social arv og mønsterbrydning, og dermed i hvilken grad drengenes adfærd afspejler en reproduktion af sociale mønstre eller et brud med dem.

Helt overordnet viser vores database, at der er 107 drenge, hvor der i årsberetningerne er givet udtryk for en holdning om, hvorvidt forældrene har svigtet deres søn. Af de 107 drenge er 85% registreret som havende svigtende forældre, mens kun 15% betegnes som havende forældre, der ikke har svigtet dem i deres tidlige liv. Den markante overrepræsentation af drenge fra svigtende hjem vidner allerede her om, at Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt i høj grad modtog drenge fra udsatte og utrygge opvækstvilkår. Der er altså tale om en udtalt selektion, hvor anstalter fungerede som et socialt redskab rettet mod de familier, hvor samfundet vurderede, at familierne ikke formåede at give deres drenge den rette moralske og sociale dannelse. Tænker man Bourdieu ind her og tager udgangspunkt i hans tankegang om kapitalformer, så kan man tale om, at disse familier manglede ressourcer i form af økonomi, kulturelle og sociale værdier. Disse ressourcer udgør tilsammen det, Bourdieu betegner som kapitalformer, og som normalt reproduceres fra forældre til børn. Den manglende kapital og de svigtende forældres manglende evne til at overføre stabile normer og værdier skal i den henseende forstås som et større strukturelt problem end et individuelt. Altså er det ikke nødvendigvis forældrene selv, der er skyldige i, at de har svigtet deres dreng. Det skal derimod ses i perspektivet af, at sociale og samfundsmæssige strukturer ikke giver mulighed for at give deres børn stabile normer og trygge rammer at vokse op i.

Blandt drengene fra svigtende hjem havde 44% ud af 91 drenge begået kriminalitet før optagelsen på anstalten, mens de resterende 56% ikke havde begået kriminalitet. Dermed er det meget ligeligt fordelt, om man havde været i konflikt med loven, før de blev anbragt på anstalten. Ligeledes er der ikke den store forskel i procentsatsen, hvis man vender den om og ser på de forældre, der ikke havde svigtet deres søn i løbet af barn- og ungdommen. Her er det helt ligeligt fordelt ud af de 16 drenge, hvor halvdelen har begået kriminalitet inden optagelse på anstalten, mens den anden halvdel af drengene ikke havde. Dette går lidt imod forventningen, hvor man derimod kunne have haft en forestilling om, at drengene fra ikke-svigtende familier havde været mere resistente mod kriminalitet inden deres optagelse på anstalten. En forventning om, at andelen havde været væsentligt lavere her, havde også stemt overens med teorien om social arv med forældresvigt som en faktor for øget risiko for kriminel adfærd i barn- og ungdommen. Derfor kan man, ud fra et teoretisk perspektiv gennem begrebet social arv, hvor sociale og kulturelle betingelser videreføres fra generation til generation, argumentere for, at dette ikke gør sig gældende i vores datasæt, når man meget isoleret ser på, om forældrene har svigtet deres søn i barn- og ungdommen. Ved denne sammenligning skulle kriminalitet fremstå som et udtryk for den sociale reproduktion af marginalisering, hvor

drengenes adfærd bliver en forlængelse af familiens svigt, men dette kan ikke konkluderes i denne sammenhæng. Samtidig skal man dog også være varsom med at reducere kriminalitet til et direkte produkt af forældresvigt, da omsorgssvigt alene ikke er ensbetydende med dårlig adfærd i samfundet.

Hvor den kvantitative del af analysen kan give overordnede mønstre i drengenes baggrunde og adfærd, giver den kvalitative del mulighed for at undersøge enkelte individer i dybden. Dermed konkretiseres den kvantitative del af analysen, men det giver også mulighed for at forstå den enkelte dreng og hans liv. I dette afsnit anvendes Jens Christian Mortensen (nr. 277) som historie til at belyse, hvordan svigtende forældre i barndommen kunne forme et barns handlingsmønstre tidligt i livet. Jens Christian Mortensen kommer fra Grinderslev nær Skive og ankommer som blot 9-årig til Flakkebjerg opdragelsesanstalt.⁵⁹ Han er født uden for ægteskab og har derfor ikke oplevet at have en kernefamilie i sin barndom. Jens Christian Mortensen bliver af Møller beskrevet som usædvanligt begavet, opvakt og lærenem, men samtidig også som en dreng, der i lige så høj grad er ”fordærvet” og i fare for at udvikle adfærd, der ville skade samfundet.⁶⁰ Derfor var det vigtigt, at han skulle ledes på rette vej, hvis han skulle blive til mere gavn end skade for samfundet. I Jens Christian Mortensens tilfælde fremhæves det eksplicit, at han skulle have arvet både de gode og dårlige egenskaber fra sin far, og derfor fik han aldrig en stabil og omsorgsfuld opdragelse. Af den årsag kom han også til en plejefamilie, hvor opdragelsen var markant bedre, og han fik den barndom og opdragelse, han manglede ved sin biologiske far.⁶¹ Den mangelfulde forældrerolle fremstilles som afgørende for drengens tidlige udviklingsforløb, der medførte, at han kom på opdragelsesanstalt i en tidlig alder. En mangel på struktureret social støtte har i forskning været identificeret som en kerneproblematik, hvor børn uden konsekvent socialisering ofte udviklede sig i en retning, der var præget af uforudsigelighed, flugt og modstand. For Jens Christian Mortensen betød det, at hans tidlige liv væk fra hjemmet blev præget af ustabilitet, selv om han på et tidspunkt opholdt sig hos plejeforældre, der tog sig ordentligt af ham. Det kan altså indikere, at tiden hos sin biologiske far har sat et større aftryk end plejeforældrene formåede, og dermed havde forældresvigt sat sig som et grundlæggende mønster her i Jens Christian Mortensen barndom.

Hovedårsagen til anbringelsen på Flakkebjerg opdragelsesanstalt skal ses gennem hans ophold på en præstegård, som Møller beskriver, ”*Han var bleven anbragt i en Prædtegaard*

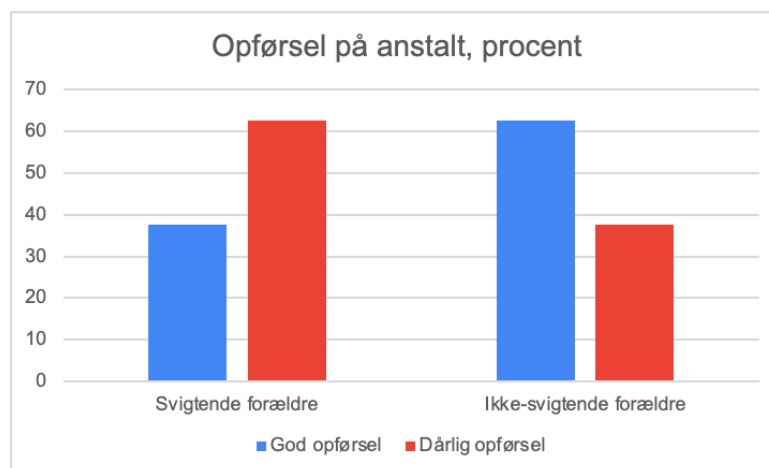
⁵⁹ Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1907 - Stambog nr. 1-1681, side 12

⁶⁰ Femte Beretning fra Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Aaret 1859, side 25

⁶¹ P. K. Thomsen, P. Jensen, m.fl.; Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1936, side 25

*som Gaasedreng, men for at komme derfra og til sit tidligere Hjem, hvor der neppe kunne være Tale om Opdragelse, satte han Ild på Præstegaarden, som aldeles afbrændte den 16de Juni 1859.*⁶² Brandstiftelsen bliver ikke beskrevet i flere detaljer, så det kan virke besynderligt, hvorfor han sætter ild til den. Årsagen kan ses som et udtryk for destruktiv adfærd, men ligeledes kan det også give udtryk for, hvordan Jens Christian Mortensen navigerer i et liv præget af brudte relationer og manglende kontinuitet. Den manglende kontinuitet har opdragelsesanstalten nok haft et håb om at kunne give ham med anbringelsen kort efter brandstiftelsen, da han ankom til anstalten den 11. september 1859.⁶³ Set i et bredere perspektiv bliver Jens Christian Mortensens liv før tiden på Flakkebjerg opdragelsesanstalt et eksempel på, hvordan social arv ikke kan forstås som en deterministisk kraft, men som et sæt af betingelser, der gradvist indlejres gennem relationer, normer og fraværet af en stabil barndom.

For at nuancere denne forståelse og løfte analysen fra det konkrete livsforløb af Jens Christian Mortensens livsforløb til et mere kvantitativt niveau inddrages flere parametre, blandt andet adfærd på anstalten og i tjeneste. Når man sammenligner drengenes adfærd på anstalten, tegner der sig et tydeligt mønster. Blandt dem med svigtende forældre havde 62,5% dårlig opførsel på anstalten, mens de resterende 37,5% udviste god opførsel. Ligeledes kan det siges med gruppen af drenge med ikke-svigtende forældre, hvor 62,5% udviste god opførsel, mens 37,5% blev kategoriseret med dårlig opførsel.



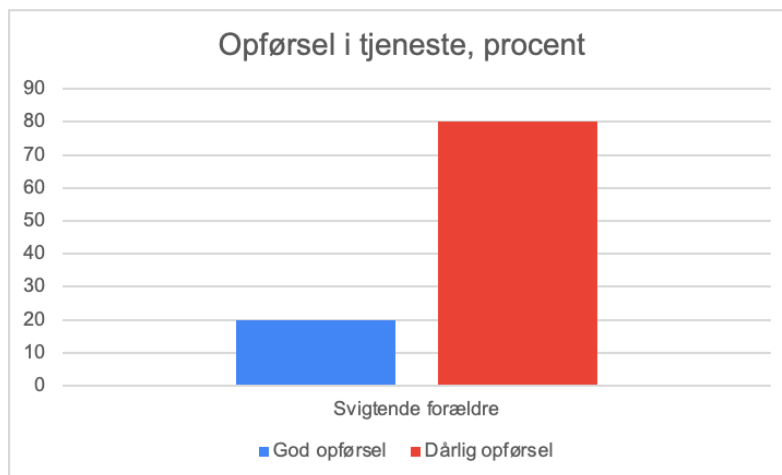
Vi er klar over, at gruppen med svigtende familier er en del større end gruppen med ikke-svigtende familier. Alligevel bekræfter de hinanden, nemlig at drengenes barn- og ungdom kan have en indflydelse på, hvordan de opfører sig på anstalten. Derfor peger det på, at drengenes adfærd på anstalten i høj grad afspejler deres sociale baggrund, og forældresvigt synes at skabe

⁶² Femte Beretning fra Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Aaret 1859, side 25

⁶³ Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1907 - Stambog nr. 1-1681, side 12

konfliktskabende og regelbrydende adfærd. Går vi ud fra et teoretisk perspektiv, og bygger lidt videre på Bourdieu, hvor vi tidligere er kommet ind på kapitalformer, så kan vi argumentere for hans tanke om habitus og hele dannelsen her. I den her sammenhæng med forældresvigt og opførslen på anstalten, kan der godt argumenteres for, at drengene kan have lært holdninger, tanker og handlingsmønstre, som er præget af uforudsigelighed, mistillid og generelt bare modstand i barn- og ungdommen. Tænker man på, hvordan anstalten har et meget klart hierarki og disciplinerende rammer, kan det være med til at fremme en dårlig adfærd for nogle drenge, der tidligere har oplevet svigt og derfor udviklet en modstand over for autoriteter. Autoriteten har bare skiftet person, hvor det tidligere var forældrene, er det nu en forstander på opdragelsesanstalten. Ser man videre i den kontekst, kan opdragelsesanstaltens forsøg på moralsk opdragelse derfor paradoksalt nok reproducere de sociale mønstre, den egentlig havde til formål at nedbryde.

Når man isoleret undersøger drengenes opførsel i tjeneste, stadig i konteksten af forældresvigt, er der 30 drenge fra svigtende hjem med dårlig opførsel i tjeneste, mens blot 7 havde god opførsel. Det betyder, at over 80% af drengene i denne sammenligning udviste problematisk adfærd i tjeneste væk fra anstalten.



Isoleret kan man ikke drage de store konklusioner ud af dette, da vi endnu ikke har medregnet deres adfærd, inden de kom ud i tjeneste. Det begynder at blive mere komplekst, når vi går mere i dybden i kategorien med forældresvigt og begynder at drage flere paralleller ind i billedet på samme tid, såsom kriminalitet inden anstalt, opførsel på anstalt og opførsel i tjeneste. Blandt drenge med forældresvigt og tidligere kriminalitet havde 22 dårlig opførsel på anstalten, men et par af dem forbedrede sig og udviste god opførsel i tjeneste. Ligeledes havde 13 af drengene med forældresvigt og tidligere kriminalitet en god opførsel på anstalten, hvoraf tre af de 13 drenge også klarede sig godt i tjeneste. Det er ikke mange tilfælde, men disse få tilfælde repræsenterer eksempler på, at mønsterbrydning muligvis kan forekomme senere i

deres liv. Man kan ikke argumentere for, at de helt har brudt med deres sociale arv, da dette vil kræve mere end god opførsel i tjeneste. Ud fra Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalts perspektiv tegner dette sig dog ikke synderligt positivt. Det overordnede billede viser, at anstalterne ikke i nævneværdig grad lykkedes med at disciplinere, opdrage og skabe en morale hos de drenge, der har haft en svær barn- og ungdom. De fleste drenge, særligt dem med svigtende forældre og tidligere kriminalitet, forblev fanget i et mønster af dårlig opførsel og manglende social tilpasning. Dette kan understrege en pointe om, at en mulig fremtidig mønsterbrydning er en undtagelse snarere end reglen, når man tager udgangspunkt i svigtende og ikke-svigtende forældre.

Vi synes også, det kunne være relevant at se på sammenhængen mellem adfærd på anstalt og i tjeneste. De tilgængelige data peger på en klar kontinuitet mellem opførsel på anstalten og derefter opførsel i tjeneste. Drengene, der havde dårlig opførsel på anstalten, havde i overvejende grad også dårlig opførsel i tjeneste. Dette gælder især for gruppen med forældresvigt og tidligere kriminalitet. Det fremgår i databasen, at 22 drenge med svigtende forældre og kriminalitet inden anstalt havde en dårlig opførsel på anstalten, og af de 22 drenge havde 11 af dem dårlig opførsel i tjeneste, mens 2 havde god opførsel i tjeneste. Ved de resterende 9 drenge har det ikke været muligt at finde information om deres adfærd i tjeneste, men tallene indikerer i hvert fald, at drenge med dårlig adfærd på anstalten ofte bragte det med videre i tjeneste. Denne kontinuitet indikerer en form for adfærdsmæssig reproduktion, hvor den sociale og personlige karakter, der blev udviklet tidligt i livet, også vil leve videre under anstaltens indgreb. Også her kan man se det gennem Bourdieus begreb om habitus, hvor sammenhængen mellem drengenes opførsel på anstalten og deres adfærd i tjeneste kan forstås som et udtryk for social reproduktion. Drengene bringer deres oprindelige habitus, præget af svigt og ustabilitet, med inden for anstaltens rammer, hvor de bliver mødt med institutionelle normer om disciplin, lydighed og moralsk korrekthed. Anstalten kan måske have held med at forme og ændre en overfladisk adfærd hos nogle af drengene, når de er på anstalten, men når de kommer uden for anstalten og i tjeneste, vil de oprindelige adfærdsmønstre genindtræde. Dette fremgår også gennem databasen, hvor man ser, at nogle drenge opfører sig godt på anstalten, men falder tilbage til en dårlig opførsel, når de kommer uden for anstaltens mure.

Når alt det her er skrevet om forældresvigt og den senere adfærd af drengene, er det dog væsentligt at være opmærksom på, at dette hviler på Møllers subjektive vurdering i årsberetningerne fra anstalten. Datamaterialet er således ikke et neutralt eller objektivt mål for forældresvigt, men en fortolkning, baseret på Møllers egne pædagogiske, moralske og

tidsmæssige forståelse af, hvad svigt er. Hans beskrivelser af drengene, deres familier, og hvordan han så drengene ved ankomst til anstalten, reflekterer både datidens forståelse for børneopdragelse og forestillinger om god eller dårlig opdragelse. Forældresvigt skal altså forstås som mere end blot en entydig empirisk kategori i vores database. Møllers beskrivelser og vurderinger skaber en større forståelse for, hvordan han så forældrene opdrage drengene baseret på samtidens diskurs om ansvar og opdragelse. Dette skal man have in mente for den ovenstående analyses fortolkning, idet ”forældresvigt” i databasen snarere udtrykker Møller og opdragelsesanstaltens syn på familien end familiens egen oplevelse.

Sammenholder man hele datamaterialet omhandlende svigtende forældre, fremstår et mønster af reproduktion som det dominerende. Langt størstedelen af drengene med svigtende forældre udviser en kontinuerlig, problematisk adfærd fra kriminalitet inden anstalten til dårlig opførsel på anstalten og senere i tjeneste. Dette indikerer en form for negativ social arv, hvor sociale problemer, normbrud og marginalisering overføres fra forældre til børn. I konteksten af forældresvigt ser anstaltens forsøg på at bryde med denne arv kun ud til at lykkedes i et mindre antal tilfælde. Samtidig er det vigtigt at understrege, at social arv ikke bør forstås deterministisk. Begrebet betegner ikke en ufravigelig skæbne, men snarere en strukturel tendens. De tilstedeværende tilfælde, hvor drengene forbedrer sig markant, udgør empiriske eksempler på begyndende mønsterbrydning, der viser, at selv under strukturelt vanskelige vilkår findes der muligheder for forbedring. Dette understøttes af nyere socialforskning, som viser, at mønsterbrydning ofte sker gennem en kombination af blandt andet støtte og stabilitet. I konteksten af Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt kan man forestille sig, at nogle drenge har fundet forholdene og vilkårene bedre end andre, og dermed har forbedret deres adfærd på trods af svigt i barn- og ungdommen. Den kvantitative analyse peger på, at forældrenes svigt ikke er uden betydning for drengenes senere livsforløb. Resultaterne indikerer en statistisk sammenhæng, hvor omfanget af omsorgssvigt og ustabile vilkår i opvæksten i nogen grad korrelerer med øgede vanskeligheder i drengenes senere tilpasning i livet.

De kvalitative beretninger om Peter Henrik Heitmann (nr. 233) og Emil Theodor Juul (nr. 246) giver et vigtigt supplement til de statistiske sammenhænge, der tidligere er blevet afdækket i analysen. Hvor den kvantitative del antyder, at forældres svigt eller problematiske adfærd i nogen grad korrelerer med drengenes senere vanskeligheder, gør de to cases det muligt at forstå de sociale mekanismer, der ligger bag de mønstre. I begge tilfælde viser Møllers årsberetninger, hvordan forældre, særligt mødrene, gennem deres handlinger både før og under

anbringelsen kan forstyrre, underminere eller direkte modarbejde opdragelsesanstaltens arbejde. Dermed bliver disse historier illustrative for det, som Bourdieu ville betegne som overførsel af habitus, nemlig at man har en indlejret måde at agere på i samfundet. Dette er på bekostning af, at opdragelsesanstalten forsøger at påvirke drengene i en ny retning.

Peter Henrik Heitmann repræsenterer et tilfælde, hvor forældresvigt ikke nødvendigvis består i forsømmelse, men snarere i en destruktiv form for indflydelse. Han ankom til anstalten i 1856. Møller beskriver ham som en god dreng med gode evner og stabil adfærd under opholdet, og intet i de tidlige beretninger antyder, at barndommen var præget af svigt i traditionel forstand. Alligevel viser hans senere forløb, hvordan en forælder, der ikke ønsker at give slip på sit barn, kan fungere som en hæmmende faktor i drengens udvikling:

“... hun baade hemmeligt og aabenbart bearbejdede. Sønnen for at gjøre ham kjed af Tjenesten i Jylland og faae ham tilbage til den By, hvor hun boede, ved at forestille ham, at han der kunde fortjene meget mere.”⁶⁴

Ovenstående citat viser morens vedholdende forsøg på at påvirke sønnen, både skjult og åbenlyst, og dermed underminerede hans begyndende tilknytning til tjenesteforholdet i Jylland. Ved at fremstille hjemstavnen som et sted med bedre muligheder, skabte hun en form for afhængighed, der gjorde det vanskeligt for Peter Henrik Heitmann at forpligte sig til den arbejdsdisciplin, opdragelsesanstalten forsøgte at indlære hos ham. Da han til sidst rejste hjem på hendes anbefaling, blev det et brud med det forløb, der kunne have fungeret som begyndelsen på et mønsterbrud. Få år senere, i 1864, kontaktede Peter Henrik Heitmann opdragelsesanstalten og bad Møller om at hjælpe ham med at blive anbragt igen. Dette blev også en fiasko, og allerede januar året efter forsvandt han igen væk fra tjeneste og ud af årsberetninger. Møller skriver som en afsluttende kommentar, *“Det er et af de mange Tilfælde, vi opleve, hvor det viser sig, at Elevernes Nærmeste er dem Værst.”⁶⁵*

Emil Theodor Julls historie rummer en mere direkte form for forældresvigt. Han bliver optaget på anstalten i 1858 og allerede fra begyndelsen tegner Møller et billede af en dreng med en urolig og upålidelig dreng, *“Underfundig i sit Væsen, og i det Hele en upaalidelig Character,”⁶⁶* Men selvom Møller fremhæver hans karakter som årsag til hans problemer, er det tydeligt, at han samtidig placerer en del af ansvaret hos moderen. Ligesom i Peter Henrik

⁶⁴ Tiende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1864, side 22

⁶⁵ Tiende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1864, side 24

⁶⁶ Fjerde Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Aaret 1858, side 10

Heitmanns tilfælde fremstilles moren som en person, der gennem sin adfærd fastholder sønnen i en destruktiv livsbane. Efter en længere periode skriver Møller i 1865 det samme igen, at selv efter anbringelse og senere flugt derfra, fortsætter moren med at påvirke Emil Theodor, hvilket gør, at han er i problemer med loven grundet vold.⁶⁷ Hermed fremstår moren som en destabiliserende faktor, der ikke blot svigter i omsorgen, men som også direkte fremmer den adfærd, der bringer sin søn i konflikt med institutionen og autoriteterne. Begge historier viser, at forældrenes indflydelse, også når den ikke tager form af direkte forsømmelse, kan have en dybdegående og ofte forstyrrende betydning for drengenes evne til at tilegne sig de sociale og moralske evner, som anstalten tilstræber at lære dem.

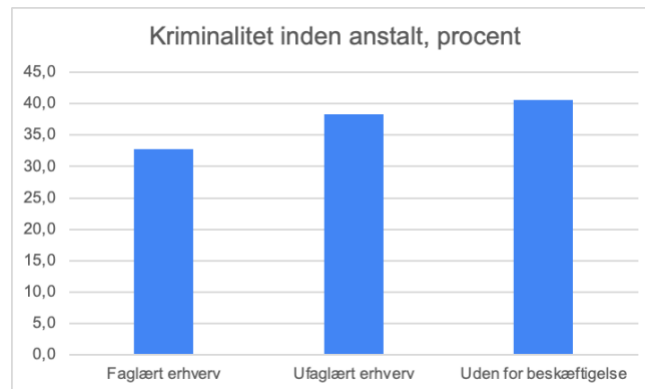
Forældre erhverv og baggrund i forhold til etablering af social arv

Et andet punkt, som vi er interesseret i at undersøge, i forhold til elevernes skabelse af social arv, er deres forældres erhverv. Vi er interesserede i dette, da forældrenes erhverv kan bruges som en indikator for, hvilken samfundsklasse eller samfundslag en elev er fra. Ens sociale baggrund er et centralt element i teorier om social arv, og det er derfor også nødvendigt at undersøge dette, for at kunne sige noget om, hvad der egentlig er med til at skabe negativ social arv. Ifølge teorier om social arv ville der være en korrelation mellem en bedre økonomisk og social baggrund og bedre muligheder i livet. På lige vis, ville et barn, hvis forældre var arbejdsløse eller i fængsel, ikke være stillet favorabelt. Til at kunne undersøge en sammenhæng mellem elevernes forældres erhverv og så elevernes kriminalitet og opførsel, har vi været nødt til at gruppere nogle af erhvervsgrupperinger til større grupper. De to grupper som ifølge statistiske årbog står under "Desuden", har vi samlet som "Uden for beskæftigelse". Dette er de mennesker i samfundet, som på mange måder står uden for samfundet, da de ikke forsørger sig selv. Vi anerkender, at der er potentielt er en forskel mellem fængslede kriminelle og folk i fattigvæsenet i forhold til de sociale kapitaler, som de besidder, især også fordi vi undersøger kriminalitet hos de unge som en faktor. Dog har vi valgt at gruppere disse to betegnelser sammen, delvist fordi de begge er under offentlige forsørgelser, og fordi den statistiske årbog samler dem. Derefter har vi opdelt efter ufaglært og faglært erhverv. Den første gruppe dækker derfor over "Uden specificeret næring" og "Anden og uden næring", mens den anden gruppe er fyldt op med de resterende grupperinger. Differentiering her er også motiveret af fokuset på selvforsørgelse i samtiden. Et af målene med Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt er at uddanne eleverne, enten i dyrkelse af jorden eller i et håndværk. Dette gøres for at sikre,

⁶⁷ Tiende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1864, side 24

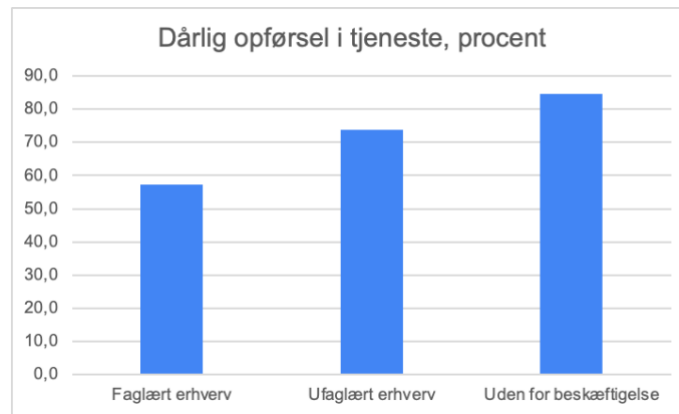
at eleverne har fremtidige arbejdsmuligheder, kan forsørge dem selv og dermed ikke blive en udgift for staten. Den prioritering i samtiden gør, at vi mener, det er her, det er mest relevant at opdele de grupper.

Hvis vi først kigger på sammenhængen mellem forældrenes erhverv og kriminalitet begået inden anstalten, så ligner statistikken, det vi ville antage på baggrund af teorien.



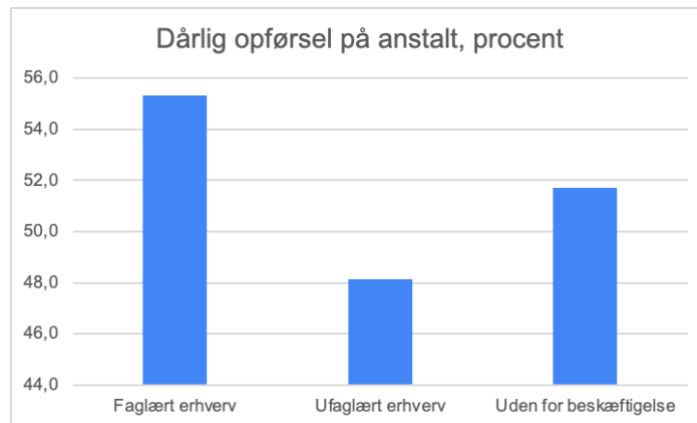
Kriminalitetsprocenten er på 32,8 for børn med faglærte forældre. Den stiger til 38,3% for forældre med ufaglært erhverv og yderligere op til 40,6% for forældre enten i fængsel eller på offentlig forsørgelse. Gennemsnittet for kriminalitet inden anbringelse på anstalten er på 36,7%. Det vil sige, at gruppen med faglærte forældre begår mindre kriminalitet end gennemsnittet, mens de to grupper andre er over. Det ville indikere, at hvis dine forældre er fra en lavere samfundsgruppe, så øger det tilbøjeligheden til at begå en eller anden form for kriminalitet. Dette stemmer overens med vores teori om sociale kapitaler. Jo mere velstående en husstand man kommer fra, jo bedre stillet er man også i samfundet. Derfor giver det mening, at der ville være en korrelation mellem disse to statistiske punkter. Gennemsnittet på 36,7% ville også indikere, at skellet for hvorvidt forældrenes stand er en hjælp eller en hindring ligger mellem "Faglært erhverv" og "Ufaglært erhverv". Hvis vi anser dette skel mellem forskellen på en underklasse og en middelklasse i samfundet, så ville det også vise et centralt element i teorien om social arv, nemlig at det er svært at bryde ud af sin sociale klasse, og at børn født på samfundets bund ofte forbliver der.

Til at understøtte dette præsenterer vi nu statistikken over sammenhæng på forældres erhverv og opførsel i tjeneste.



Umiddelbart ligner søjlerne meget den tidligere statistik over ungdomskriminalitet. Blandt elever med faglærte forældre opfører 57,1% sig dårligt i tjeneste. For ufaglærte forældre er det 73,9% og for børn med forældre uden for beskæftigelse er det oppe på 84,6%. Gennemsnittet udregnes som 72%. Ligesom den forrige statistik indikerer dette også, at børn med faglærte forældre er mindre tilbøjelige til at beskrives som dårlige i tjeneste, mens børn med forældre uden for beskæftigelse er meget mere tilbøjelige. Her kan man igen fremhæve ting såsom kapitaler og habitus som mulige faktorer. En anden ting, som kan spille ind, er det faktum, at mange af erhvervene, som er grupperet under "Faglært erhverv", er relaterede til håndværk eller jordbrug. Når elever sendes i tjeneste fra Flakkebjerg eller Landerupgaard opdragelsesanstalt, er det oftest netop disse to kategorier af tjenester, de ender i. Børn fra sådan en baggrund kan derfor muligvis også have bedre forudsætninger for at opnå succes, rent praktisk. Dette er naturligvis også en del af den sociale arv, men det er vigtigt at overveje de helt praktiske elementer af det, du gives af dine forældre, selvom det sociale og økonomiske aspekt ofte fremhæves som det bærende.

Disse to statistikker har nu fulgt hinanden meget tæt. Vi kan se en tæt korrelation mellem forældres erhverv, kriminalitet og opførsel i tjeneste. Dette ville alt sammen indikere, at teorien også er gældende i den samtid, vi undersøger. Til sidst vil vi her præsentere statistikken om sammenhæng mellem forældrenes erhverv og opførsel på anstalt, da denne nemlig er en smule anderledes.



På denne statistik kan vi aflæse, at det faktisk er blandt børn af faglærte forældre, vi ser den dårligste opførsel. Her er procentdelen af elever, som beskrives med dårlig opførsel på 55,3. For ufaglærte forældre er det 48,1% og til sidst 51,7% for børn med forældre uden for beskæftigelse. Alle tallene er dog relativt tæt på et gennemsnit som ligger på 51,5%. Denne statistik er i første øjekast en smule afvigende fra vores teoretiske antagelse og de to foregående statistikker. Man ville forvente at se en sammenhæng mellem dårlig opførsel og forældre i de lavere samfundsklasser. Teorien om social kapital ville foreslå en model, hvor de forældre med mere givende erhverv, både økonomisk og socialt, ville videregive bedre kapital til deres børn. Derfor ville børn, som er vokset op i de højere samfundsklasser, også være bedre stillet, men vi kan se, at det er det modsatte, som gør sig gældende her. En mulig forklaring kunne netop ligge i teorien og de kapitaler, som børnene har. Når Bourdieu snakker om de forskellige kapitaler, som et barn gives i sin barndom, så er der tale om en mængde, men også af en form. Det er muligt, at de børn, som kommer fra samfundets lavere klasser, havde et hjemmeliv, som var mere lignende de voldsomme omstændigheder, der fulgte dem på anstalten. På den måde ville drenge fra lavere samfundsklasser faktisk være bedre stillet til at begå sig på Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt, fordi de allerede hjemmefra var vant til den behandling.

En anden mulig forklaring kan findes ved at se på fordelingen af de tre erhvervsgrupper. Baseret på den statistiske årbog, som vi har anvendt til opdelingen, udgør faglærte erhverv, ufaglærte erhverv og uden for beskæftigelse henholdsvis 88,2%, 9,8% og 1,9%. Hvis vi sammenligner dette med fordelingen i vores database, ser vi at de samme tal er 38,7%, 40% og 21,3%. Hvis det var lige så sandsynligt for alle drenge, uafhængigt af deres baggrund at ende på Flakkebjerg eller Landerupgaard opdragelsesanstalt, ville de to sæt tal være ens. Det, de her fortæller os, er, at det er mange færre af drengene med faglærte forældre, der egentlig ender på anstalten. Det kunne indikere, at der skal mere til, før at man skrider ind mod et barn fra en mere velstående familie. Det ville derfor også medføre, at de drenge med faglærte erhverv, der

ender på Flakkebjerg eller Landerupgaard opdragelsesanstalt, er mere udfordret og mere ramt af de negative mønstre, som de er blevet udsat for. I modsætning ville det sandsynligvis ikke kræve meget, før kommunen anbragte et barn, hvis forældre begge sad i fængsel. Det er selvfølgelig vigtigt at fremhæve, at gruppen “Faglært erhverv” er en meget bred gruppe og flere af dens grupperinger har statistiske komplikationer, som vi også nævner i vores metodiske afsnit. Der er derfor også flere af forældrene i denne gruppe, som ikke nødvendigvis ville beskrives som værende af høj stand eller være økonomisk velstående, selvom de dog stadig er bedre stillet end forældre i de andre grupper.

Overordnet set kan vi aflæse på disse statistikker, at der umiddelbart er en sammenhæng mellem forældres baggrund og erhverv, og hvorvidt en elev begår kriminalitet og har en god opførsel. Altså kan vi sige, at der er en korrelation mellem disse to punkter, og at dine forældres samfundsklasse derfor også har indflydelse på din dannelse som person. Dog er der også ting i statistikken, der peger hen imod andre ting, som gør, at vi også er nødt til at stille yderligere spørgsmålstegn ved sammenhængen. Når teorien refererer til den sociale arv, der gives af dine tidlige omgivelser, så er dette ikke kun begrænset til dine forældres job. Et menneske er selvfølgelig ikke kun skabt af deres erhverv, og derfor vil der være et hav af forskellige faktorer angående elevernes forældre, som alle ville påvirke deres dannelse. En elev, hvor dette er tydeligt, er Andreas Jochim Møller (nr. 323). Han blev født på Lolland og hans far var en fattig skomager. Begge forældre var døbte mormoner og ifølge forstanderen Møller havde de, “ ... uden at have begaaet nogen egentlig Forbrydelse, givet ham et slet Exempel.”⁶⁸ Møller fortæller i årsberetningerne, hvordan deres religion medførte, at de gav dårlige værdier videre til Andreas Jochim. Forældrene var indbildske og selvretfærdige. Andreas Jochim beskrives som en “vordende Forbryder”, og på anstalten anklages han for at kunne græde på kommando for at forsøge at undgå afstraffelser.⁶⁹ Senere i 1872 skrev Møller om, hvordan Andreas Jochim havde udviklet sig til en stærk og dygtig arbejder, men som dog stadig ikke kunne stoles på. Møller skriver, “... saaledes stjal den Sidste [Andreas Jochim] som en Ravn og med en stadig tiltagende Frækhed, og blev mere og mere nærgaaende.”⁷⁰ Han rejser senere til Brasilien. I fremstillingen af Andreas Jochims negative sociale arv får hans forældres religiøsitet en stor rolle i at have indstillet negative værdier i ham fra barndommen.

⁶⁸ Syvende Beretning fra Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Jubelaaret 1861, side 18

⁶⁹ Syvende Beretning fra Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Jubelaaret 1861, side 19

⁷⁰ Sextende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg med dens Filial paa Landerupgaard for 1871, side 20

En anden og lignende elev er nummer 342, Søren Jørgensen. Han beskrives ved sin anbringelse af Møller på følgende måde. *“En mere forslagen Character modtage vi, som vel er, kun undtagelsesvis.”*⁷¹ Møller fortsætter med at fortælle, hvordan intet havde en effekt på Søren Jørgensen, og hvordan det var umuligt for Møller at opdrage ham. Det går så galt, at han er blandt de elever, som Møller i sine årsberetninger er nødt til at indrømme, at han besidder meget lidt håb om at opdrage på. Drengens far beskrives som en god mand, men moren er mormon og *“efter den almindelige Mening er et slet Fruentimmer, som endog forlokkede Drengen til Tyveri.”*⁷² Både hos Andreas Jochim Møller og Søren Jørgensen bruges deres forældres religion som en central forklaring på, hvorfor de ender i en negativ social arv. Møller bruger selvfølgelig ikke de termer, som vi anvender i vores teori, men de begreber og beskrivelser, som han bruger, kan på mange måder oversættes til og anvendes i den moderne teori. Her er det så interessant at pointere, at i Møllers forståelse af negativ social arv, er mormonisme en faktor i videregivelse af dårlig kulturel og social kapital.

En anden af disse baggrundsfaktorer, som Møller fremhæver i årsberetninger, er også etnicitet. Et eksempel på dette er nummer 298, Hans Rasmus Hansen. Han var fra Løgstør og hans forældre var *“saakaldte Taterfolk (Sigeunere).”*⁷³ Da Hans Rasmus ankom til Flakkebjerg opdragelsesanstalt, var begge hans forældre i fængsel. Han klarede det ikke særlig godt på opdragelsesanstalten i den første periode, og Møller beskriver hans opførsel som dårlig gentagende gange, *“Han var af en forunderlig vild Natur, havde et stridigt Sind, Prygl ændsede han ikke, og Mildhed var forgjæves.”*⁷⁴ Efter hans anbringelse i 1860 ser Møller dog forbedring hos ham med tiden. Hans Rasmus roses for at *“kunne beherske sin vilde uhændige Natur...”*⁷⁵ Hans Rasmus' forældres etnicitet bruges som en forklaring på, hvorfor han opførte sig som han gjorde. En lignende historie er om Morten Christensen (nr. 400). Hans forældre var også *“af Taterracen.”*⁷⁶ Inden hans anbringelse beskrives han også som en dreng med et vildt temperament. Han var få år inden hans anbringelse i problemet med loven, da han havde stukket et andet barn med en kniv. Han deltog knap nok i sin konfirmationsforberedelse og var ikke i stand til at læse eller skrive. Han ankom til Flakkebjerg opdragelsesanstalt i 1865 i en alder af 15 år og begyndte allerede at planlægge sin flugt med andre elever. Morten Christensen stak aldrig af, et faktum, som Møller tilskriver de afstraffelser, Morten overværede af andre,

⁷¹ Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1862, side 26

⁷² Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1862, side 26

⁷³ Sjette Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Aaret 1860, side 19

⁷⁴ Sjette Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Aaret 1860, side 19

⁷⁵ Sjette Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Aaret 1860, side 19

⁷⁶ Tiende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1864, side 45

der havde flygtet. Hans opførsel forbedrede sig dog senere i hans anbringelse, og Møller skriver, "*at han har overvundet en Deel af sin naturlige Ladhed og Modbydelighed for Arbeide.*"⁷⁷ Det som både Morten Christensen og Hans Rasmus Hansen har til fælles, er, hvordan deres forældres race bruges til at beskrive deres opførsel. Moderne teori ville selvfølgelig også pege på, hvordan dine forældres kulturelle baggrund ville påvirke dig, men der er i Møllers perspektiv en klar differentiering og rangering af etnicitet. Begge drenge beskrives til tider som dyriske, og deres dårlige egenskaber beskrives som værende en del af deres natur. Netop det dyriske er et vigtigt begreb at fremhæve, når vi undersøger Møllers syn på negativ social arv og mønsterbrydning. Som vi kan se ved disse to elever, så har Møller en forståelse af negativ social arv som både noget medfødt og noget tillært.

Det er netop forskellen på, hvordan drengene beskrives, i forhold til om det er deres religion eller deres etnicitet, som afviger. Skellet mellem arv og miljø er ret central for ens tilgang til de sociologiske teorier såsom Bourdieu, så det er derfor relevant at have i mente, at Møller, som repræsentant for hans samtid, skifter mellem disse to forståelse alt efter, hvad der passer på den enkelte person. Det ændrer også på, hvordan Møller behandler disse to forskellige typer af afvigere. Den miljø-skabte afvigelse kan nemlig opdrages væk, mens den arv-skabte skal tæmmes. Dette er en utrolig vigtig pointe i forbindelse med, hvordan samtiden har forstået skabelsen af negativ social arv. Det er for Møller en realitet, at den sociale arv allerede kan videregives ved fødslen, og at for eksempel nogle racer af mennesker er mere tilbøjelige til nogle træk end andre. Dette er også vigtigt i vores forståelse for, hvordan stempeling påvirker skabelsen af den negative sociale arv for et barn. Både Hans Rasmus Hansen og Morten Christen er allerede fra deres fødsel markeret som en potentiel trussel mod samfundet, alene grundet deres forældres etnicitet. Dette ville, ifølge stempelingsteorien, være selvforstærkende og dermed sikre, at de også bliver fastlåst i negative sociale mønstre. På mange måder er det samme gældende for mormonismen, Andreas Jochim Møller og Søren Jørgensen. De dømmes og stemples også fra barnsben, selvom det i deres tilfælde omhandler nogle værdier, de er blevet videregivet i stedet for som en del af deres medfødte natur.

⁷⁷ *Elledte Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1865*, side 46

Brud med social arv

Vi har nu undersøgt, hvordan forskellige baggrundsfaktorer kan have en effekt på skabelsen af den negative sociale arv. Her ser vi især, at der er en statistisk korrelation mellem negativ social arv og forældres svigt samt erhverv og baggrund. I det kommende afsnit vil vi forsøge at undersøge, hvilke faktorer der er relevante i konteksten af brud på den negative sociale arv. Dette vil vi gøre i sammenspil med det forrige afsnit, databasen og fortællinger fra årsberetningerne. Til sidst vil vi i dette afsnit forsøge at danne et overordnet billede over, hvordan et mønsterbrud reelt kan ske, og hvilke forudsætninger, hvis nogen, der ligger forinden.

Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt som muligt afsæt for brud med social arv

Følgende vil tage udgangspunkt i opførslen på både opdragelsesanstalten og i tjeneste, og om det kan være indikatorer på social reproduktion eller mønsterbrud. Derfor vil dette afsnit analysere sammenhængen mellem drengenes adfærd på anstalt og i tjeneste og forholde det til forbedring af opførsel, om drengene har været i fængsel senere i deres liv, og om de er kommet i beskæftigelse efter tiden på anstalten. Disse tre parametre kan betragtes som relevante indikatorer for enten reproduktion af social arv eller mønsterbrydning. Analysen i dette afsnit bygger direkte på data fra databasen.

Helt kort præsenteres den grundlæggende fordeling og umiddelbare mønstre med udgangspunkt i drengenes adfærd på anstalt og i tjeneste. Datamaterialet viser, at 137 drenge (47%) har vist god opførsel på anstalten, mens 157 drenge (53%) har vist dårlig adfærd. Lidt færre observationer er lavet på drengenes adfærd i tjeneste, hvor 49 drenge (33%) har vist god adfærd i tjeneste, mens 99 drenge (67%) har vist dårlig adfærd. Når det helt grundlæggende data er præsenteret angående drengenes adfærd på anstalt og i tjeneste, vil det være relevant se på, om drengene forbedrer deres adfærd efter opholdet på anstalt og i tjeneste. Netop forbedring af opførsel kan ikke direkte refererer til mønsterbrud, men det kan indikere delvis tegn på, at mønsterbrud kan finde sted senere. 66 ud af 157 drenge (42%), der havde vist dårlig adfærd på anstalten, viser en forbedring af opførsel senere i deres liv. Tilsvarende viser 26 ud af 99 drenge (26%), der havde dårlig opførsel i tjeneste, en forbedring af opførsel. Disse tal fortjener alligevel opmærksomhed, da det er en ikke ubetydelig andel, der faktisk ændrer adfærd i en positiv retning. Data kan altså indikere, at flere drenge har tilegnet sig nye normer og værdier, der kan give anledning til en forbedret adfærd senere i deres liv. Dette kan trækkes hen mod

Bourdieu's begreb om habitus, som omhandler dybtliggende vaner og værdier, der er kommet gennem barndommen. Dog skal det også understreges, at en "forbedring" af adfærd ikke nødvendigvis er en komplet omformning af drengens habitus, men blot være en adfærdsmæssig tilpasning uden den dybere ændring, hvor tilbagefald kan ske under ugunstige forhold. Derudover er det heller ikke majoriteten af drengene, der forbedrer deres adfærd efter opholdet på anstalten og i tjeneste. Procentdelen er alligevel så tilstrækkelig, at anstalten og tjenesteopholdene kan spille en rolle til et potentielt begyndende mønsterbrud for drengene.

Når man ikke kan drage de helt store konklusioner i forhold til social reproduktion eller mønsterbrud i konteksten af forbedrende adfærd for drengene, vælger vi også at se på, om drengene har været i fængsel efter opholdet på anstalten, og om de er kommet i beskæftigelse. Netop disse to parametre kan give et mere klart billede af, om drengene formår at bryde med den sociale arv. Ser man på sammenhængen mellem opførsel og senere fængselsophold, viser tallene, at forskellen mellem god og dårlig opførsel og senere fængselsophold er til stede, men forskellen er ikke enorm. Blandt drengene med god opførsel på anstalten ender 10 ud af 137 (7%) drenge senere i fængsel, mens 17 ud af 157 (11%) drenge med dårlig opførsel senere ender i fængsel. Det skal her pointeres, at vi har et stort mørketal, hvor vi mangler information fra en del drenge, da de simpelthen ikke bliver nævnt af Møller i forbindelse med et fængselsophold. I sig selv er forskellen ikke bemærkelsesværdigt stor, men relativt til hinanden er forskellen i procentpoint faktisk til at drage konklusioner ud fra. Ved at forholde de to procentsatser mod hinanden, indikerer det, at de drenge med dårlig adfærd på anstalten har en højere risiko for fængsel. Kobler man drengenes adfærd i tjeneste sammen med senere fængselsophold, er det svært at drage noget ud af. 8 ud af 49 drenge (16%) med god opførsel i tjeneste ender senere i fængsel, mens det er tilfældet for 17 ud af 99 drenge (17%) med dårlig opførsel i tjeneste. Umiddelbart er der altså ikke den store forskel på sandsynligheden for, at om drengene ender i fængsel senere i livet på baggrund af deres adfærd i tjeneste.

Beskæftigelse opfattes hyppigt som et håndgribeligt parameter på social tilpasning, integration og stabilitet, og derfor også mønsterbrud. I vores datasæt er sammenhængen mellem adfærd og tilknytning til arbejde relativt svag, men der er forskelle, som kan indikere, at adfærden spiller en rolle for senere beskæftigelse. Det er lidt samme situation som tidligere nævnt med fængselsophold, hvor forskellen i procentsatsen i sig selv ikke er særlig markant, men relativt til hinanden er der en bemærkelsesværdig forskel. Ligeledes er der i denne kategori også et mørketal, hvor vi oplever en manglende information i årsberetningerne. 11 ud af 137 drenge (8%) med god opførsel på anstalten får senere arbejde, mens kun 8 ud af 157 drenge

(5%) med dårlig opførsel får arbejde. I tjeneste er forskellen mindre, hvor 6 ud af 49 drenge (12%) med god opførsel på arbejde, mens 10 ud af 99 drenge (10%) med dårlig opførsel får arbejde. Helt konkret viser tallene, at god opførsel på anstalten og i tjeneste er forbundet med en højere sandsynlighed for arbejde senere i livet. Dette kan kobles op på stemplingsteori. I forhold til stemplingsteorien kan det ikke afvises, at drengene hurtigt får et ”stempel” fra opholdet på anstalten, som de tager med sig ud i samfundet. Dette ”stempel” kan spille en rolle i drengenes mulighed for en senere beskæftigelse, da arbejdsgivere måske vil have sværere ved at tage drenge ind, der har et dårligt ”stempel”. Ligeledes kan det heller ikke afvises, at forstander Christen Christensen Møller er blevet adspurgt om, hvordan drengenes adfærd har været på anstalten og i tjeneste. På den måde kan samfundet hurtigt få en ide, om hvordan drengene er, og hvilken adfærd de højst sandsynligt vil bringe med ud i samfundet, og dette har en betydning for deres muligheder for beskæftigelse.

Eksemplerne, hvor drenge med oprindeligt dårlig opførsel på anstalten alligevel undgår fængselsophold og opnår beskæftigelse, er interessante at undersøge nærmere. I vores datasæt har vi 66 drenge med dårlig adfærd, der senere i deres liv viser forbedrende opførsel, og kun 17 af dem, som er en relativt lille andel, ender i fængsel. Alligevel er der kun 8 drenge med dårlig adfærd på anstalten, der senere dokumenteres som i beskæftigelse. Selvom antallet af drenge, der ender i beskæftigelse, er relativt lille, viser disse eksempler, at anstalten kan fungere som betingelser for mønsterbrydning. At sådanne forløb er få, betyder ikke, at anstalten er uden effekt, men det indikerer snarere, at anstalten alene sjældent er nok. De succesfulde mønsterbrud af drengene må altså ses som produkter af et samspil mellem drengens egen indsats samt anstaltens metoder og tilgang til behandling af drengene. I den sammenhæng er det også relevant at se på, om anstalten kan ses som et miljø, der kan skabe socialiseret og stabile drenge efter opholdet på trods af deres adfærd på anstalten og i tjeneste. På et overordnet niveau peger materialet på, at anstalten i nogle tilfælde har haft en stabiliserende indflydelse på drengene. Samtidig kan man argumentere for, at denne stabiliserende indflydelse kan virke begrænset, da kun få forbedringer omsættes til beskæftigelse senere i livet.

Når alt dette er sagt, er der også nogle metodiske forbehold, der skal tages højde for. Da vores database er baseret på information fra årsberetningerne, er der også nogle drenge, som vi ikke har så meget information om. I den sammenhæng er der også drenge, vi ikke har et fuldt livsforløb over, og dermed kan der også være flere drenge end angivet, der faktisk er endt i fængsel eller har fået arbejde senere i livet. Det skyldes, at årsberetningerne er lavet af Møller, og hvis han taber kontakten til drengene efter deres fratrædelse fra anstalten, så vil vi

mangle den nødvendige information. Ved gennemlæsning af årsberetningerne blev det tydeligt, at Møller oftest bibeholdt kontakt med de drenge, der havde et fint og stabilt liv efter opholdet på anstalten. På baggrund af dette vil kategorien med fængselsophold nok være den mest utilregnelige, da Møller ikke havde kontakt med dem i lige så høj grad.

Sammenfattende viser analysen, at data om drengenes adfærd fra deres tid på anstalten og i tjeneste rummer både spor af reproduktion og brud med den sociale arv. Dårlig opførsel er overordnet associeret med en øget risiko for senere fængselsophold. Reelle mønsterbrud, forstået som en stabil tilstedeværelse med beskæftigelse og undgå fængsel, finder sted og kan vurderes som relativt sjældne i datamaterialet. Anstalten kan altså fungere som en mulig platform for forandring, men meget indikerer, at det kræver et samspil mellem individet og anstalten, før et reelt mønsterbrud kan finde sted.

Forældres omsorgssvigt i forhold til brud med social arv

Et centralt spørgsmål i analysen af drengene fra Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt er, i hvilket omfang de, der kommer fra familier præget af forældresvigt, formår at ændre deres adfærd og etablere en stabil og god adfærd efter opholdet på anstalten. I den forstand bliver forældres svigt ikke blot en indikator på opvækstvilkår, men en faktor til at forstå mekanismerne bag social arv og muligheden for mønsterbrydning. Derfor vil vi altså meget specifikt se på, om forældresvigt kan have en betydning for, om drengene kan bryde med den sociale arv, og dette gøres primært gennem deres adfærd efter opholdet på anstalten. Databasen viser, at 18 drenge fra svigtende familier udviser en forbedret opførsel efter deres ophold på anstalten, mens 19 ikke viser en forbedret opførsel. Det betyder, at omtrent halvdelen formår at ændre deres adfærd til det bedre, mens den anden halvdel udviser en dårlig opførsel. Dette antyder, at selvom en vanskelig social baggrund udgør en væsentlig risikofaktor, er der stadig et potentiale for, at anstaltens metoder og disciplinære rammer kan skabe en forandring hos en del af drengene.

Jens Christian Mortensen (nr. 277) har tidligere været nævnt med hensyn til, hvordan svigtende forældre kan have en etablerende effekt i forhold til social arv. I dette afsnit vil igen komme ind på Jens Christian Mortensen liv, men nu i perspektivet af, hvordan han formår at bryde med den sociale arv, som prægede ham i barndommen. Jens Christian Mortensen fremstår nemlig som et indlysende eksempel på en dreng, der formår at ændre retningen i sit liv gennem de senere valg, han tager. Hans valg resulterede i en forstanderstilling på selvsamme opdragelsesanstalt, som han var elev på, nemlig Flakkebjerg opdragelsesanstalt.

Jens Christian Mortensens ankomst til Flakkebjerg opdragelsesanstalt den 11. september 1859 udgør et afgørende vendepunkt i hans livsforløb. Han kommer ind i et kontinuerligt forløb, som han i den grad manglede i sin barndom. Møller fremhæver i årsberetningen, at anstalten ikke tidligere havde modtaget ”en mere opvakt og forstandigere Dreng”, men samtidig også indeholdt en moralsk vildfarende.⁷⁸ Kort efter ankomsten til opdragelsesanstalten angrede Jens Christian Mortensen over for Møller over at have påsat branden på præstegården. Ligeledes gav forstander Møller udtryk for at ville det bedste for Jens Christian Mortensen, da han ikke ønskede at registrere branden nogen steder, da det kunne få betydning for, hvilke muligheder der kunne være senere i livet. Møller tog altså en aktiv beslutning om at beskytte drengen mod en varig stempling, som kunne have fået store konsekvenser. Generelt udviste Møller en stor interesse i Jens Christian Mortensen, da han på mange måder var en dreng med nogle specielle egenskaber, som også modarbejdede hinanden. Hans interesse kom blandt andet til udtryk ved at guide Jens Christian Mortensen i sin første tid på anstalten, hvor han af Møller også blev opfordret til at tie om sine bedrifter over for de øvrige elever. Mange drenge satte nemlig en ære i at fortælle om sine bedrifter for at få anerkendelse blandt gruppen, men Jens Christian Mortensen tog Møllers ord til sig og valgte at tie om sin tid før optagelsen på anstalten.⁷⁹ Ved at tie om den fortælling, der i de andre drenge kunne have fremstået som et udtryk for mod eller handlekraft, begyndte Jens Christian Mortensen gennem sit valg at etablere en ny selvforståelse. Dette moment kan ses som et tidligt og bevidst forsøg på at modvirke negativ social arv.

Jens Christian Mortensens livsforløb fremstår som et af de mest markante eksempler på mønsterbrydning i materialet. Som barn blev han anbragt på Flakkebjerg opdragelsesanstalt på baggrund af mangel på disciplin samt en opvækst præget af mangelfuld forældreomsorg og ustabile rammer. Hans tidlige liv peger således i retning af en social arv, hvor afvigende adfærd og marginalisering syntes næsten forudbestemt. Alligevel udviklede opholdet på Flakkebjerg opdragelsesanstalt sig til et afgørende vendepunkt. Jens Christian Mortensen formåede ikke blot at indlære anstaltens krav om disciplin og selvkontrol, men han blev modsætning til mange andre elever, der forlod anstalten med stadige problemer i forhold til disciplin og selvkontrol. Efter sin tid som elev på Flakkebjerg opdragelsesanstalt påbegyndte Jens Christian Mortensen en karriere i skolevæsenet, og senere blev han forstander for selvsamme opdragelsesanstalt,

⁷⁸ Femte Beretning fra Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Aaret 1859, side 25

⁷⁹ Femte Beretning fra Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Aaret 1859, side 25-26

hvor han i sin barndom havde brugt mange timer, nemlig Flakkebjerg opdragelsesanstalt. Som forstander skriver Jens Christian Mortensen selv i sin første årsberetning:

”Da jeg i Foraaret 1894 tillod mig at søge den ledigblevne Forstanderplads her, stod det mig klart, at jeg dersom man betroede mig Posten, vilde gaa ind til en Virksomhed, der vilde lægge stærkt Beslag paa mine Kræfter. Da jeg fra mit lange Ophold her i tidligere Dage kendte Forholdene meget nøje, var jeg aldeles paa det rene med, at jeg paatog mig et stort Ansvar, et betydeligt Arbejde og vilde komme til at opleve mange Bekymringer og Ærgrelser. Naar jeg alligevel dristede mig indgive min Ansøgning, var det fordi jeg vidste, at man her kan virke saa usigelig meget godt, fordi jeg - bedre end de fleste andre - var inde i Anstaltens Traditioner og følte det som min Pligt at afbetale lidt paa gammel Gæld til den ved efter bedste Evne at anvende mit Kendskab til l’ancien regime i dens Tjeneste; endelig satte jeg mit Haab til, at jeg vilde møde Velvillie og Overbærenhed saavel fra mine høje overordnede som fra Anstaltens øvrige Venner og Velyndere.”⁸⁰

Ovenstående danner et narrativ af en forstander, der trådte ind i sin rolle med dyb loyalitet over for institutionens historiske forståelse og idealer. Derudover rummer det en stærk følelse af personlighed og taknemmelighed og en klar bevidsthed om det pædagogiske ansvar, der ville vente ham. Samtidig er det en fortælling om en mand, der fortolker sin egen livshistorie som en moralsk fortælling om skyld og forpligtelse, og derfor udtrykker han det som sin mission at videreføre den opdragelsesform, der havde formet ham selv. Han udtrykker også en form for stolthed over at være et levende eksempel på anstaltens virke. Dette udgør et tydeligt eksempel på mønsterbrydning, hvor han formår at bryde med den sociale arv, der havde præget ham og deraf kommet til udtryk gennem sine valg i barndommen. I perspektivet af hans barndom med at være født uden for ægteskab, forsømt af sin far og omgivet af moralsk uorden, så kunne det godt have forankret ham i marginalisering og inden for de kriminelles verden. Derimod lykkedes det ham i stedet at indtræde i en autoritær position, som medførte stort ansvar. At han vendte tilbage til Flakkebjerg opdragelsesanstalt som en central autoritetsfigur, understreger den markante forandring af hans sociale habitus. Nu var rollerne vendt om, hvor han nu selv udøvede den pædagogiske praksis, han ønskede på anstalten, og som før i tiden havde været rettet mod ham som barn.

⁸⁰ Enogtredivte Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg og Landerupgaard for 1894, side 3-4

Jens Christian Mortensen trak sig som forstander i starten af 1900-tallet som følge af stigende holdninger til, hvordan og hvilke metoder opdragelsesanstalterne rundt om i landet anvendte til at opdrage drengene.⁸¹ Da Jens Christian Mortensen til sidst trak sig tilbage fra posten som forstander på Flakkebjerg opdragelsesanstalt, markerede det afslutningen på et livsforløb, der var formet af en ekstrem overgang fra marginalisering til central autoritetsfigur. Samtidig illustrerer hans afgang også et livsforløb, der fungerer som et nuanceret eksempel på, at brud med negativ social arv kan forstås mere komplekst. Jens Christian Mortensen lærte, hvordan man var en god elev på Flakkebjerg opdragelsesanstalt, og derfor var han som skabt til at føre disse tanker og idealer videre som forstander. I forlængelse heraf kan det fremhæves, at det at være en "god elev" på Flakkebjerg opdragelsesanstalt ikke blot handlede om lydighed eller fravær af disciplinære overtrædelser. Det handlede i lige så høj grad om en indlæring af anstaltens normer, værdier og selvforståelse. Denne evne til at tilpasse sig og indlære disse idealer gjorde ham ikke alene til en succesfuld elev, men kunne også danne grundlag for, at han senere fik et virke på Flakkebjerg opdragelsesanstalt og derfra videre anstaltens principper.

Fortællingen om Jens Christian Mortensen kan være med til at fungere som et illustrativt eksempel på en markant og overraskende udvikling på en drengs udviklingsforløb på Flakkebjerg opdragelsesanstalt. Det følgende vil igen have fokus på databasen, hvor vi prøver at se på det større omfang og mønstre i forhold til forbedring af adfærden hos drengene. Forbedring af opførsel efter opholdet på anstalten kan isoleret set ikke tolkes som et brud med den sociale arv, men det kan være det første tegn på, at det kan ske. Vi vælger at se forbedring af opførsel som en proces, hvor drengene i nogen grad har tilvænnet sig nye normer, som muligvis kan være kommet på baggrund af anstaltens dannelses af disciplin og morale. Tager man udgangspunkt i Bourdieu, kan man tale om, at anstalten søger at omforme drengenes habitus, så de i højere grad tilpasses de normer, der gør sig gældende i det samfund, de er havnet i efter deres ophold på anstalten. Blandt de 18 drenge, der udviser forbedring af deres opførsel, ender 17 med at undgå fængsel senere i livet, hvilket kan tolkes som et positivt resultat. Det indikerer, at anstaltens indsats for en del af drengene har haft en stabiliserende effekt, og effekten ikke kun har været kortvarig. Dermed har forbedringen i opførsel ikke blot været en kort ændring i adfærd under anstaltens kontrol, men i nogle tilfælde faktisk ført til en reel ændring over en længere tidsperiode. Dog er det igen relevant at påpege, at en forbedret opførsel efter opholdet på anstalten ikke må konkluderes som et varigt brud med den sociale arv, men nærmere begyndelsen på det.

⁸¹ P. K. Thomsen, P. Jensen, m.fl.; *Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1936*, side 29-30

Et andet vigtigt parameter for at vurdere, om et socialt brud finder sted, er drengenes senere konfrontation med straffesystemet. Ifølge databasen ender 8 drenge fra svigtende familier i fængsel efter deres ophold på anstalten, mens kun en enkelt i gruppen, hvor forældrene ikke er kategoriseret som svigtende, ender i fængsel senere i livet. Denne markante forskel indikerer, at forældrenes svigt i høj grad hænger sammen med en øget risiko for senere problematisk adfærd og kriminalitet. Det bekræfter den overordnede tese om social arv, hvor manglende stabilitet og omsorg i hjemmet kan føre til svækket forståelse og tilvænning af samfundets regler og dermed øget risiko for afvigelse. I denne kategori skal der dog tages højde for, at vi har en del drenge, hvor vores information er begrænset, og dette besværliggøre selvfølgelig at lave de store konklusioner. Alligevel kan man godt trække nogle mønstre ud af databasen, hvor det altså fremgår, at drenge fra svigtende familier har en større risiko for at ende i fængsel senere i livet, selvom de har været på opdragelsesanstalt. Men netop dette forhold illustrerer også begrænsningen ved anstaltens projekt om opdragelse af udfordrede drenge. Forældrenes svigt tidligt i livet repræsenterer en dybdegående mangel på social kapital. Anstalten kan kun i begrænset omfang kompensere for manglen, drengene aldrig havde modtaget fra forældrene. Ifølge Bourdieu kræver et brud med den sociale arv også adgang til strukturelle ressourcer, altså blandt andet økonomi, kultur og sociale egenskaber, hvis der skal ske en varig forandring i adfærden hos drengene. Helt overordnet kan vi på baggrund af databasen se, at forældrenes svigt har en større betydning end opholdet på anstalten, når vi ser det i konteksten af, om drengene ender i fængsel senere i deres liv.

Hans Peter Petersen, angivet som nummer 271 i årsberetningen, fremstår som et eksempel på, hvordan forældre kan have betydning og påvirkning på deres søn, da han i en alder af 12 år ankom på Flakkebjerg opdragelsesanstalt den 8. juli 1859.⁸² Han repræsenterer et karakteristisk og særligt interessant tilfælde, fordi hans livsforløb repræsenterer den dobbelte bevægelse mellem social reproduktion og forsøg på mønsterbrydning. Han ankom til opdragelsesanstalten på baggrund af manglede disciplin og morale til at begå sig i samfundet, hvilket i forstander Møllers samtidige forståelse kommer som udtryk for en begrænset og skadelig socialisering i hjemmet. Møller beskriver Hans Peter Petersen i forbindelse med ankomsten til opdragelsesanstalten, ”*Der er ikke en bestemt tilbøjelighed, mod hvilken man fortrinsvis kan rette sin stræben; thi det onde har ligesom enerveret det hele væsen.*”, og dette afslører både en moralsk kategorisering af drengen og ligeledes en placering af ansvaret hos

⁸² Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1907 - Stambog nr. 1-1681, side 12

familien.⁸³ Allerede her grundlægges en fortælling, hvor Hans Peter Petersen opfattes som problematisk gennem et produkt af forældresvigt. Hans Peter Petersen ankom i tjeneste på en mindre gård i sognen, hvor han klarede det godt og adopterede mere stabile adfærdsmønstre. Men da moderen opsøgte ham i tjeneste og igen trådte ind i hans liv, begyndte hans adfærd at bryde sammen, hvor han blev ”uordentlig, upålidelig og løgnagtig”.⁸⁴ Senere valgte Møller at fjerne Hans Peter Petersen fra tjenesten og bragte ham tilbage på anstalten, da han fik indtryk af, at moderen igen ville opsøge sin søn. Møller søgte at få Hans Peter Petersen uden for moderens rækkevidde, og efter kort tid kom han i tjeneste et andet sted og viste god adfærd. Nu 10 år efter hans ankomst til Flakkebjerg opdragelsesanstalt havde han haft gentagne tilbagefald, som primært var småtyverier. Af den grund sad han også kortvarigt i arresten, inden Møller igen tog ham tilbage til opdragelsesanstalten over en meget kort periode. Der gik dog ikke længe, før Hans Peter Petersen igen var videre fra anstalten og fik et arbejde inden for militæret. Beskæftigelse inden for militæret markerer en social integration, og militæret er ofte forbundet med disciplin, orden, pligt og hierarki.⁸⁵ Ovenstående fortælling om Hans Peter Petersen illustrerer, hvordan flere drenge på anstalten bevæger sig på grænsen mellem social reproduktion og mønsterbrud. Den sociale reproduktion sker gennem flere tilbagefald, der langt hen ad vejen er præget af moderen, mens en indikation af mønsterbrud finder sted gennem beskæftigelsen inden for militæret.

Et tredje aspekt i analysen handler om, hvordan forældres svigt påvirker drengenes mulighed for senere i livet at få et arbejde. Dette kan anses som et af de mest håndgribelige tegn på mønsterbrydning. Det viser en indikation på, at drengene har integreret sig i samfundets struktur og accepteret og tillært sig dets normer. Databasen antyder, at 8 drenge fra svigtende familier opnår at få et arbejde senere i livet. Udover blot antallet af drenge, der formår at få et arbejde senere i livet, kunne det også være relevant at se på, om arbejdet adskiller sig fra det arbejde, drengenes forældre havde. Dette vil være en klar indikation på, at drengene har brudt den sociale arv. Arbejdsbeskrivelsen, der gør sig gældende for de 8 drenge, spænder omkring sømænd og generelt inden for militærtjeneste. Sammenligner man dette med erhvervet for forældrene, så spænder arbejdet fra indsidder, daglejer og arbejdsmænd. Ser man i konteksten af dette, kan man antyde, at mange af drengene har fået arbejde, der har en højere social

⁸³ *Femte Beretning fra Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Aaret 1859*, side 17

⁸⁴ *Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1862*, side 7

⁸⁵ *Fjortende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg, med den Filial paa Landerupgaard, for 1869*, side 8

rangering i samfundet. På baggrund af dette kan man konkludere, at nogle drenge har brudt med den sociale arv på trods af forældrenes svigt tidligere i drengenes liv.

Nummer 308 i årsberetningen, Peter Holmsøe Holberg, illustrerer på fin vis, hvordan forældrenes svigt af deres søn kan danne et fundament for dårlig adfærd, der kommer til udtryk gennem kriminalitet, løgne og mangel på disciplin.⁸⁶ Samtidig er Peter Holmsøe Holberg også et eksempel på, hvordan man kan bryde med forældrenes svigt og få en god beskæftigelse senere i livet. Peter er søn af en slagtermester fra Aalborg og voksede op i et hjem, hvor faderens vold og utilregnelighed var en normal del af hverdagen. Endnu mere skadeligt for sønnen var dog faderens aktive tilskyndelse til løgn og tyverier, hvor han prægede sønnen i en retning, der kan forstås som en form for omvendt moralsk dannelse, hvor sønnen fik tillært adfærdsformer, der strider imod samfundets normer. Allerede som 8-årig lavede Peter småtyverier, og selvom moderen forsøgte at indgyde en anden form for disciplin gennem straf, havde hun svært ved at komme igennem til sønnen.⁸⁷ Peters familie er også et eksempel på et forældrepar, der ikke deler holdninger i forhold til opdragelse af deres søn, og der er konflikter i forhold til, hvilke værdier sønnen skal tillære sig for at kunne fungere i samfundet.

Indsættelsen på Flakkebjerg den 9. maj 1861 sker på baggrund af et tyveri, som skete sammen med otte andre drenge, der resulterede i en anholdelse af Peter Holmsøe Holberg. Som resultat af anholdelsen blev det krævet, at han skulle på opdragelsesanstalt, og deraf kom Flakkebjerg ind i billedet.⁸⁸ Han fortsatte dog sine tyverier, også fra anstalten og nærliggende huse, og Møller beskrev ham som et ”*tyvetalent*”, der vidner om hans evner inden for dette felt.⁸⁹ Han kom første gang i tjeneste hos en snedker, og tjenesten udviklede sig positivt, hvilket kunne indikere, at strukturerede rammer og meningsfuld beskæftigelse kunne give ham et fodfæste i samfundet. Det varede dog ikke ved, da han den 16. juni 1862 sneg sig væk og begik tyverier i Næstved, Roskilde og Fredensborg for senere at blive anholdt i København og blive tilbagebragt på anstalten. Han blev på anstalten vinteren over, hvor hans opførsel havde været upåklagelig, og derfor kom han i tjeneste igen den 1. maj 1863 hos en gårdmand, hvor han også viste god adfærd.⁹⁰ Herfra begyndte han at stjæle penge fra gårdmanden, mens han forklarede flere forskellige falske historier, så hverken Møller eller gårdmanden kunne finde de stjalne penge igen. Efter en længere periode endte Peter Holmsøe Holberg med at flygte fra tjeneste,

⁸⁶ *Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1907 - Stambog nr. 1-1681*, side 13

⁸⁷ *Syvende Beretning fra Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Jubelaaret 1861*, side 10-11

⁸⁸ *Syvende Beretning fra Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Jubelaaret 1861*, side 11

⁸⁹ *Syvende Beretning fra Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for Jubelaaret 1861*, side 28

⁹⁰ *Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1862*, side 7

men denne gang hen over Fyn og op gennem Jylland, hvor han også her begik tyverier på sin vej. Igen bliver han anholdt og straffet med 20 rottingslag, men Møller tager ham igen tilbage til anstalten med begrundelsen:

”Jeg kan ikke opgive ham, hvor meget jeg end har gennemgaaet med ham; thi opgiver jeg ham, vil han efter det saa tidligt udviklede Talent blive en meget farlig Forbryder, og deri ligger en alvorlig Opfordring til at gjøre Alt hvad vi formaae baade af Hensyn til ham selv og til Samfundet.”⁹¹

Det er centralt, at Peter Holmsøe Holberg gennem hele sit forløb på anstalten bevæger sig mellem to tilstande, dels perioder præget af disciplin, pålidelighed og arbejdsomhed, og dels uforudsigelighed, løgne, flugt og tyverier. Dette afspejler en dreng, der både er formet af en dårlig opvækst, men dog stadig besidder potentiale for social integration i samfundet.

Peter Holmsøe Holberg blev udskrevet af Flakkebjerg opdragelsesanstalt i sommeren 1864 efter hans sidste tid på anstalten havde været meget rosværdigt. Efter udskrivelsen blev Peter sømand, hvor han den 7. juni steg om bord på skibet, og dermed var hans liv på opdragelsesanstalt overstået. Som afrunding på Peter Holmsøe Holbergs tid på Flakkebjerg opdragelsesanstalt skriver Møller:

”Nr. 308 ... er unægtelig en af dem, der har paaført os ikke alene de fleste Fortrædeligheder, men ogsaa de største Sorger og Bekymringer ... Hans senere Forhold har været roesværdigt og bestyrede mere og mere Haabet om, at han, der af Natur er et meget dygtigt Menneske, endelig vil være vunden for Samfundet.”⁹²

Møller har senere modtaget flere breve fra Peter Holmsøe Holberg, hvor der meldes en trivsel om livet på havet.⁹³ Vi kan selvsagt ikke være sikker på, at det er hele sandheden, da Peter Holmsøe Holberg nu for første gang selv har muligheden for at danne narrativet for, hvordan sit liv kan ses og forstås. Alligevel kan det indikere, at han finder sin plads som sømand, og det tyder på, at hans kriminalitet og dårlige adfærd ikke var uundgåelig, men i høj grad dannet gennem relationer og miljøer, hvor vejledningen enten var fraværende eller direkte skadelig. Dermed peger historien om Peter Holmsøe Holberg på en vigtig pointe i forlængelse af den

⁹¹ Niende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1863, side 12

⁹² Tiende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1864, side 14

⁹³ Tiende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1864, side 14

kvantitative analyse, nemlig at forældresvigt kan skabe dybe normative skader, mens anstaltens evne til at kompensere er begrænset. Ligeledes peger det også i retningen af, at Peter Holmsøe Holberg formår at løsrive sig fra forældrene, og særligt faderen, og bryde med den sociale arv, der havde præget hans tidlige liv og sat dybe spor i ham.

Når man ser på helheden, antydes det, at forældresvigt udgør en risikofaktor for fortsat marginalisering, men analysen viser også, at enkelte drenge trods alt formår at forbedre deres opførsel, undgå fængsel og i nogle tilfælde opnå beskæftigelse. Disse tilfælde kan tolkes som begyndende tegn på mønsterbrydning, men de udgør altså snarere undtagelsen end normen. Et vigtigt aspekt i denne sammenhæng er også, hvordan man definerer brud med den sociale arv. Vi anser brud med den sociale arv relativt til forældrene, snarere end en total frigørelse af strukturelle vilkår i barndommen. Vi anser det altså som en relativ forståelse i forhold til forældrene, hvor bruddet defineres som gradvise forbedringer, og her har vi særligt fokus på, om drengene undgår fængsel og en senere beskæftigelse i livet. Derfor kan man også godt argumentere for, at anstalten i nogle tilfælde faktisk formår at påvirke drengene i retning af social mobilitet. I den kontekst fremstår forældresvigt ikke som en fuldkommen barriere, men som en faktor, der øger risikoen for social stagnation. Bliver man i helheden og tager et teoretisk perspektiv over det i form af Bourdieu, afspejler resultaterne, at drengenes sociale habitus og mangel på kapital fastholder dem i en marginal position. Det er altså den sociale habitus og kapital, der skal skabe fundamentet for et reelt mønsterbrud.

Social mobilitet gennem beskæftigelse og udvandring

I dette afsnit vil vi undersøge, om der kan dannes en sammenhæng mellem, hvilken samfundsklasse drengene kommer fra, og hvor de ender henne. Vi vil kigge på, hvorvidt vi statistisk kan vise nogle mønstre i konteksten af forældrenes erhverv, og hvor de drenge anbragt på Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt ender senere i livet. Dette gør vi for at se, om netop denne statistik kan bidrage til en forståelse for, hvad der er nødvendigt for at bryde med social arv. Vi vil, som i tidligere afsnit, sammenligne med statistikker for forbedringer af opførsel, senere fængselsophold og senere erhverv.

Vi begynder med at undersøge, hvor mange der beskrives med forbedrende opførsel. I vores statistik kan vi se, at 23,5% beskrives som uden forbedret opførsel blandt de elever med faglærte forældre. Procenten stiger til 40% hos dem med ufaglærte erhverv og falder igen til 16,7% hos dem, hvis forældre enten er i fattigvæsenet eller fængslet. Det første, som springer ud, er selvfølgelig, at det er blandt dem fra det laveste samfundslag, at vi ser den største

forbedring i procent. Gruppen er lidt mindre og består af samlet 12 drenge, mens de andre grupper består af henholdsvis 17 og 20 drenge, men forskellen er ikke nok til at afvise resultatet. Man kunne her stille spørgsmålstegn ved, hvordan forbedring reelt optælles, da det er naturligt, at der ikke ville være en forbedring, hvis en gruppe i forvejen opførte sig godt. Dette er dog heller ikke tilfældet her. Vores statistik for opførsel på anstalten viste, at også her var drengene med faglærte forældre dårligst. Helt overordnet set peger statistikken på mulige mønsterbrud, hvis vi accepterer forbedring af opførsel som en relevant mekanisme heraf. Hos alle tre grupper ser vi forbedring oftere end ikke, og gennemsnittet af forbedringer er på 71,4 procent. Det er tæt på tre ud af fire elever, som alle forbedre deres opførsel på anstalten. Hvis ikke det siger noget definitivt om mønsterbrud, så tyder det i det mindste på, at mange drenge er blevet bedre til at opererer inden for anstaltens og diverse tjenestesteders normer og sociale strukturer.

Hvis vi undersøger videre og også inddrager senere anbringelser i fængsel, får vi den følgende statistik. Hos gruppen af drenge med ufaglærte forældre ender 4 (6,7 procent) i fængsel, og for drenge med forældre uden for beskæftigelse er tallet 2 (6,3 procent), hvilket er meget lig hinanden. Tallene er små, men det tyder på, at der er muligheder for at bryde med sin negative sociale arv. Det er meget små procenter, som vi ser i statistikken, hvilket selvfølgelig også betyder, at der er alt andet lige rigtig mange, som ikke ender i fængsel. Det tyder på, at der er et eller andet, som muliggør et mønsterbrud for disse drenge, især for de drenge, hvis forældre er i laveste samfundsklasse. Her er det 30 ud af 32, som ikke ender i fængsel, og hvis vi isolerer de drenge med forældre i fængsel, er statistikken 15 ud af 16. Det vil sige, at rigtig mange, hvis forældre var i fængsel, ender ikke selv i fængsel. Det er et tydeligt mønsterbrud og viser os også, at dine forældres erhverv ikke som udgangspunkt er så dominerende, at det fastlåser dig i de negative sociale mønstre. Hvis vi kigger på dem med faglærte forældre, kan vi se, at der er ingen af dem, der ender i fængsel. Dette er faktisk meget interessant, givet at vi ved, at drenge med faglærte forældre både har dårligere opførsel på anstalten og lavere procentvis forbedring af opførsel. Dette indikerer, at der muligvis er en faktor, der gør det nemmere for drengene med en bedre baggrund at holde sig ude af fængsel. Selvom disse drenge er endt på Flakkebjerg eller Landerupgaard opdragelsesanstalt og beskrives negativt af Møller, så er det muligt, at der stadig er nogle aspekter ved at være fra en bedre samfundsklasse, der muliggør mønsterbrud. Det kunne være helt praktiske ting, såsom kompetencer, der er lært fra barndommen eller et netværk af mennesker, der faktisk er i stand til at støtte dem, i hvad nu end form det ville tage. Det er også muligt, at der er noget mere

abstrakt som nogle iboende værdier og kapitaler, som drengene kan finde tilbage til senere i livet og dermed bruge dette til at sikre, at de ikke ender i fængsel.

Vi kan igen udvide perspektivet og også inddrage senere beskæftigelse hos drengene. Her er procenten for drenge med faglærte forældre på 3,4%. Det siger i sig selv ikke så meget, og det er ikke langt fra et gennemsnit på 5,3%. Men det er interessant, at det er lavere end procenten for drenge med ufaglærte forældre, som er på 10%. For gruppen med ufaglærte forældre er 10 procent ikke nødvendigvis et dårligt tal, når man også tager højde for, hvilke stillinger de har. Af de 6 drenge vi har data på, ved vi hvilken beskæftigelse fem af dem har, og for alle disse fem ville deres beskæftigelse blive klassificeret som faglærte erhverv, med brug af vores kategorisering. Det vil sige, at det for disse drenge har været muligt ikke bare at bryde med de negative sociale mønstre, som de er endt med, men også at overgå deres forældre i forhold til deres samfundsklasse. Det samme er gældende for de 2 drenge med faglærte forældre, som vi også ved får et arbejde. Begge disse får arbejde i samme kategori som deres forældre. For drengene i den sidste gruppe er statistikkerne ikke positive. Her har vi ingen data, om at nogen senere er i beskæftigelse, hvilket vil sige, at vores statistik giver os et procenttal på 0%. Dette passer også godt med teorien, som ville argumentere for, at de drenge, som er vokset op i hjem uden for beskæftigelse, ikke selv ville være givet de redskaber, der gjorde det muligt for dem at indtræde i samfundet på nogen produktiv vis. Derudover ville stemplingsteorien også fortælle os, at især ens sociale baggrund, og den stempling, som følger dermed, er med til at skabe en negativ selvforståelse, der er altafgørende for, hvor man selv ender i livet.

Disse tre statistiske punkter set i en samlet kontekst giver os et lille indblik i, hvad der muligvis kan have indflydelse på de anbragte drenges muligheder for at bryde med deres negative sociale arv. Det ser umiddelbart ud til, at ens forældres baggrund og samfundsklasse kan have en indflydelse på, hvorvidt man selv er i stand til at få et arbejde og holde sig ude af fængsel. Altså er der korrelation mellem dine forældres erhverv og dermed sandsynligvis også mængden af kapitaler, de kan videregive, og hvorvidt det lykkedes drengene at blive integrerede dele af samfundet.

Vi vil nu forsøge at kigge på en enkelt elev for at illustrere, hvordan ens forældres erhverv kan have haft en indvirkning på ens forsøg på at bryde med sin negative sociale arv. Her kigger vi på eleven på Flakkebjerg opdragelsesanstalt, der har nummer 363. Hans Peder Christensen blev født ved Sorø i 1849. Hans far var en arbejdsmand, og moren døde, da Hans Peder var 5 år gammel. Herefter blev han anbragt i tjeneste forskellige steder i sognet det meste

af sin barndom, alle med varierende succes. Han opførte sig i perioder godt og arbejdsomt, men han kom ofte i problemer, når han ikke var under opsyn. Dette kulminerede, da Hans Peder i 1862 alene drog til en købstad og her stjal en hestevogn. Allerede her blev han forsøgt anbragt på Flakkebjerg opdragelsesanstalt, men der var dog ikke plads i 1862. Han blev i stedet anbragt ved en skovfoged, hvor Hans Peder igen klarede sig flot, indtil han blev taget i en række mindre tyverier. Han ankom til Flakkebjerg opdragelsesanstalt den 10. maj 1863 i en alder af 14 år gammel. Her beskrives han af Møller som dyrisk og Møller skriver, "... *kun ved idelig corporlig Revselse kunde man vinde nogen Opmærksomhed og skaffe en om endog kun ringe Grad af Huusfred tilveie.*"⁹⁴ Behandlingen han modtog på Flakkebjerg opdragelsesanstalt er så voldsom, at Møller er forstående overfor, hvorfor Hans Peder stak af kun én måned efter hans anbringelse. Herfra løb han til Slagelse og forsøgte at snyde stationsforstanderen. Da dette ikke lykkedes for Hans Peder, stak han af til Skælskør, hvor han blev fanget af en tidligere elev. Dette flugtforsøg medførte endnu en voldsom tugtelse. En måned senere forsøgte Hans Peder igen at stikke af med samme udfald. Denne behandling fik Hans Peder til at blive mere anonym på anstalten, og han kom ikke i lige så meget ballade herefter. Efter hans konfirmation i det følgende forår blev han anbragt i tjeneste i nærheden af anstalten. Også dette blev en fiasko, der endte med, at Hans Peder stak af, kort boede hos en embedsmand i omegnen og blev taget af politiet, inden han til sidst vendte retur til Flakkebjerg. Han tilbragte vinteren på anstalten, men der var ingen forbedring at se hos ham. Møller beskriver i årsberetningerne kontinuerligt om det samme mønster af forsøg på flugt og voldsomme tugtelse.⁹⁵ Hans Peder anbringes igen og igen med samme resultat hver gang, selvom han dog ofte beskrives som en praktisk og ferm hjælper. Efter en anbringelse i maj 1865 modtog Møller "... *et Vidnesbyrd om hans sunde Tænkning og practiske Blik.*"⁹⁶ Dette fortsatte frem til 1869, hvor Hans Peder endegyldigt udtrådte fra Flakkebjerg opdragelsesanstalt. Han meldte sig selv til politiet med et ønske om at blive anbragt på en arbejdsanstalt. Herfra stak han dog også af og til sidst i efteråret af 1869, sendes han til Amerika. Herefter skriver Møller om, at han har hørt fra ham. Hans Peder er rejst til den Nye Verden og har her fundet et arbejde og en lykke, som han ikke havde i Danmark.⁹⁷

Hele denne historie om Hans Peder Christensen illustrerer fint, hvordan brud med en negativ social arv ikke altid er sort og hvid, og hvordan det ikke altid kan opgøres i statistik.

⁹⁴ Niende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1863, side 22

⁹⁵ Tiende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg for 1864, side 10

⁹⁶ Fjortende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg, med den Filial paa Landerupgaard, for 1869, side 15

⁹⁷ Fjortende Beretning om Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg, med den Filial paa Landerupgaard, for 1869, side 17

Som arbejdsmand ville hans far være i gruppen med ufaglærte, og vi kan se på vores statistik, at drengen fra denne gruppe som udgangspunkt klarer det relativt godt. Hans Peder har også faglige kompetencer. Hvorvidt han har lært dem af sin far, er selvfølgelig svært at konstatere endeligt, men vi ser gennem beretningerne, at så længe Hans Peder holder sig ude af problemer, så er den en dygtig arbejder og modtager i den forstand også gode vidnesbyrd. Det vi så kan konstatere, er, at i Hans Peders tilfælde, så er de kompetencer, han har modtaget af sin far, ikke nok til at bryde med den negative sociale arv. Man kan snakke om, hvorvidt Hans Peder gennem sit liv kun lærte, hvordan man opholdt sig på forskellige anstalter, hvilket også ville forklarer, hvorfor han af egen fri vilje går til politiet og vil anbringes igen efter hans udtrædelse af Flakkebjerg opdragelsesanstalt. Dette forklarer dog ikke nødvendigvis, hvorfor han så blev ved med at flygte fra disse steder. Det vi afslutningsvis kan konkludere om Hans Peder, er, at det først lykkedes ham at bryde med sin negative sociale arv, når han kommer til udlandet. Så der er måske her tale om et fokus på stempling. Møller nævner flere gange i løbet af årene, at det ville være godt at få Hans Peder anbragt i Jylland, væk fra hans vante omgivelser, sådan at hans fortid ikke blev ved med at jage ham. Det afgørende i Hans Peders udvikling er måske, at han i sidste ende definitivt kan flygte fra sine omgivelser og starte forfra i et nyt land. Det betyder ikke, at hans fars erhverv ikke har hjulpet ham. Det er muligt, at den praktiske kunnen, som Hans Peder havde, var afgørende for at hans udrejse til Amerika også blev en succes. En elev som Hans Peder er god til at eksemplificere, at mønsterbrud ikke altid er simpelt, men er en kombination af mange forskellige faktorer, der alle påvirker hinanden.

Hvor sker brud?

Med udgangspunkt i hidtil præsenterede analyse, vil materialet overordnet vise, at elevernes muligheder for senere succes i livet formes gennem et komplekst samspil mellem sociale forudsætninger, anstaltens praksis og de unges mulighed for, eller manglende mulighed, at bryde med stemplende omgivelser. Sammenstillingen af de statistiske undersøgelser og de kvalitative indsigter fra anstaltens hverdagsliv danner et narrativ af, at social arv, institutionel disciplinering og geografisk afkobling udgør centrale mekanismer for elevernes videre forløb i livet.

Helt overordnet kan vi gennem statistiske mønstre se en sammenhæng med social arv, og hvornår der er mulighed for, at det oftere kan finde sted, at man bryder eller reproducerer den sociale arv. Det er dog vigtigt at pointere, at man ud fra de statistiske mønstre arbejder med sandsynligheder og derfor ikke noget, som er deterministisk. Vi kan altså ikke arbejde ud fra

den tilgang, at drengenes brud eller reproduktion med den sociale arv er forudbestemt på baggrund af deres familie og den barndom, de har haft. De statistiske undersøgelser viser, at der eksisterer et tydeligt mønster, nemlig at drenge med forældre, der har stabile livsomstændigheder i form af fast beskæftigelse og færre tilfælde af svigt, klarer sig overordnet bedre senere i livet. Dette mønster peger på sammenhængen mellem forældres ressourcer og børns chancer i livet. Med Bourdieu kan dette forstås som en reproduktion af habitus og kapitalformer, hvor børn fra mere ressourcestærke familier er udstyret med både social og kulturel kapital, der giver dem en større chance for at navigere i institutioner, krav og forventninger i samfundet. Dog viser statistikken også en modvægt, og det er derfor vigtigt ikke at have en deterministisk tankegang i arbejdet med vores database. Flere drenge uden disse forudsætninger, altså drenge der ikke har basal social og kulturel kapital, lykkedes alligevel med at integrere sig i samfundet senere i livet. Den sociale reproduktion af social arv fungerer altså ikke som noget, der er forudbestemt. Der er åbninger for mobilitet, muligheder for brud i habitus og for tilegnelse af disciplin og nye normer.

Analysen af anstaltens dagligdag viser imidlertid, at institutionen ikke nødvendigvis fungerer som et rum for dannelse af ”gode borgere”, men derimod som et system, der producerer ”dygtige anbragte”. Med det forstås, at drengene ikke nødvendigvis lærer de primære kompetencer og samfundsnormer eller faglige færdigheder, men snarere at navigere i anstaltens interne regler og dets hierarki. På den måde lærte drengene at undgå straf og tilpasse sig de former for disciplin, som forstander Christen Christensen Møller og anstalten etablerer. I den sammenhæng kunne Foucaults teori om disciplinære institutioner fremhæves. I sin teori peger Foucault på, hvordan moderne samfund i stigende grad kontrollerer afvigere gennem institutioner som fængsler, skoler og opdragelsesanstalter, hvor formålet ikke alene er straf, men det er også en måde at forme det enkelte individ på.⁹⁸ Individerne vil altså skabe en forståelse for, hvad der er normalt og ønskværdigt gennem faste rutiner og hierarkisk kontrol. Flakkebjerg opdragelsesanstalt kan altså ses som et rum, hvor drengenes adfærd reguleres gennem sanktioner, straf, overvågning og internaliserede normer. Drengene udvikler dermed en adfærd, der fungerer inden for anstaltens logik og forståelse, men som ikke nødvendigvis kan overføres til livet uden for anstalten. Det bliver tydeligt i forskellen mellem elevernes adfærd på anstalten og i tjeneste. Overordnet er der et mønster af, at drengene har en bedre adfærd på anstalten, end de har væk fra anstalten, når de er i tjeneste. Det, drengene lærer, er altså ikke universelt gyldige sociale kompetencer, men nærmere en tilpasning til specifikke

⁹⁸ Michel Foucault, *Overvågning og Straf*, side 214

regler, der er på anstalten. Nogle rum minder dog meget om hinanden i omgivelserne, og hvad der kræves af personen, der befinder sig i deri. Eksemplet på dette er, at nogle af drengene bevæger sig direkte fra anstalten og over mod militæret, og i den sammenhæng kan man godt argumentere for, at anstalten skaber drenge, der kan fungere i samfundet efter deres tid på anstalten. Det er dog bare kun ud for den forudsætning, at rammerne for det sted skal nærmest en til en kan overføres fra anstaltens rammer. Men igen, hvis man ser på det i det store perspektiv, indikeres der tydeligt, at drengene på anstalten ikke lærer universelt gyldige sociale kompetencer, de kan tage med videre i samfundet. Denne observation udfordrer ideen om institutionens funktion. I stedet for at fungere som en hjælp ud af den negative sociale arv kan anstalten risikere at fastlåse drengene i en særlig habitus, der kun er funktionel inden for institutionelle rammer. Altså kan man sige, at anstalten producerer individer, der passer til institutionen, ikke nødvendigvis til samfundet.

Afrejse bliver ofte anset som en nøglebetingelse for succes, da man på den måde kan undslippe stempelingen, man har fået over tid på bekostning af sin adfærd. Et markant fund i analysen er betydningen af afrejse for de drenge, der ender med at klare sig godt efter deres tid på anstalten. De elever, der opnår de mest stabile livsforløb, er ofte dem, der formår at bryde med deres oprindelige sociale miljø og den stempeling, der knytter sig til dem. Her bliver stempelingsteorien central, da drengene i deres lokalmiljø bliver anset som problembørn, og der vurderes, at de på den baggrund ikke kan passe ind i den disciplin og de normer, der gør sig gældende i samfundet. Denne stempeling er ikke blot symbolsk, men har en større betydning for de muligheder, der vil gøre sig gældende for drengene, og dermed også påvirke deres videre færd i livet, og hvordan de selv forstår deres handlemuligheder. Afrejse fungerer i denne optik som en modvægt til en stemplingsproces. Når drengene fjernes fra det sociale rum, hvor stempelingen opretholdes, frigøres de fra de relationer og strukturer, der fastholder den negative sociale arv. Det giver mulighed for at etablere nye relationer, nye forventninger til livet og nye identiteter. Dermed viser analysen, at forandring af disse unge drenge ikke alene handler om at tilføre ressourcer, men i høj grad om at ændre de sociale rammer, de indgår i. Dette eksemplificeres gennem alle drengene, der efterspørger en rejse til udlandet for at søge nye muligheder. Samtidig viser dette, hvordan Bourdieu og stempelingsteorien kan supplere hinanden. Bourdieu peger på, at habitus er svært at bryde med og bundet til det sociale rum, mens stempelingsteorien viser, hvordan dette rum også aktivt reproducerer negative mønstre og identiteter. Dermed kan det være nødvendigt at forlade det sociale rum for at opnå en reel forandring i adfærden, søge nye muligheder for livet og for at bryde med den sociale arv.

Tager man det samlede billede, dannes der gennem vores analyse et narrativ af, at social arv brydes gennem en form for ny retning i livet og ikke en institutionel disciplin. Sætter man hovedpointerne sammen, indikerer analysen et tydeligt mønster, hvor de drenge, der klarer sig bedst, er ofte dem, der både har ressourcer med hjemmefra og samtidig formår at drage fordel af den institutionelle ramme, uden at blive fastholdt af dem. Men det er især dem, der fysisk og socialt lykkes med at distancere sig fra deres oprindelige miljø, der formår at skabe varige brud med den negative sociale arv. Anstalten spiller her en tvetydig rolle. På den ene side tilbyder den struktur, regelmæssighed og et fællesskab, men på den anden side producerer dens disciplinære logik en særlig habitus, der ikke nødvendigvis kan overføres til livet efter tiden på anstalten. Det, der derimod synes betydningsfuldt, er muligheden for at undslippe den stempeling og de sociale forventninger, der ligger i de drenges opvækstmiljøer. Når dette lykkes, åbner der sig et rum for nye identiteter og nye muligheder, og dermed formår flere af drengene at skabe alternative livsforløb, også uden stærk social kapital fra barndommen. Samlet set viser analysen, at vejen ud af negativ social arv ikke nødvendigvis går gennem institutionel disciplinering, men gennem afkobling fra de miljøer, hvor den sociale arv produceres og fastholdes. Dermed understreger resultaterne både strukturelle sammenhænge og individuelle handlemuligheder. Det vil indikere, at varige forandringer opstår, når drengene fra anstalten får muligheden for at etablere sig i nye sociale rum, snarere end når de tilpasses institutionelle regler.

Konklusion

Vi har igennem en kombineret kvantitativ og kvalitativ analyse forsøgt at besvare vores problemformulering: Hvordan kommer mønstre af negativ social arv til udtryk blandt drengene på Flakkebjerg og Landerupgaard opdragelsesanstalt, og hvad bidrager til henholdsvis reproduktion og brud herpå?

Vi har set, at skabelsen af negativ social arv er en kombination af mange forskellige faktorer, og at vores fire baggrundsfaktorer alle har en umiddelbar statistisk sammenhæng med skabelsen af negativ social arv. Det statistiske arbejde viser dog, at elevernes alder ved anbringelse og forældrenes civilstatus har en relativ svag sammenhæng, og man kan derfor ikke betragte disse to faktorer som endegyldigt afgørende for reproduktion af negative kapitaler eller for afvigelse. Derimod er der en klar indikation på, at både forældrenes svigt og forældrenes erhverv og baggrund direkte påvirker skabelsen af den negative sociale arv. I forlængelse heraf ser vi også, at disse to faktorer har stor indflydelse på, hvorvidt den enkelte dreng er i stand til at opnå et mønsterbrud. Sammenhængen er dog stadig kun en korrelation, og mønsterbrydning sker som et resultat af en bred vifte af forskellige årsager. Én enkelt faktor kan derfor ikke sige noget deterministisk om mønsterbrydning. Der er ingen enkeltstående faktor, der kan beskrives som en nødvendig forudsætning for mønsterbrud, men de skal derimod forstås som de kapitaler og habitus, som den enkelte elev har, og der giver dem ressourcerne til potentielt at bryde med deres negative sociale arv og stempling. Gennem vores kvalitative analyser ser vi, at for mange elever er anstalten ikke en positiv faktor i deres mønsterbrud. Mange af eleverne bliver udelukkende institutionaliseret og lærer derfor kun, hvordan man begår sig på anstalten, frem for hvordan man indgår i samfundet. Dette betyder, at mange elever har svært ved at finde deres plads i erhvervslivet efter anbringelse. Af den årsag ser vi også ofte, at militæret eller søværnet er en almen rute for mønsterbrud for mange af de tidligere elever, da disse erhverv ofte har lignende strukturer som anstalten. En anden mulig vej til mønsterbruddet, der oftest ses, er afrejse. Eleverne, som tager til udlandet, får oftere succes, da de kommer væk fra den stempling, de har modtaget i samfundet. Denne stempling er med til at skabe og forstærke den negative sociale arv, og derfor er det utrolig favorabelt for eleverne at fjerne sig selv fra miljøet og dermed give sig selv muligheden for at starte forfra et nyt sted.

Litteraturliste

Becker, Howard Saul. *Outsidere: Studier i afvigelsessociologi*. Hans Reitzels Forlag, 2005.

Best, Joel. *The Deviance Bubble*. Palgrave/Macmillan, 2014.

Bjerre, Cecilie. *Børneloven 1905*. Aarhus Universitetsforlag, 2023.

Blegvad, Britt-Mari. *Brikker i et spil eller: Om behandling på institution*. Gyldendals Pædagogiske Bibliotek, 1972.

Bourdieu, Pierre. *Af praktiske grunde*. Hans Reitzels Forlag, 1997.

Bryderup, Inge Marie. *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*. Klim, 2005.

Budtz, Hanne, Damsgaard, Kresten m.fl.. *Beretning om driften af Flakkebjerg ungdomshjem, ungdomshjemmet Vitskøl Kloster og statsungdomshjemmet Skibbyhøj*. J. H. Schultz - Universitets-bogtrykkeri, 1972.

Duedahl, Poul. *Ondskabens øjne - En biografi om Jens Nielsen*. Tyskland: Gads forlag, 2016.

Elsborg, Steen, Hansen, Trine & Hansen, Vagn. *Den sociale arv og mønsterbrydere*. Danmarks Pædagogiske Institut, 1999.

Foucault, Michel. *Overvågning og Straf*. DET lille FORLAG, 2002.

Hey, Alfred. *Christen Christensen Møller 'Gamle Møller' fra Flakkebjerg*. Lehmann & Stages Forlag, 1891.

Jacobsen, Michael Hviid & Kristiansen, Søren. *Social Afvigelse*. Samfundslitteratur, 2018.

Jensen, Stine Grønbæk. *Livtag med fortiden - når børnehjemsbørn erindrer*. Aarhus Universitetsforlag, 2022.

Kragh, Jesper Vaczy, Jensen, Stine Grønbæk & Rasmussen, Jacob Knage. *På kanten af velfærdsstaten - Anbragte og indlagte i dansk socialforsorg 1933-1980*. Syddansk Universitetsforlag, 2016.

Løkke, Anne. *Vildfarende Børn – om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920*. SocPol, 1990.

Nielsen, Beth Grothe. *Anstaltbørn og børneanstalter gennem 400 år*. SOCPOL, 1986.

Nørgaard, Erik. *En 32-årig forbryders livshistorie*. Nordisk Bogforlag, 1975.

Petersen, Klaus, Seidelin, Mette, m.fl.. *Historisk udredning vedrørende børn, unge og voksne anbragt i særforsorgens institutioner 1933-1980*. Danmarks Forsorgsmuseum, 2022.

Ploug, Niels. *Social arv og social ulighed*. Hans Reitzels Forlag, 2017.

Rasmussen, Jesper Wichmann. *Anbragt - Stemmer fra børneforsorgen fra 1900 til i dag*. Turbine, 2023.

Rytter, Maria. *Godhavnsrapporten - en undersøgelse af klager over overgreb og medicinske forsøg på Dreng- og Skolehjemmet Godhavn samt 18 andre børnehjem i perioden 1945-1976*. Syddansk Universitetsforlag, 2011.

Søgaard, Ulla. *Mønsterbrud - teorier, forskning og eksempler*. Billesø & Baltzer, 2002.

Thomsen, P. K., Jensen, P., m.fl. *Flakkebjerg Ungdomshjem 1836-1936*. Handelstrykkeriet, 1936

Anvendte kilder

Beretninger om Opdragelsesanstalterne paa Flakkebjerg og Landerupgaard, Det Kongelige Bibliotek, Link:

https://soeg.kb.dk/discovery/fulldisplay?docid=alma99122176096705763&context=L&vid=45KBDK_KGL:KGL&lang=da&search_scope=MyInst_and_CI&adaptor=Local%20Search%20Engine&tab=Everything&query=any,contains,beretning%20om%20opdragelsesanstalterne%20paa%20flakkebjerg%20og%20Landerupgaard&sortby=date_d&facet=frbrgroupid,included,9069156362930226593&offset=0

Stambog 1836-1907, Flakkebjerg Ungdomshjem, Rigsarkivet, Link: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17018331#127989,21020233>

Kontraministerialbøger (1765 - 2004), Rigsarkivet, Link:

https://daisy.rigsarkivet.dk/arkivskaber_eller_arkivserie_liste?c=kirkebog&d=1&e=2025